

8 F
1311
1641

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

05 (журнал)

АРХІВНА СПРАВА

КНИЖКА СЬОМА

Кх

ВИДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ УСРР

ХАРКІВ — 1928

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ

НА 1928 РІК

на журнал, присвячений теорії та практиці архівного будівництва,
видання Центрального Архівного Управління УСРР

АРХІВНА СПРАВА

За редакцією акад. Д. І. Багалія, проф. В. І. Веретен-
нікова, Є. М. Іванова, М. А. Рубача, Р. М. Шпунт

ВИХОДИТЬ ЧОТИРИ КНИЖКИ НА РІК.

ПЕРЕДПЛАТА НА РІК — 4 крб.

Передплату приймається в Центральному Архівному
Управлінні, Харків, вул. Вільної Академії № 6

В ЖУРНАЛІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ:

Аверін В. Н. проф., Александров А. Я. (Одеса), Александров А. М. (Черкаси), Александровська С. М., Андріяшев А. М. (Київ), Багалій Д. І. акад., Багалій-Татаринова О. Д., Барвінський В. А., Бужинський М. М. (Полтава), Бурденко А. Ю. (Конотоп), Веретенніков В. І. проф., Гарасименко Ф. В. (Полтава), Гливенко М. В., Горбань М. В., Греков В. А. (Дніпропетровське), Гринберг А. О. (Київ), Денисов Г. І. (Умань), Довнар-Запольський М. В. проф. (Москва), Дроздов С. Л. (Біла-Церква), Дубровський В. В., Жданович Я. Н. (Москва), Зайченко Д. Е. (Київ), Іванов Є. М., Іванов М. С., Каїтсон Ж. Н. (Луганське), Корнилович М. І. (Київ), Котляров І. В. (Суми), Кошарський Ю. О., Красуський О. О. проф., Максаков В. В. (Москва), Мелешко М. В. (Минськ), Мигулін В. В., Міяковський В. В. (Київ), Нікітін В. К., Новіцький В. І., Осипова К. І. (Миколаїв), Пашина А. І. (Прилука), Покровський А. І. проф. (Одеса), Полонська-Василенко Н. Д. (Київ), Романовський В. А. (Київ), Рубач М. А., Рябінін-Скляревський А. А. (Одеса), Семиряжко Ф. К. (Дніпропетровське), Смеречинський С. С. (Вінниця), Степанов І. С. (Дніпропетровське), Стратен В. В. (Одеса), Тищенко С. В. (Київ), Токарев С. В., Федоренко П. К. (Чернігів), Фесенко В. А. (Луганське), Цвітков А. К., Чхетія Ш. К. (Тіфліс), Шлозберг Д. Є., Шпунт Р. М., Ющенко Г. І., Яворський М. І. проф.

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

АРХІВНА СПРАВА

КНИЖКА СЬОМА

**Бібліографічний опис та шифри для
бібліотечних каталогів на цю книгу
вмішено в журн. „Літопис Українськ.
Друку“ та „Картковому репертуарі“
Української Книжкової Палати.**

**Надруковано у другій друкарні
Видавництва „Пролетарий“
Харків, вул. К. Лібкнехта, 38
у кількості 1.500 прим.
Упріт № 1833-к.
Замовл. № 660.**

Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби.

Наука економічної історії України — нова ділянка нашої історичної праці — одразу мусила була вдатися до першоджерел. Справді, історію українського господарства було дуже мало досліджено. Зокрема, в надзвичайно скрутному стані опинилася історія української промисловости, цілком занедбана в передреволюційній історіографії. Першим дослідникам у цій царині довелося насамперед знімати питання про збирання й систематизацію відповідних матеріалів. І тут виявилось, що становище нашої науки вельми складне. Готового (для наукової праці) матеріалу бракувало. Але тодішній стан наших архівів, в загальних умовах наукової руїни, позбавляв будь-якої можливости відповідні студії налагодити. До того ще й загально-імперський масштаб утворення українських архівних фондів з кінця XVIII ст. надзвичайно ускладнив цю справу. В той-же час інтереси української історичної науки, ще й практичні потреби господарчого й культурного будівництва України гостро вимагали, щоб яко-найскорше висвітлити й розв'язати певні історично-економічні питання. Отож довелося брати той матеріал, що вже до того був виявлений (хоч і не завсіди приступніший), а це був, здебільшого, дуже бідний матеріал з джерел опублікованих. Проте цього матеріалу було зовсім не досить, щоб піднести наукові досліді на належну височінь. Тим-то вже перші дослідники в царині історії української промисловости віддали увагу тому численному матеріалу, що переховувався по архівах та рукописних збірках, як українських, так і союзних. Це були здебільшого архіви різних адміністративних, судових та фінансових установ колишньої Імперії, що в їх офіції так чи инакше перебували фабрично-заводські підприємства України (чи-то всі — в справах спеціальних, чи-то окремі групи — в усіх справах), — або-ж окремі документи в рукописних збірках, котрі стосуються до історії української промисловости. І тут де-що вже зроблено. Проте всі ці матеріали, окрім великого їхнього багатства, найменше висвітлюють внутрішнє, повсякденне життя фабрики. Фабрика бо стикалася з казенними установами та агентами здебільшого тоді, коли їй потрібна була або урядова допомога (головне, грошова), або правна оборона та поліцейський захист. Занепад або крах фабрики за несприятливої кон'юнктури ринку, хижацьке хазяйнування й сваволя фабричної адміністрації, робітничі заколоти — з одного боку, а з другого — адміністративна підлеглість, звичайна звітність, справляння чи стягання боргів, урядові ревізії, то-що. — всі ці моменти, що найяскравіше позначилися в отих офіційних матеріалах, безперечно відбивають внутрішній стан фабрики. Але відповідні офіційні документи дивилися на це з боку, або з гори, в кожному разі безпосередньо добавали лиш зовнішні сторони фабричного життя. Зрозуміла річ, ці матеріали

лиш тоді набирають повної ваги, коли об'єднаємо їх, доповнимо й перевіримо за матеріалами іншого характеру, а саме тими, що виявляють буденне життя й звичайну працю промислового підприємства.

Разом з тим вже за перших студій над історією української промисловості виявлено було цілком природній інтерес до історії поодиноких підприємств. І це не лише тому, що „історія поодиноких підприємств, вивчаючи деталі, з'ясовує форму промисловості“¹⁾, а й тому, що лиши студіюючи розвиток певних підприємств, правдивіше розв'язуємо питання про зародки й розвиток капіталістичних відносин у промисловості, проблему розвитку промислового капіталізму. Російська історично-економічна наука від ширших студій над історією фабрики (Туган-Барановский) поволі переходила до монографічного дослідження окремих підприємств, на підставі студіювання основного архівного матеріалу. Останні студії семінару небіжчика проф. М. О. Рожкова широко зняли це питання з погляду методології історії великої промисловості²⁾. У російській історично-економічній літературі за останніх років маємо де-які наслідки роботи над фабрично-заводськими архівами³⁾. Українська наука, яка передусім звернула увагу на спеціальні дослідження над історією окремих підприємств, тепер підійшла до тої-ж проблеми. Розроблення фабрично-заводських архівів, що лиш вони спроможні утворити міцні підвалини історії промислового капіталізму на Україні, з'явилося цілком природньо на ґрунті попередніх студій і в найщільнішому зв'язку з ними.

Значіння фабрично-заводських архівів та їхнє місце серед джерел до історії української фабрики ще й досі не з'ясовано. За них мало знали й ще менш ними цікавилися⁴⁾. Отож і стан їхній і зміст був не досить виявлений. Але вже ознайомлення з деякими архівами надзвичайно загострює інтерес дослідника до тих матеріалів. Бо-ж справді зміст їхній багатющий. Всеньке життя певного підприємства, буденне життя фабрики, а також її зв'язки з зовнішнім світом — все це збереглося у фабричних архівах. Ось що писали ми свого часу про архів Київсько-Межигірської фабрики: „з пожовклих паперів архіву оживає колишня фабрика. Хай крізь призму казенних інтересів і форм, а все ж видно тогочасне життя. Щоденна праця „контори“, фабричної канцелярії, журнали „вступаючих“ та „исходящих“, річні звідомлення, накази Магістрату або Кабінету (головної інспектури), листування з Магістратом або з Кабінетом та губерніяльною адміністрацією, накази директора, формулярні списки урядовців, командировання службовців, пенсіонери, церковні справи, лазарет, школа; — бухгалтерські й касові книги й документи, відомості на платню, інвентарні й матеріальні книги й документи, господарство фабрики (ліс, садки, то-що); — тарифи й прейскуранти, замовлення й листування в цих справах, комісіонери, щомісячні відомості про збут виробів — на фабриці та в Київському магазині, довжелезні списки дебіторів (і кредиторів) фабрики; — заготівля й витрачання потрібних матеріалів і припасів, донесіння майстрів що-до праці по їхніх майстернях, горнові записи, праця майсте-

¹⁾ *Оглоблін*, Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине (Київ, 1925), ст. 4.

²⁾ *Н. А. Рожков*, К методологии истории промышленных предприятий (Историк-Марксист, 1926, II, 210 — 224).

³⁾ Див. Архив истории труда в России, кн. I, ст. 116 — 123; *ibid.*, кн. II, ст. 65 — 85; *ibid.*, кн. VI — VII, ст. 90 — 101; *ibid.*, кн. IX, ст. 54 — 76, та инш. *Н. Рожков*, Прохоровская мануфактура за первые 40 лет ее существования (Историк-Марксист, 1927, VI, 79 — 110).

⁴⁾ Занадто мало уваги приділяли цьому питанню наші вчені архівісти. *В. О. Романовський*, в своїй новітній праці „Нариси з архівознавства“ (Харків, 1927), нічого не каже за фабрично-заводські архіви.

рових і селян, заробітна платня, приписні селяни й т. д.— ось ті моменти звичайного життя фабрики, що їх зберегла до нашого часу отая маса архівного матеріалу“¹⁾). Це *mutatis mutandis* характерно й для інших фабрично-заводських архівів.

I.

Українські фабрично-заводські архіви XVIII ст. здебільшого не збереглися. Мануфактури XVIII в. щільно зв'язані були або з казенними установами, або-ж з панськими економіями, й всеньке життя їхнє проходило в цих межах. Ще від казенних підприємств ми могли-б сподіватися бодай залишків колишніх архівів. Збереглася частина архіву Бахмутських і Торських соляних заводів²⁾). На казенних фабриках та заводах, будь-що-будь, була певна адміністрація й відповідне офіційне діловодство. Проте не можна випускати з ока, що за XVIII ст. казенні підприємства часто-густо перетворюються на приватні (чи типу посесійних), і, навпаки, приватні дуже легко переходять у казну³⁾). Отії зміни правного стану підприємства безперечно зле відбивалися на архівному матеріалі, а надто часте пересування господарів і, звичайно, управителів спричинялося й до винищення, ба навіть цілковитої загибелі того матеріалу. Коли казенне підприємство надавали приватним державцям, разом з тим до них переходила і канцелярія й, певне, архів його. Ряшківську казенну суконну мануфактуру р. 1757 було надано кн. Б. Г. Юсупову з „канторськими служителми, кои нині на той фабрики знаходяться“⁴⁾). Припускаємо, що так само р. 1750 Почепівську полотняну мануфактуру було передано брянському купцеві Чамову⁵⁾) разом з фабричною канцелярією та архівом. Контора фабрики бо була органічно зв'язана з підприємством⁶⁾). В іншому стані були приватні (дідичні) підприємства. Що приватна мануфактура XVIII в. була щільно зв'язана з іншими галузями панської господарки, то й масштаб накопичення відповідного матеріалу був значно ширший, в межах цілої економії, або-ж якоїсь комерційної фірми. До того ще деякі підприємства були вельми незначні, й тут усеньке діловодство иноді містилося в панському бюро чи в управителевій кешені, або-ж у заялзених нотатках купця-власника чи орендаря. У зносинах шляхетської мануфактури з адміністративними установами (або взагалі з зовнішнім світом) виступає звичайно панська економія. На запитання Мануфактур-Колегії р. 1797 про суконні фабрики—відповіді подають, приміром, від Батуринської фабрики—Батуринська економія гр. Разумовського, від Остерської фабрики—Старогородська економія кн. Безбородька, то-що⁷⁾). Що правда, иноді від імени фабрики виступають окремі управителі фабрик (нпр., управитель Сріблянської суконної фабрики р. 1797⁸⁾), або ж управитель Дибінцівської фаянсо-

1) *Оглоблін*, Архів Київсько-Межигірської фабрики. (Київ, 1926 р. Окрема відбитка з IX кн. „Записок Історично-філологічн. Відділу УАН“), стор. 9. Дуже цікавий матеріал подають фабрично-заводські архіви для історії робітничого руху.

2) Харківський Центральний Історичний Архів.

3) *Оглоблін*, Мануфактура, 43, 46 — 47, 166 — 173, 209 — 216.

4) *Ibid.* 116, 264.

5) *Ibid.*, 62 — 63.

6) Про канцелярію й діловодство на мануфактурах Гетьманщини — див. *ibid.* 169 — 170.

7) *Оглоблін*, Мануфактура, 149, 163. Дашевську суконну фабрику гр. Потьомкіного р. 1801 репрезентує управитель Дашевської економії (Київський Центральний Архів Давніх Актів, справи з архіву Київськ. Губ. Правління, № 8210).

8) *Оглоблін*, Мануфактура, 163 — 164.

вої фабрики р. 1811¹⁾). Та в кожному разі їхні зносини були не самостійні, а доконче погоджені з відповідною економією, або-ж безпосередньо з власником фабрики. Отож іноді й виступають тії власники в справах своїх підприємств (нпр., р. 1738 гр. Г. Владиславич, власник Топальської полотняної мануфактури²⁾). Те-ж констатуємо й на купецьких (або міщанських) підприємствах (нпр., р. 1740 купці Артіно, власники гарбарні в Ніжені³⁾).

На Правобережжі, де мануфактури за XVIII ст. належали або тутешнім великим дідичам (магнатам), або купецьким і шляхетсько-купецьким компаніям, або-ж чужоземним колоністам⁴⁾, становище фабричного діловодства й архівів було трохи відмінне, але, запевне не краще, як-ото на Лівобережжі. Звичайно, характер діловодства визначався соціально-економічною природою й розмірами підприємства. На мануфактурах компанійських, надто-ж акційних (напр., Корецька фабрика порцеляни та фаянсу), діловодство мабуть було вдосконалено, й відповідні архіви колись існували. Так само великі магнатські підприємства, що мали зносини зі Скарбом Коронним (напр., Корецька суконна фабрика), очевидно, мусили провадити певне діловодство. Те-ж могло бути на числених підприємствах Прота Потоцького, об'єднаних спільним управлінням. Зате на магнатських підприємствах діловодство (отже й архів) навряд чи було відокремлено від загально-економічної канцелярії. Дрібніші приватні підприємства, звичайно, не мали будь-якого систематичного діловодства. Їхні архіви дуже легко гинули. Та й великим підприємствам не дуже пощастило. В бурхливих умовах того часу підпадали, ба й зовсім зникали тії підприємства, а разом з тим їхні архіви. Мабуть лиха доля спіткала архів Корецької фабрики порцеляни й фаянсу підчас пожежи 1797 року.⁵⁾ Немирівські фабричні архіви могли загинути підчас пожежи 1811 року⁶⁾ то-що. Будь-що-будь, правобережні фабрично-заводські архіви XVIII ст. не збереглися.

У кращому стані опинилися фабрично-заводські підприємства кінця XVIII-го та першої половини XIX століття. Але й тут мусимо відокремити певні групи підприємств⁷⁾. Приватні фабрики—й вотчинні й купецькі (власні й заарендовані) в масі своїй не були відмежовані від панської економії або купецької торговельної фірми. І тут і там фабрика була лиш одна ділянка на широкім господарчій терені, іноді просто тимчасова господарча операція. Останнє особливо характерне за-для шляхетських фабрик, котрі перебували на оренді в купців (деякі за-для того й були збудовані й перебували весь час в купецьких руках). Характер тої оренди—цього типового торговельно-капіталістичного підприємства, коли купець (здебільшого фахівець) брав на оренду в якогось дідича фабричні будівлі, робітників-кріпаків, часто-густо купував сировину й різні припаси, а з свого боку постачав оборотного капіталу, начиння й технічного та комерційного досвіду—і це іноді на один лиш рік,—звичайно виключав будь-яке спеціальне

1) Арх. Київськ. Губ. Правління, № 33486, арк. 54 зв.—55.

2) *Оглоблін*, Мануфактура, 76, 247—248.

3) *Ibid.*, 141—142. Див. *ibid.*, 156 (бавовняна мануфактура Іванова в Ніжені).

4) Правобережно-українській мануфактурі XVIII ст. присвячено спеціальний відділ у нашій праці „Нариси з історії української фабрики Кріпацька фабрика“, що, на превеликий жаль, і досі ще не видана (видає ДВУ). Уривчасті відомості—див. *Т. Korzon*, *Werwne trzne dzieje Polski za Stanislawa Augusta*, t. II (Kraków—Warszawa, 1897), str. 260—263, 313—322.

5) *Andrzejowski*, *Ramoty starego Detiuka o Wolyniu*, I (Wilno, 1861), str. 45—46;

6) *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. VII, str. 93.

7) Про це спеціально в наших працях „Кріпацька фабрика“ (див. вище) і „Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика“ (Київ, 1925).

діловодство. Зносили з різними установами провадив сам власник або орендар, репрезентуючи іноді вже не одне підприємство, а цілу групу їх, взагалі певну фірму¹). В подібному стані була якась невеличка панська „фабрика“ килимів, або салотопня чи миловарня якогось купця. Значніші підприємства, особливо купецькі (капіталістичні) безперечно мали своє діловодство. На шляхетських фабриках воно могло бути не цілком одмежовано від загального діловодства маєтку. Проте й тоді серед шляхетських підприємств були підприємства великі, зв'язані з ринком (іноді з закордонним), або з казною; діловодство там скоро набирає сталих форм, упорядковується. Це залежало, звичайно, від розмірів підприємства (й маєтку), від системи господарювання, врешті від багатьох суб'єктивних моментів, то-що. Процес відокремлення фабрики в поміщицькій господарстві, визначений в середині XIX століття, безумовно призводив до утворення правильного діловодства й окремих фабричних архівів (хай навіть на початку ще залежних од економії). Такі підприємства, як-ото Таганчська суконна фабрика або-ж фабрики, що постачали свої вироби до Комісаріятського Департаменту (напр. Рязьківська), скоріше мусили це запровадити. На Таганчській фабриці була окрема канцелярія в складі 12 осіб, бухгалтерія то-що²). Досить рано виділяється канцелярська частина на цукроварнях. Так само було й на інших великих вотчинних фабриках³). А втім і тут зносили фабрики з зовнішнім світом тою чи іншою мірою підпорядковані були вищій адміністрації маєтку. Це, звичайно, обмежувало й рамці фабричного архіву, позбавляло його належної повноти й впливу.

Дуже цікаві архіви казенних фабрик і заводів, особливо за передреформної доби⁴). Що правда, казенні промислові заклади за першої половини XIX століття безперечно не мали того монопольного значіння, що їм належало на Гетьманщині⁵). До того ще їх було небагато⁶). Але це були великі підприємства, зв'язані з найважливішими галузями промисловости, і іноді не аби-який вплив мали вони на околичне господарство й суспільство. Це надзвичайно цікавий тип фабрики кріпацької. Здебільшого вони довгий час обслуговували лиш потреби казенні й зовсім не орієнтувалися на ринок. Це позбавляло їх сталої господарчої бази, надавало їм форм звичайнісінької казенної установи, з певним штатом адміністрації, члени якої числилися на коронній службі. Безпосередня залежність — адміністра-

¹) *Оглоблін*, Предкапиталистическая фабрика, 113—125. Див. Київськ. Центр. Іст. Архів. ім. Антоновича, Арх. Канц. Ген.-Губерн., господарч. від., 1838 р., № 18 („Дело по отношению Коммис. Департ. о несрочной поставке в казну Волынск. фабрикантами сукон в 1831 и 1832 годах“).

²) Статистическое описание Киевской губернии, т. III (СПБ, 1852), ст. 123.

³) Нпр., на паперовій фабриці Кочубея на Кролівеччині (див. Памятная книжка Черниг. губ.—Чернігів, 1862,—ст. 91—96).

⁴) Казенній ф-ці за передреформної доби присвячено окремий відділ у нашій праці „Кріпацька ф-ка“.

⁵) Див. *Оглоблін*, Мануфактура, *passim*.

⁶) Це були за першої половини XIX в.: Шостенський пороховий завод (новий завод з 1771 р.), Катеринославська суконна (і шовково-панчошна) ф-ка з кінця 80-х р. XVIII в.)? Луганський ливарний завод (з 1795 р.), Київ-Межигірська фаянсова ф-ка (з 1798 р.), фабрики й заводи Чорноморського Адміралтейства (ливарний завод, канатна ф-ка, верфі й суконна ф-ка в Миколаєві, гарматний завод у Херсоні, Київський Арсенал, ф-ки й заводи „Приказов Общественного призрения“, зокрема суконні ф-ки у Києві, Житоїрі, Кам'янці, Полтаві, Харкові, ф-ки й заводи (здебільшого невеличкі), що перейшли до казни після секуляризації монастирських маєтків і конфіскації маєтків та ліквідації католицьких монастирів на Правобережжі, „Фабрика Сукноделия для евреев“ у Кременчузі, нарешті підприємства, що протягом якогось часу перебували в казенній адміністрації (нпр., Батуринська суконна ф-ка кн. А. Розумовського, після 1836 р.).

тивна й фінансова — від центральних відомств або губерніяльної адміністрації, бюрократична система управління, кріпацька організація праці (працювали там приписні селяни, довічні робітники, салдати, нарешті злочинці й „злочинці“, засуджені до примусових робіт на фабриках та заводах), каторжні умови роботи, нарешті характер виробництва (здебільшого тії підприємства працювали на армію та флоту),— все це великою мірою ізолювало казенні фабрики та заводи від ринку, що тоді за передкапіталістичної доби швидко зростає. Лиш де-які казенні підприємства орієнтувалися — цілком чи частково — на ринок, на приватного споживача¹⁾.

Казенна організація цих підприємств безперечно відбилася на їхньому діловодстві й тих архівах, що вони полишили. Це діловодство поєднує інтереси промислового підприємства з формами урядової установи. Підприємство й адміністрація, фабрика й контора живуть своїм життям, як дві автономні сили, що правда,— об'єднані спільним фінансовим інтересом. Казенна відповідальність визначала цілком певний, суворо деталізований і унормований тип діловодства. Це позначилося й на архівах отих підприємств. Це добре впорядковані урядові архіви, що добре збереглися аж до революційних часів. Матеріяли їхні мають велику цінність, бо справді добре відбивають життя колишніх підприємств.

Старі, передреформної доби архіви фабрично-заводських підприємств часто-густо сполучено з матеріалами новітніми, що цілком належать дальшій добі — капіталістичній. Деякі старі фабрики й заводи переживали свою добу й або доживали свого віку, користуючися з казенної підтримки чи з випадкових сприятливих умов ринку, або-ж, навпаки, лиш за нової економічної організації, в процесі швидкого зростання внутрішнього ринку, щирили й зміцнювали свою економічну базу, невпинно розвивалися. Й нове, чимало поширене й вдосконалене діловодство великою масою навалювалося на обмежене й одноманітне діловодство передреформної доби. Отож розвиток фабричного архіву непереривно продовжувався. І в залежності від того, як за нових умов розвивалося підприємство, жив і його архів. Не випадково мабуть архіву Київсько-Межигірської фабрики за часів її післяреформної агонії не збереглося, та певне й не було вже правильного діловодства. Зате підприємства капіталістичного типу, що ним іноді важенько доводилося за кріпацьких часів, безперечно рік од року збільшували своє архівне майно або свою архівну спадщину. Фабрично-заводські підприємства нові, що з'явилися після реформи, нагромаджували свої архівні фонди вже за потребами капіталістичного господарства й за приписами нового діловодства й систематизації відповідних матеріалів. Отже, можемо поділити фабрично-заводські архіви на три основні групи: 1) архіви померлих закладів, 2) архіви передреволюційних підприємств, що й досі працюють, і 3) архіви підприємств, нових, післяреволюційних.

II.

Робота над фабрично-заводськими архівами безперечно утруднена через сучасний стан відповідних архівних фондів. Нема чого казати

¹⁾ Київсько-Межигірська фаянсова фабрика (див. Статистическое описание Киевской губернии, III, 187—210; Записки Историко-Филологического Відділу УАН, кн. IX, ст. 332—342.— *Оглоблін*, Архів Київсько-Межигірської фабрики); Катеринославська суконна та шовкова фабрика за перших років свого існування (див. І. П. С. З. т. XXVIII, № 21223); почасти Луганський завод див. *Зябловський*, Статистическое описание Российской Империи, ч. IV—СПБ, 1815,—ст. 191—192).

про те, що у вирі історії багацько архівів зникло цілком чи частково. Це найбільш стосується до архівних матеріалів XVIII в., а також архівів приватних підприємств з першої половини XIX в., як шляхетських, так і купецьких. Безумовно загинули архіви мало не всіх старовинних мануфактур Гетьманщини й Правобережжя, далі — архіви таких на той час велетнів, як-от Таганцька суконна фабрика Понятовських (на Київщині), або-ж Городищенських цукрових заводів відомої фірми Яхненка й Смиренка (на Київщині)¹⁾. Уламки відповідних архівів могли ввійти до складу інших фондів, і безперечно окремі документи з тих архівів, що загинули (особливо казенних підприємств), ще можна знайти. З передреформних підприємств, що належали приватним особам, мабуть збереглися лиш архіви де яких найвизначніших цукроварень — напр., Смілянської (Бобринських)²⁾. Чимало старих архівів чи дієвих, чи померлих вже закладів зберегалися аж до останнього часу, й зовсім (чи почасти) загинули перед нашими очима, в умовах імперіялістичної та громадянської війни, або-ж (і то чи не найбільш) архівної руїни 1920 - 1922 років. Сумна доля, приміром архіву старого Луганського заводу.

Архів старого Луганського заводу безперечно має велику вагу за-для історії української промисловости. Цей архів бо містив усеньке діловодство колишнього ливарного заводу, од найдавніших часів починаючи і аж до 1885 року, коли той завод було ліквідовано. Архів цей було упорядковано за останніх років існування заводу³⁾. За передреволюційної доби він належав до фонду „Горного Ведомства Луганского Округа“. До того ж фонду входив так само архів Гірничої поліції Луганського заводу, що його було приведено до ладу й описано за наказом Гірничого Департаменту від 23/VIII р. 1876. Опис останнього архіву зберігся; він налічує 3453 справи за 1822—1865 р.р. Проте більша частина архіву загинула. Історія цієї загибелі надзвичайно повчаюча, бо чи не типова вона за-для багатьох інших архівних фондів України. Перед революцією архів Головної Контори Луганського заводу переховувався (в трьох кімнатах) при конторі Гірничого Начальника Луганської округи. Після революції, в період громадянської війни, що дуже далася в знаки м. Луганському, приміщення архіву якимсь способом перетворилося на нічліг, причім одвідувачі цього будинку спали просто на архівних справах. Звичайно, це не сприяло збереженню архівних скарбів, які до того ще досить легко розкрадалися. На початку року 1921 архів перебував у завідуванні Луганського Відділу Народньої Освіти й містився в новому приміщенні (кол. Скарбниці) Р.р. 1921—1922 архівний папір видавався на канцелярські й господарчі потреби Відділу Народньої Освіти та підлеглих йому установ; тоді-ж таки велику частину архіву було розвезено по дитячих будинках для підпалу грубок та для різних канцелярських потреб; частина його, звичайно, на базар потрапила. Деяким Луганським робітникам освіти пощастило з великими труднощами врятувати рештки колишнього архіву. Випадком частина справ (389) опинилася в Луганському музеї (округовому), а другу частину (53) вже на початку р. 1926 було передано до Округового Архіву тамтешнього.

¹⁾ Тим цінніші відомості III тому „Стат. опис. Киевск. губ.“ (за редакцією Журавського), де подано багато матеріалів, зібраних також з фабрично-заводських архівів Київщини (Стат. опис. Киевск. губ., т. I — СПб, 1852, — ст. II).

²⁾ Київський Центральний Історичний Архів ім. Антоновича, IV відділ, підвідділ цукрової промисловости.

³⁾ Відомості про архів Луганського заводу ласкаво подав нам В. О. Фесенко, автор цікавих статтів про історію Луганського заводу. (Див. нижче). Користуємося з цієї нагоди, щоб висловити В. О. Фесенкові щиру подяку.

Та й тут архів не одразу знайшов собі спокою й доброго ладу. У Музеї справи переховувалися без описів, у великому безладді, порохом вкриті, в шахві без дверей й стінки. Там, у Музеї, вони були за звичайні музейні експонати. Одного дня хтось кинув туди цигарку, й адміністрації Музея довелося заливати пожежу водою. Частина справ обгоріла й позлипалась. Ще р. 1926 де-які наукові організації й окремі особи зняли питання про передачу музейної частини архіву до Округового Архіву, щоб утворити єдиний фонд архіву Луганського заводу¹⁾. В цій справі довелося й нам висловити свою думку. Нарешті в червні р. 1927 це було зроблено.

Ця одісея Луганського заводського архіву спричинилася до великих втрат архівного матеріалу. Особи, які пам'ятають за старий архів, стверджують, що збереглася лиш 1/40 частина колишнього архіву (разом 444 справи)²⁾. Можливо, що дальші розшуки трохи цю цифру збільшать. Проте цілком безперечно, що велика частина того архіву назавсіді втрачена для історичної науки. Дуже важливо, що збереглися саме справи найстаріші. Починаються вони з 1796 року³⁾. За р. 1796 збереглося 14 справ; р. 1797—16; р. 1798—56; р. 1799—43; р.р. 1800—1820 збереглося 118 справ (з них р. 1812—45 справ). За 1820-ті роки збереглося 122 справи, але за де-які роки (приміром, 1822) справ зовсім немає⁴⁾. За 1830-ті роки маємо 18 справ; 1840-ві р.р.—25; 1850-ті р.р.—16. Від справ за 60—80-ті роки очевидячки нікчемні уламки маємо. Справи за де-які роки загинули цілком⁵⁾.

Великої шкоди заподіяла фабрично-заводським архівам доба війни імперіялістичної й громадянської. Разом з своїми господарями — промисловими закладами — гинули тоді й архіви. Мало не всі фабрично-заводські підприємства за тих часів як-найменше дбали за цілість і збереження архівного майна. Відсутність спеціального інтересу й керування, брак потрібних коштів, нарешті просто некультурне ставлення до цієї справи, — все це вельми зле відбилося на цих архівах. Архівісти недобре згадують також сумні часи панування „Югбума“. Проблема концентрації фабрично-заводських архівів була надзвичайно складна. Її розв'язано лиш останнього часу. Зважаючи на те, що архівні органи не мають ні відповідних приміщень, ні спеціальних коштів,

¹⁾ Треба зазначити, що Центральне Архівне Управління ще в 1926 році порушило питання про передачу з усіх музеїв та бібліотек України архівних матеріалів архівним органам і наприкінці того ж року за згодою з Наркомосом було видано відповідного об'їзника (Див. „Арх. справа“ кн. 4-та, стор. 97 — 98). Відомості про матеріали, що переховуються по музеях та бібліотеках, тепер зібрано й приступлено до фактичної передачі їх через парітетні комісії, які в більшості свою роботу вже закінчили.

Ред.

²⁾ Офіційний документ з архіву Луганського Від. Нар. Освіти від 16/II 1921 р. каже: „при Уотнарообразе имеется сгальная комната, в которой находится архив, где есть до 400 пуд. бумаги“ (уринок ласкаво подав В. О. Фесенко). Сучасна вага архіву пудів 10.

³⁾ Найстаріша справа (№ 2 застарим описом) по канцелярії директора заводу Гаскойна „Переписка с вотчинником Штеричем и о заключении с ним условий касательно добычи в принадлежащем ему селе Белом (оно же Городище) каменного угля и железных руд“; поч. 21/VII р. 1794, зак. 6/VI р. 1804; на 171 арк. Тут саме й збереглося цікаве листування Гаскойна й Штерича.

⁴⁾ За 1821 і 1826 роки збереглося лиш по 1 справі.

⁵⁾ За 1860, 1864, 1866 — 1869 роки справ зовсім немає. За р. 1861—1 справа. Від 1870-х років збереглося лиш 3 справи (р.р. 1874, 1875). За 1880-ті роки теж 3 справи (1883, 1884, 1885 роки). Найпізніша справа—„О командировании на Луганский завод чиновника особых поручений Горного Департамента инженера Полякова для подробного исследования состояния заводского дела, как в техническом, так и в хозяйственном отношении и о пересоставлении смет“ (липень р. 1883—червень р. 1885), на 178 арк.

ні робітників, щоб можна було одібрати на себе всі фабрично-заводські архіви, ухвалено ці архіви тимчасово залишити на місці, себ-то там де є відповідні підприємства. „Підприємства, матеріально забезпечені значно краще від державних та інших установ, мають цілковиту змогу дбати про свої архіви, як слід... Фонди підприємств здебільшого переходять по устаткованих помешканнях, і їх обслуговують спеціальні робітники“. До того ще ці матеріали часто-густо потрібні підприємствам „для довідок та практичної роботи“¹⁾. Вони перебувають на обліку Архівного Управління й під певним архівним доглядом²⁾. Але перебування багатьох старовинних фабрично-заводських архівів на підприємствах, часто-густо віддалік наукових центрів (яскравий приклад — багатющий архів Шостенського заводу³⁾), безперечно, ставить ці матеріали по-за межі наукового розроблення. В той-же час проблема систематичного наукового використання фабрично-заводських архівів висувається на порядок денний.

Роботу над тими архівами розпочато було недавно. Цілком природній інтерес до фабрично-заводських архівів, в умовах нашого сучасного, наводив сюди окремих дослідників, ще більш аматорів, а подекуди й архівних хижаків. Та й тепер цю роботу ще досить не систематизовано, не об'єднано організаційним і науковим контролем з боку якоїсь наукової інституції. На перешкоді цій роботі безумовно й те, що архіви фабрично-заводські вельми розпорошено, розкидано по різних архівних осередках і сховищах держави, не упорядковано, не описано, а багато ще й не виявлено. Подекуди фонди давніх архівів не відокремлено, а влиті (чи просто сполучено) до інших архівів, і це надзвичайно складна, але доконче потрібна робота, щоб їх виділити. Врешті в архівах дієвих підприємств архівну частину сполучено з діловодчою, а це, звісно, ускладняє дослідчу працю. Отож найближча робота над фабрично-заводськими архівами повинна йти в двох напрямках — архівної праці й історично-економічного дослідження. Де-що в цій справі вже зроблено. З доручення Української Академії Наук, автор цієї статті (з де-якими співробітниками) розпочав роботу над архівом Шостенського заводу та над розшуками архіву Катеринославської суконної фабрики. Спеціальний архівний семінар (за нашим керуванням) розбирає архів Києво-Межигірської фабрики. Над упорядкуванням архіву Луганського заводу багато попрацював В. О. Фесенко (Луганське). Разом з тим провадилася й науково-дослідча праця над історією казенних фабрик і заводів (головне, за передреформної доби), за матеріалами їхніх архівів. Зокрема, автор цієї статті та члени Семінару історії українського господарства (у Києві) систематично працювали над історією Києво-Межигірської фабрики. Провадилася праця над історією Луганського та Шостенського заводів. Але-ж систематизація й розроблення фабрично-заводських архівів — то є завдання вельми важливе й надзвичайно важке, що безперечно перевищує сили й можливості окремих дослідників та невеличких наукових організацій. На нашу думку, це є справа, — з одного боку, відповідних науково-дослідчих інституцій (Академія Наук, науково-дослідчі катедри), а з другого боку, Укрцентр-

¹⁾ Архівна Справа, кн. IV (Харків, 1927), ст. 12.

²⁾ За великою тісністю теперішніх архівних помешкань та неможливістю в найближчий час розв'язати питання про них, Центральне Архівне Управління примушено було тимчасово обмежити концентрацію фабрично-заводських архівів лише тими з них, що належать ліквідованим підприємствам. З поширенням архівосховищ концентрацію всіх фабрично-заводських архівів, що мають науково-історичну вагу, негайно буде здійснено. — *Ред.*

³⁾ Див. *ibid.*, 12.

архіву, які могли б зорганізувати спеціальні наукові й архівні експедиції. Конче треба перевести облік усіх фабрично-заводських архівів; далі треба відокремити історичні частини архівів існуючих підприємств й скупчити їх в Центральних Історичних Архівах, де вони були-б приступні ширшим науковим колам. Разом з тим треба систематизувати ці архіви та скласти відповідні наукові описи. Нарешті, слід заходитися коло планового наукового дослідження цих архівів, опрацювання відповідних монографій, видання наукових описів та спеціальних розвідок. Оттоді історія української фабрики, історія українського промислового капіталізму міцну базу матиме.

III.

Дуже важлива й складна робота над фабрично-заводськими архівами кріпацької доби. Там збереглися головне архіви казенних підприємств, і тому, зважаючи на велике наукове значіння цих архівів, слід було-б їх у першу чергу упорядкувати. На превеликий жаль, не всі архіви тих закладів збереглися. Архіви невеличких казенних підприємств, певне, зникли ще за давніх часів. Діловодство таких підприємств, як-от суконні фабрики „Приказов Общественного Призрения“, казенні цегельні, кол. церковні і монастирські фабрики й заводи, конфісковані шляхетські,—взагалі було невеличке, й безперечно архіви їхні злилися з архівами відповідних урядових установ, або-ж просто загинули; очевидно, вивчати історію тих підприємств доводиться за іншими матеріалами¹⁾. Так само мабуть не збереглися архіви тих підприємств, що були в руках казни тимчасово (секвестр, то-що). Навряд чи зберігся, приміром, архів Батуринської суконної фабрики Розумовських²⁾. Можливо, що зникли архіви деяких невеличких закладів військової офіції. Зате архіви великих фабрик і заводів казенних повинні були зберегтися. Досі виявлено такі фонди: архів Київо-Межигірської фаянсової фабрики³⁾, Київського Арсеналу (обидва у Київі)⁴⁾; Шостенського заводу (на Чернігівщині)⁵⁾; Луганського ливарного заводу (Луганське)⁶⁾. Очевидно, в „Чорноморському Архіві“ в Миколаїві (або-ж у Ленінграді) переховуються архіви херсонських і миколаївських промислових закладів⁷⁾. Є надія, що пощастить знайти архів Катеринославської суконної фабрики (можливо, що він перебуває серед нерозібраних фондів Архіву Катеринославського Губерніяльного Правління, хоча не виключаємо думки про те, що його свого часу було перевезено до Ленінграду).

Для характеристики сучасного стану старих фабрично-заводських архівів та їхнього розроблення подамо де-які відомості про роботу над

¹⁾ Див. *М. Тищенко*, Суконна фабрика Київського „Приказа Общественного Призрения“ (Історично-Географічний Збірник, т. I — Київ, 1927, ст. 145 — 148).

²⁾ В середині XIX в. він, очевидно, існував.

³⁾ „Общая хронологическая опись архива Киевск. Губ. Правл.“; *Оглоблін*, Архів Київо-Межиг. фабрики, 7 — 11; Архівна Справа, I, ст. 108.

⁴⁾ Київськ. Центр. іст. Архів ім. Антоновича, здаточний опис Архіву Київськ. Арсеналу (справи з 1808 і до 1900 р.); Архівна Справа, I, 113.

⁵⁾ Архівна Справа, VI, 12. Це великий архів. Справи збереглися з 1807 і до 1926 р. Є описи. Найдавніша частина Шостенського архіву (до 1807 р.) перебуває в Ленінграді.

⁶⁾ *В. О. Фесенко*. „К истории возникновения города Луганска“ (Радянська Школа, 1926, жовтень, стор. 85—100); його-ж-таки, „К истории возникн. г. Луганска“ (*ibid.*, 1927, II, 93—97); його-ж-таки, „К истории г. Луганска“ (*ibid.*, 1927, III, 104—120); його-ж-таки, Художественное литье на старом Луг. литейном заводе (*ibid.*, 1927, VI—VII, 93—100). Див. нашу рецензію на ці праці в Зап. іст.-Філолог. Відділу УАН, кн. ХК, ст. 257—260.

⁷⁾ Див. Архівна Справа, I, 66.

архівом Київ-Межигірської фаянсової фабрики. „Дела Киево-Межигорской фаянсовой фабрики“ переховуються в архіві Київського Губерніяльного Правління, що входить до складу Київського Центрального Історичного Архіву ім. Антоновича¹⁾). Після ліквідації фабрики, як казенного підприємства (р. 1857), архів десь близько 1860 року було передано до „Губернской Архивы“, себ то до Архіву Губерніяльного Правління²⁾). Там його р. 1899, коли складався загальний хронологічний опис, було прилучено до загальної маси архіву Губерніяльного Правління — адже-ж його вкупі з справами інших фондів по роках розбито й заведено до того опису. Але зв'язано його з іншими групами лише спільною нумерацією й спільним місцем перебування³⁾). Та під час розшуків в архіві Губерніяльного Правління виявлено було, що чималенька частина (окремі справи й повністю справи за деякі роки, книжки, то-що) Межигірського фабричного архіву до того опису не увійшла, отож продовжувала самостійне існування аж до цього часу. Тому архів Київ-Межигірської фабрики являє окремий фонд, лиш механічно зв'язаний з архівом Губерніяльного Правління⁴⁾). Треба було його реставрувати⁵⁾).

Р. 1925 автор цієї статті розпочав працю над архівом Межигірської фабрики. А з осені р. 1926, після відповідної ухвали Архівної Ради при Київському Центральному Історичному Архіві, семінар у складі 10 осіб, за нашим керуванням, почав роботу над реставрацією колишнього архіву. За найближчою участю завідувача Київського Центрального Історичного Архіву В. В. Міяковського⁶⁾), перевірено було сливе цілком ту частину архіву, що увійшла до загального опису, й складено формальний опис її на картках. В процесі цієї роботи виявлено великі неточності й помилки в опису архіву Губерніяльного Правління. Далі знайдено й описано багато в'язок і поодиноких справ, матеріальних книжок, то що, яких не заведено було до загального опису. Таким чином об'єднано обидві частини колишнього архіву. Перевірені й описані справи розташовано в хронологічному порядку, в окремих шахах й зладжено до наукового опису й оброблення. Поруч із тим бралось на облік усі матеріали, що стосуються до Київ-Межигірської фабрики, з інших фондів (напр., з Архіву Губерніяльного Правління, Архіву Військового Губернатора, Господарчого Відділу Генерал-Губернаторського Архіву, Палати Цивільного Суду, Архіву Київського Магістрату, Архіву Київ-Печерської Лаври, то-що).

Архів Межигірської фабрики складався з чотирьох частин, відповідно до історичного розвитку цього підприємства. Найдавніша доба (перед р. 1810), доба хазяйнування Магістрату, полишила нам вельми незначні уламки колишнього архіву. Маємо окремі справи за р. р. 1800, 1801, 1802, 1803. Що правда, канцелярія тоді ще була невеличка, діловодство обмежене й невпорядковане. Ще в гіршому стані архів Межигірської фабрики за 1810—1821 роки, коли вона перебувала, як звичайне казенне підприємство, у віданні Департаменту Мануфактур і місцевої адміністрації. Ця частина архіву, за винятком кількох справ р. 1811 та справ р. 1821, за-для нас просто невідома, хоча все-ж можна гадати, що вона десь збереглася (в Ленінграді

1) Див. „Общая хронологич. опись архива Киев. Губ. Правления“; Архівна Справа, I, 108.

2) *Олоблін*, Архів Київ-Межиг. фабрики, II, пр. 2.

3) *Ibid.*, 7—8, 10—11.

4) Архівна Справа, кн. IV. ст. 24.

5) *Ibid.*, 25; *Олоблін*, Архів, II.

6) При цій нагоді складаємо глибоку подяку В. В. Міяковському, що створив належні умови для праці Архівного Семінару й вельми допоміг йому своїми цінними порадами й вказівками.

або у Києві). Адже-ж підчас роботи над реставрацією архіву знайдено було по-за описом Архіву Губерніяльного Правління справи р. 1821. Третья частина архіву — найцікавіша. Це вже доба господарювання „Кабінету його величності“ (р. р. 1822 — 1857), цілком певна доба й в історії українського господарства. Фабрика поєднувала визначне підприємство з державною установою, що мала певні штати й працювала за певним регламентом. Форми діловодства усталюється. Воно своєрідно поєднує канцелярію установи з конторою фабрики. Ця частина архіву збереглася мало не цілком. Зате доля фабричного архіву, починаючи з 1858 року, цілком невідома. Певне, ця частина архіву не збереглася. „То була вже доба приватного підприємництва, оренди — більш-менш невдалої, коли фабрика не кожного року працювала, а за останнього десятиліття (1875 — 1885) навряд чи й працювала. І це вже був новий архів, архів приватного підприємства... Архівні справи тодішньої фабрики можуть бути в архівах відповідних фамілій; можливо, їх зовсім знищено; за де-які роки, може, їх і зовсім не було, бо не було жадного діловодства на фабриці“¹⁾.

Сучасний „Архів Києво-Межигірської фабрики“ охоплює компактну масу справ за р. р. 1822 — 1857, тоб-то найцікавішої доби в історії фабрики, коли вона належала до Кабінету. Окрім того, є справи за де-які попередні роки. В процесі роботи над реставрацією Архіву виявлено справи за роки 1821, 1823, 1827, 1836, 1842 — 1843, 1845, 1849, що їх за описом Архіву Губерніяльного Правління бракувало. Гадаємо, що пощастить знайти так само справи 1853 — 1855 років. За описом нараховано близько 1100 справ. Тепер цифру цю доведеться трохи збільшити (приблизно 1250 — 1300 справ²⁾). Знайдено ще велику кількість книжок бухгалтерських та інвентарних, починаючи з 1816 року. На жаль, якась частина їх — мабуть, чимала — загинула під час архівної руїни р. р. 1920 — 1922. справи збереглися, за невеличкими винятками (напр., найстаріші роки) дуже добре. Кожну справу заведено до обгортки, на якій позначено архівне число (фабричного опису) й число загального хронологічного опису (обидві нумерації розбігаються), дату справи (коли почалася й скінчилася) й зміст її. справи пізнішого часу здебільшого мають окремі описи з підписами бухгалтера й писаря. Усі справи зшиті й кожен аркуш перенумеровано. За де-які роки знайдено загальні описи. В процесі роботи було виявлено дві основні частини діловодного фонду фабричного архіву (з окремою нумерацією): 1) адміністративна — діловодство Контори фабрики — й 2) фінансова — діловодство бухгалтерії фабрики. Найкраще й найповніше збереглися справи другої частини фонду. Встановлено також, що контора казенної фабрики працювала ще в 1850—1859 роках³⁾ (можливо й р. 1860), бо деякі справи кінчалися ще тоді. Але вже починалася доба ліквідації фабрики.

Вже побіжне ознайомлення з архівом виявило надзвичайне багатство матеріалів. Справді, „з пожовклих паперів архіву оживає колишня фабрика“. Всі сторони життя, всі значніші моменти його тут відбилися. Історія Києво-Межигірської фабрики, зокрема її діловодства, має тепер за-для себе солідну базу. По-за тим, в архіві Києво-Межигірської фабрики є чимало цінних даних про інші фабрики фаянсу й порцеляни⁴⁾, взагалі цікаві матеріали для історії тогочасного господарства

¹⁾ Оглоблін, Архів, 9 — 10.

²⁾ До літку р. 1927 упорядковано й описано було близько 1000 справ в 54 в'язках.

³⁾ Див. Арх. Київськ. Губ. Правл., №№ 36669, 36670.

⁴⁾ Ibid., № 33486 (фабрика фаянсу в Дибінцях); Архів Межигірської фабрики 1849 р., № 28 (фабрика порцеляни у Волокітіні).

й побуту. Вчасники Архівного Семінару опрацьовували низку тем: техніка виробництва й продукція Межигірської фабрики, господарство фабрики, адміністрація фабрики, ринок Межигірської фабрики, робітництво, майстрі, приписні селяни, вироби фабрики, фабрична школа, то-що. Керівник семінару продовжував свою працю над історією архіву. Передбачається видання відповідного збірника з додатком опису архіву й розвідок про історію діловодства фабрики та її архіву¹⁾. Досвід роботи над архівом Межигірської фабрики безперечно стане у пригоді розробленню старих фабрично-заводських архівів України.

Проф. О. Оглоблін.

Перший архівар Брацлавського Земського Суду.

(З матеріалів Київського Архіву Давніх Актів).

Документ, якого ми подаємо нижче, стосується до одного з самих темних періодів — історії архівної справи на Правобережній Україні. Він дає тверду дату зміни тих порядків завідування архівами, що протягом віків встановилися в тих частинах Польщі, які наприкінці XVIII в. відійшли до Російської держави, й має в собі цілу низку найцікавіших подробиць, які яскравими рисами характеризують становище архівної справи за ці часи. Оскільки ми знаємо, цей документ є єдиний в цьому роді, досі відомий.

Загальновідомо, як обережно і дбайливо ставилися Польська влада й керівне в державі шляхетство до влаштування й охорони архівів. Переховування документів приватних осіб тільки по своїх маєтках було в ті часи справою дуже ризикованою. Пожежі — з одного боку, татарські наскоки, козацькі рухи та повстання селян — з другого знищили безліч таких хатніх приватних архівів. Отже, щоб мати змогу завжди поновити втрачені документи, їх заводили до актових книжок свого, а іноді навіть й інших сусідніх повітів. Ці актові книжки, що зберігалися в безпечних камінних будинках по містах, були таким чином охоронцями, як тоді говорили „*securitatis bonorum et honorum*“, себ-то охоронцями майнових та станових прав і привілеїв не тільки шляхетства, але й інших верств населення. Не дивно, що до піклування про охорону архівів притягнуто було вищих повітових урядовців. Так за цілість і справність актових книжок земських судів відподав увесь вищий склад земського суду — суддя, підсудок та писар. Через те що архів рахувався при канцелярії суду, якою завідував писар, безпосередній догляд за архівом покладался на нього та його помічників — регента й вицерегента або сусцептанта.

1794-го року, після другого розділу Польщі, Волинь та Поділля ввійшли до складу Російської Держави. Старі суди було скасовано й запроваджено російські установи, яким і передано було архіви гродських та земських судів. Але це становище не встигло ще як треба покріпшати, коли сталася нова зміна. Павел I року 1797-го знищив новини Катерини II-ої й скерував усе на старе. Земські та гродські суди знову почали функціонувати й повернули собі свої архіви.

¹⁾ Оглоблін, Архів, 7 — 11; „Звідомлення арх. семінару під керуванням проф. О. П. Оглобліна за 1926 — 1927 ак. рік“ (рукопис). Докладний звіт про роботу над реставрацією архіву Києво-Межигірської фабрики буде опубліковано після закінчення роботи.

Встановити попередній апарат було не так уже трудно, бо перерва була надто коротка, але перехід країни до складу іншої держави зо всіма наслідками, що з цього виникають, не могли залишитися без де-яких змін. Зокрема, що-до архівної справи, то визнано було за потрібне полегшити обов'язки судового писаря, передавши на ближчий догляд спеціальному „врядовцеві — архіварові“ охорону цілості архіву та звірку й видачу копій з актових документів, що за ці перехідні часи було дуже важливою справою в діловодстві. Писар же зберіг за собою лише загальне керування архівними справами.

Документ, що його ми тут подаємо, перелічує обов'язки архіваря, які в загальних рисах збереглися й до наших днів. Додаємо ще, що навряд чи можна гадати, щоб писар земський Брацлавський Савицький, який видає цього документа 10 грудня 1797 року, сам (як він пише в акті) дійшов до висновків про потребу встановити при своїй канцелярії посаду архіваря; легше було б думати, що таку посаду було в цей час встановлено й при інших судах, бо під впливом нових російських порядків це вимагалось обставинами життя.

Повний текст цього документу, якого записано польською мовою в Брацлавській актовій книжці № 4574 за № 273 (арк. 264—265), такий: ¹⁾

Oblata²⁾ instrumentu³⁾ na Archiwistowstwo danego. Roku tysiąc siedmset dziewiędziesiąt siodmego, miesiąca Decembra 16 dnia. Przed aktami nineyszemi ziem. Powiatu Braclaws. u prede mną Janem Sawickim P.Z.P.⁴⁾ Braclaws. stawiać się osobiście U. P. Jan Biedrzycki ten instrument na Archiwistowstwo ziem. powiatu Braclaws. sobie dany y służacy, za poprzedzającą przysięgą na tę rothę⁵⁾ — | : iako pomienione mi Archiwum ziem. Powiatu Bracl. wiernie y pilnie dozierać będę, kopiji susceptowych y induk⁶⁾ z kancelaryi nikomu nie wydawac, indukty y ekstrakty⁷⁾ wiernie y pilnie konfrontować⁸⁾, lekty⁹⁾ na tych, ktore zgodne, podpisuwac będę; wszelkiey fabrykacyi y kompylacyi¹⁰⁾ nietylko przestrzegac, ale w przypadku oniey jakiey wiadomosci natychmiast donosic Sądowi obowiąznie się: | — przed xięgami Ziem. Powiatu Braclaw. wykonaną dla zapisania do xiąg ziem. powiatu Bracl. do oblady podał w tey istocie. „Jan Szczepan Sawicki Pisarz Ziemski Powiatu Bracl. oznaymuie wszystkim obywatelom Powiatu Braclaw. iako tez I. Panom Palestrze¹¹⁾ przy kancelaryi Bracl. znaydującym się, iz mając na siebie obowiązek z prawa wlozony dozoru y rozsądzienia akt powiatowych v kancelaryi, chcąc iak naylepiey porządek y bezpieczenstwo tych ze utrzymac, umyslilem dla dopilnowania y porządnie utrzymania tych ze Archiwiste wstanowic; dla czego widząc statek y zdatnosc w osobie U. P. Jana Biedrzyckiego, tegoz na Archiwiste akt. Ziem. Powiatu Braclaw. krewuje, ktory po wyko-

¹⁾ Додержуємо правопису оригіналу. Далі вміщаємо переклад оригіналу українською мовою.

²⁾ Oblata — уписання документа до актової книжки.

³⁾ Instrument — наказ про призначення на посаду.

⁴⁾ P. Z. P. — „pisarz ziemski powiatu“.

⁵⁾ Rotha — присяжний лист.

⁶⁾ Indukta — подання до суду документів або статів закону, якими обгрунтовується процес. Suscepta — формула явки документів, а також помітки суду на готових документах. В данім разі мова йде про різні форми документів, вступних та вихідних з канцелярії Суду на підставі актових книжок.

⁷⁾ Extrakt — випис з актових книжок.

⁸⁾ Konfrontować — давати очну ставку; тут — звіряти.

⁹⁾ Lekta — скріпа документу, якою його остаточно було оформлено.

¹⁰⁾ Fabrykacya i Kompylacya — тут мається на увазі різного роду фальшування документів; яких немало зустрічається в актових книгах.

¹¹⁾ P. P. Palestra — під цим назвиськом розуміється корпорація так званих патронів або адвокатів, що працювали при суді та були записані в окремій реєстрі.

naney przed aktami Ziems. Bracł. na wierne pilnowanie akt przysiędze, za aktualnego i nieywułpliwego Archiwiste uznany. Akt powiatowych Bracł. wierne y pilnie dozierać; indukty y kopie susceptowe azeby sawsze w Archiwum znajdowały się miec bacznosc; ekstrakty azeby porządnie bez skrobaniny y mylek wychodziły; lecte dawac, indukty miesięczne azeby w kancelaryi, a nie gdzie indziej zapisowane były y nie przez kogo innego, iak przez I. P. Archiwiste konfrontowane obserwowac obowiązany zostaje. A ze takowa praca I. P. Archiwisty potrzebuje nadgrody, więc tę obmyślaiąc bliższym byc tegoz I. Pana Archiwiste do wyimowania wszystkich ekstraktow y pisania indukt uznaje, iednak gdy który z I. P. P. Palestry, w regestrze zapisany, chciał by sam ekstrakt wyimowac, tego I. Pan Archiwista bronie niema lecz tylko nadgradę od kazdego arkusza ekstraktu groszy polskich pięciu kontentowac się będzie. I. Pan Archiwista przy tym obowiązany będzie o I. P. P. Palestrze, nieprzystoyinie spawujących się, mnie donosic, a ci z rejestru Palestry wymazieni będą; ktore obowiązki byc mają dopiełnione pod karą prawem przepisana.—Datum w Bracławiu dnia dziesiątego Decembris tysiąc siedmset dziewiędziesiąt siodmego roku. U tego instrumentu podpis przy pieczęci na łaku czerwonym takowy: Jan Sawicki Pisarz Ziemski Powiatu Bracł. (L. S.)¹⁾ który to instrument, iak się w sobie ma, co do słowa w xięgi nineysze ziem. Powiatu Bracł. iest zapisany“.

„Облята інструменту на посаду архівіста даного. Року 1797-го, місяця Грудня 16 дня. Перед актами теперішніми земськими повіту Брацлавського й передо мною Яном Савицьким Пис. Земс. пов. Брацлавського ставши особисто І. П. Ян Бедржицький такий інструмент—на посаду архівіста земського пов. Брацл., йому даний й послугуючий, виконавши по-перше присягу такого змісту [що зазначений вище архів земський повіту Брацл. вірно й пильно доглядати буду, сусцептових копій і індукт з канцелярії нікому видавати не буду, індукти й екстракти точно й пильно звіряти, лекти на тих актах, що зроблено правильно, буду підписувати, всілякій фабрикації та компіляції не тільки буду запобігати, але коли буде про це якась підозра, зараз-же зобов'язуюсь доносити судові:]

перед книгами земськими Пов. Брацл., для записання у книги земські пов. Брацл. до обляти тими словами подав. „Ян Степан Савицький, писар Земський пов. Брацл. ознаймую всім обивателям пов. Брацл., а також і пп. Палестрі, які перебувають при канцелярії Брацл., що маючи на собі обов'язок, правом на мене покладений, доглядати й керувати актами повітовими і всією канцелярією й бажаючи як найкраще порядок і безпечність їх додержати, помислив я, щоб пильнувати і ретельно їх додержувати, встановити посаду архівіста. Для цього бачучи добру вдачу й здібність І. П. Яна Бедржицького, призначаю його на посаду архівіста актів земських повіту Брацл., а він, виконавши присягу перед актами земськими Брацл. на ретельний догляд актів, за дійсного й безсумнівного архівіста має бути визнаний. Актів повітових Брацл. вірно й пильно доглядати; індукти копії сусцептові щоб завжди в архіві перебували має пильнувати; щоб екстракти певним порядком без підчисток і помилок виходили, лекти давати, індукти щомісячні щоб у канцелярії, а не де в іншому місці записувалися і не через когось іншого, як тільки через п. архівіста звірювані були, наглядати, покладається обов'язком на нього. А що така праця потребує нагороди, то я, обмірковуючи це, визнаю, що п. архівіста повинен найперше бути коло справи виймовання всіляких екстрактів та писання індуктів; але коли хто з панів Палестри записаних у реестру, захотів-би сам робити екстракта, тому п. архівіст

¹⁾ L. S.—locus sigilli (місце печатки).

заборонити цього не може, але зобов'язаний єсть тільки 5-ма грошами польськими нагороди від кожного аркушу екстракту задовольнятися. П. Архівіст при цьому зобов'язується про панів Палестру, що недобре поводяться з актами, доносити мені, а такі панове з реєстру Палестри викреслені будуть. Ці всі обов'язки мають виконуватися під карною загрозою, яку передбачає право". Дано в Брацлаві дня 10 грудня 1797 року.— У того інструменту підпис за печаткою на сургучу червоному такий:— Ян Савицький Писар Земський повіту Брацлавського.— Оцей інструмент, як він єсть у собі, до слова в книги нинішні записано".

Таким чином, за цим документом, писар земський Брацлавський Ян Савицький, бажаючи, як ліпше впорядкувати завідування та охорону архіву, „замислив“ установити при своїй канцелярії посаду „архівіста актів земських повіту Брацлавського“, на яку й обрав, правдоподібно, з старих своїх канцелярських урядовців, п. Яна Бедржицького, що на думку п. Писаря, мав „statek y zdatność“, цеб-то добру вдачу та здібність до виконання цієї посади. Перед тим як вступити на цю посаду, п. Бедржицький присягнув на тім, що він „вірно й пильно“ буде виконувати свої службові обов'язки й на випадок, коли помітить, що хто небудь хоче зробити в книгах „фабрикацію чи компіляцію“, він негайно донесе про це начальству.

Докладніше обов'язки архівіста викладено в самому наказі писаря. Взагалі ці обов'язки ось які: він повинен стежити за цілістю архіву, стежити, щоб справи не виносились з приміщення канцелярії й всі папери писано було тільки в канцелярії; щоб копії та екстракти видавалися за всіма формальностями без помилок та підчисток і після персональної його самої перевірки. З найбільшими подробицями п. Писар зупиняється на відносинах архівіста до панів Палестри (себ-то корпорації п.п. патронів, як називали тоді адвокатів). Слід гадати, що п. Писар не зовсім довіряв цій корпорації й на це мав рацію, як свідчать численні зфальшовані документи в актових книжках, а між тим п.п. Палестра мали безпосередній доступ до актових книжок через те, що кожний п. патрон мав право власноручно копіювати та робити екстракти з документів актових книжок. Власне в цей іменно момент архівіст мусив як найретельніше стежити, щоб п. патрон не почав „непристойно“ виконувати свою працю й не зробив будь-якої „фабрикації або компіляції“, себ-то, іншими словами, не зробив би якої підробки. В таких випадках архівіст мусив донести писареві, після чого винного карали — його „вимазували“ з списків п.п. Палестри.

Точно визначеної платні за його працю архівістові призначено не було, але замість цього йому було надано переважне право робити копії та виписи з актів для сторонніх осіб за окрему, очевидячки, платню. А це, коли взяти до уваги великий нахил тодішньої шляхти до судових позвів, повинно було давати йому чималі кошти. Деякі вказівки на розмір оплати цієї роботи дає наш документ, вказуючи, що архівіст, тільки за дозвіл п. патронові власноручно списати копію з акту, одержував по 5 грошей польських за аркуш, а це в ті часи було сумою не малою.

Документ закінчується загрозою карного суду архівістові в разі, коли він не виконуватиме наведених вище обов'язків „вірно й пильно“.

А. Андріяшев.

Де-що про архівні фонди Лубенщини.

(Замітки дослідника).

В Лубенському Окрарху переховуються великої науково-історичної цінності архівні матеріали з діловодних фондів, переважно дореформених та дореволюційних судових установ, які мають не лише місцеве значіння. Тут з'осереджено матеріали 6-ти повітових судів кол. Полтавщини (Пирятинського, Прилуцького, Переяславського, Золотонішського, Лубенського та Лохвицького) за хронологічні межі, починаючи з кінця XVIII аж до 60-х років XIX століття. Тут переховуються матеріали кол. Совісних судів, повітових стряпчих, дворянських опек, кол. повітових межових судів доби генерального межування, навіть, більше того, тут переховуються, правда, в невеликій кількості, архіви кол. підкоморних та гродських судів. Матеріали всіх зазначених фондів були в 1864 році сконцентровані з повітів в Полтаві, а звідти, в 1876 році були перевезені до Лубень і передані Лубенському Округовому Суду, де и схоронились майже в цілості. Нижченаведені дані (далекі від точности) про хронологічні межі та про приблизну кількість архматеріалів по окремих діловодних фондах в де-якій мірі, на наш погляд, дадуть уявлення і про їх повноту. Так, із діловодних фондів—

1. Прилуцького пов. суду за р.р. 1799—1869	мається 3497 справ
2. Пирятинського „ „ „ 1792—1867	„ 1716 „
3. Переяславського „ „ „ 1847—1869	„ 3258 „
4. Золотонішського „ „ „ 1805—1855	„ 3458 „
5. Лохвицького „ „ „ 1803—1869	„ 1927 „
6. Лубенського „ „ „ 1800—1869	„ 1519 „ ¹⁾

Відомо, що юридичні документи під час містять в собі дані величезної цінности, а тим більше, така сукупність їх, як архіви низки однотипних судових установ.

Величезне історико-економічне значіння мають архіви кол. Межових судів. В Лубенському-ж Окрарху переховується їх значна кількість. Так:

1. Лубен. Пов. Меж. Суду за р.р. 1788—1861	мається 336 справ.
2. Пирятинського „ „ „ 1797—1865	„ 621 „
3. Прилуцького „ „ „ 1821—1861	„ 77 „
4. Переяславського „ „ „ 1819—1856	„ 493 „
5. Лохвицького „ „ „ 1791—1864	„ 637 „
6. Золотонішського „ „ „ 1798—1832	„ 232 „

Як відомо, питання про полкові центри кол. Гетьманщини, які після адміністративної реформи 1775 року були перетворені в повітові міста, про господарство, торгівлю та про характер їхнього самоврядування мало досліджені в нашій історичній літературі, а матеріал багатий в цьому відношенні, досі невичерпаний, мається в архівах кол. міських ратуш та магістратів. В Лубенському Окрарху переховуються цілком збережені архіви ратуш 6-ти міст Північно-Західньої Полтавщини:

¹⁾ Частину архівних матеріалів з цих діловодних фондів за попередні роки (починаючи з 50 р.р. XVIII ст.) було перевезено з Москви і передано Харківському Центральному Історичному Архіву. Див. статтю Є. М. Іванова „Архівна справа“ кн. 4, стор. 57-58.

1. Лубенської Міської Ратуши за р.р. 1800—1866—кн. 352, спр. 86	
2. Прилуцької „ „ „ 1786—1866 „ 330, „ 369	
3. Пирятинської „ „ „ 1831—1866 „ 201, „ 168	
4. Золотонішської „ „ „ 1816—1866 „ 235, „ 302	
5. Лохвицької „ „ „ 1816—1865 „ 325, „ 204	
6. Переяславської „ „ „ 1835—1855 „ 275, „ —	

Наведені дані торкаються до характеристики лише головніших за розміром діловодних фондів, але ж кількість всіх архматеріалів до-реформених судових установ сягає до 26.714 справ, що належить 32 діловодним фондам. До всієї цієї маси архівних документів, як і до якої небудь частини їх, ще не торкалась дослідницька рука, а самі ці матеріали належно не систематизовані, відповідних описів не мають, чому для наукового вивчення та дослідження неприступні.

Головнішим за кількістю матеріалів, що мимо волі звертають на себе увагу, є фонд кол. Лубенського Округового Суду хронологічними межами 1876—1920 років. Лубенський Округовий Суд розповсюджував свою судову владу на території тих-же 6-ти повітів кол. Полтавщини і по своїй структурі відповідно поділявся на 6 столів, з яких кожний вів судові справи, так по уголовному, як і по цивільному відділенню лише з одного повіту. За приблизним обрахунком кількість архматеріалів цього фонду виносить такі розміри:

1. По цивільному та уголовному відділам	276,5	лін.	мтр.
2. Книг переважно-юридичного змісту	25	„	„
3. Справ канцелярії Голови Суду . . .	47,6	„	„
4. Справ апеляційних	5	„	„
5. Справ, що за старої номенклатури підлягають знищенню	5,6	„	„
Р а з о м . . 349,7 лін. мтр.			

Архівні матеріали цього фонду містять в собі документи значної історично-революційної та побутово-культурної цінности. Так, за обмежений час нам за допомогою архівіста Окрарху довелось відшукати десять справ про революційні аграрні заворушення селян під час Революції 1905 року, що дають повне уявлення про причини їх, розміри, характер, тактику та зміст. Так, наприклад, справа про заворушення селян в маєтках відомих князів Репніних Яготинської волости, дає прекрасний всебічний малюнок боротьби селян за землю проти великого поміщика-землевласника. З неї можна довідатись про економічне становище учасників заворушення, число яких досягало 600 душ, про земельну забезпеченість селян цього району і т. інше. Крім того, нам довелось відшукати справи про єврейські погроми, забастовки строкових робітників в поміщицьких економіях цих-же часів (особливо характерна справа про страйк строкових робітників в маєтку князя Щербатова Снітинської волости), а також довелось відшукати характерну справу про притягнення до відповідальности за порушення спеціального закону про печать редактора 1-ої Селянської газети на Україні „Хлібороб“, яку видавав в Лубнях наприкінці листопаду та початку грудня 1905 року відомий громадсько-політичний діяч Лубенщини М. Ш е м е т. Всі ці справи для дослідження революції 1905 року на селі мають величезне значіння і дають можливість думати, що в діловодному фонді Округового Суду таких високоцінних матеріалів є безсумнівно велика кількість.

Значіння Архіву Лубенського Округового Суду безмірно збільшиться тоді, коли прийняти на увагу, що архівні матеріали судових установ і в першу чергу Округових Судів здебільшого загублені для

науки, будучи знищеними, як в дореволюційні роки, так, особливо, під час горожанської війни та паперової кризи.

Але, особливе науково-історичне значіння має архів Мгарського монастиря, якого збереглося до сотні пудів, що й переховується в Лубенському Краєзнавчому Музею. Цей монастир, заснований відомим Іс. Кониським десь на початку XVII століття, відігравав в історії Посулля виключну роль. Свідок так далеких від нас подій козацької революції 1648—1656 рр., колишній володар майже всієї Лубенщини з її великими ділянками лісу, просторими площами родючого степу, з усіма її природними багатствами — він, цей монастир і в так близькі для нас дні революційних подій 1917—20 р.р. відігравав роль значної контр-революційної сили, що активно допомагала денікінцям в окупації Лубенщини.

Де-які архівні документи, що стосуються історії цього монастиря, друкувались на сторінках „Киевской Старины“ — („отрывки из Летописи Мгарского монастыря“ — Лазаревский, К. С. за 1889 г. кн. 4; Астряб, М. Г. в „трудах Полтавской Ученой Архивной Комиссии“ — вип. 2-й) але вони є — або копії, або документи, здобуті з інших архівів, — весь-же архів монастиря досі недосліджений ¹⁾.

Всі ці архівні матеріали з-за пороку століть чекають на досвідченого архівіста та наукового дослідника для великої і тяжкої праці — упорядковувати та систематизувати, описувати та досліджувати їх, вони ж з свого боку обіцяють дати безліч цінного різноманітного науково-історичного матеріалу, допомогти всебічно висвітлити історичну минувшину краю та стати основною базою, для конче потрібного нам науково-історичного дослідження.

Наші дослідники вивчають ті чи інші питання з історії України здебільшого по архівним матеріалам, що з'осереджені в Центральних та Краєвих Архівах м. Харкова, Києва, Полтави, Чернігів та часто, чи то з технічних, чи інших умов мало цікавляться матеріалами, що скупчені в місцевих архівних органах. З другого боку, місцевих дослідницьких сил, які-б цікавилися історією свого краю — часто бракує, чому й зрозуміло, що такі цінні архівні документи, маючи не лише місцеве значіння, як в данному випадку, не тільки не досліджені, але, навіть, мало кому й відомі. Причиною такого становища є також наявність де-яких недоліків в роботі самого Лубенського Окрарху. Так, Окрарх за 3 роки свого існування досі не має жадного зв'язку з місцевими спорідненими йому організаціями, — з Іспартом та Іспрофом, які, безумовно, допомогли-б йому в роботі популяризації питань архівного будівництва серед широких шарів населення взагалі, та ознайомлення з своїми архівними матеріалами зокрема, чи то шляхом виставок цінних документів, чи то шляхом лекцій, докладів, екскурсій та скликання нарад в архівній справі і т. інше. Так само Окрарху можливо було-б для розповсюдження науково-історичних знань з історії краю використати місцеву газету „Червону Лубенщину“, періодично друкуючи, коли не самі архівні документи, то характеристику їх, висвітлюючи окремі моменти революційних подій на Лубенщині за своїми архівними матеріалами. Матеріалів-же в архівосховищі Окрарху, так для популяризації архівної справи, як і для розповсюдження знань із місцевої історії є досить.

П. Білик.

¹⁾ Короткий нарис історії Мгарського монастиря вмістив місцевий дослідник М. Г. Астряб в вип. 13-му „Трудов Полтавской Ученой Арх. Комиссии“.

Монастирський архів, згідно спільного циркуляра Центрального Архівного Управління та Наркомосвіти УСРР з 4 грудня 1926 р. № 680011 повинен бути переданий Лубенському Окрарху.

Чернігівський Краєвий Історичний Архів та його фонди.

Ще в кінці XVIII стол. в Чернігові було зосереджено велику силу матеріалів різних установ Лівобережжя. Наказом 1782 року „Малоросійская Коллегия“ була скасована. Колишню Гетьманщину поділено на три намісництва — Київське, Чернігівське та Новгородсіверське. Вирішено всю архівну спадщину, що залишилася після Малоросійської Колегії, — „Генеральную Малоросійскую Архіву“ розподілити поміж намісництвами і всі справи, що мали загальний характер або стосувалися до всієї території Гетьманщини, перевезти з Глухова до Чернігіва.

Згідно з наказом сенату від 28/XII-1781 року, в якому розповідається, що Чернігів обрано за місце перебування архіву тому, що „всякой губернии подручно будет получать оттуда свои справки“, Румянцев 7 серпня 1786 року видав розпорядження, щоб перевезти архів у Чернігів. 30 вересня того ж року Малоросійська колегія, ліквідувавши свої справи, сповістила всі українські намісництва про те, що „Генеральная архива сего сентября 29 дня из коллегии в Черниговское Наместническое Правление выслана“ ¹⁾. Останню дату можна вважати початковою в історії масового накопичення Чернігівських архівних багатств. За ідеєю наказу 28/XII-1781 року тут утворено як би центральний архів. На жаль, умови переховування архівних матеріалів у Чернігові були жахливі ²⁾. Завдяки ініціативі П. С. Єфименка, більшу частину „Генеральної малоросійської архіву“ 1880 року було перевезено на кошти Харківського історико-філологічного товариства до Харківського історичного архіву. З „Генеральної архіву“ в Чернігові залишилася тільки невеличка частина матеріалів центральних установ Лівобережжя. Вони переховуються разом з фондами Чернігівського губернського правління та Чернігівського губернатора в так званому будинку Мазепи.

Другий момент масового накопичення архівних матеріалів являє собою „центральный архив упраздненных судебных мест Черниговской губернии“, утворений у XIX ст. Містився він спочатку в 38 кімнатах будинку купця Мерперта на старому базарі. Року 1897 міністерство юстиції, щоб розмістити цей архів, набуло будинок удови купця Брука, відремонтувало його й пристосувало до архіву ³⁾. Це архівосховище тепер і входить до складу Чернігівського Краєвого архіву. Справи архіву скасованих судових установ Чернігівської губернії розбиралися з 1871 до 1875 року та з 1881 до 1893 року, на що Чернігівському Окружному Суду було асигновано досить великі кошти. Велику кількість справ з 1726 до 1800 року відіслано до Московського архіву міністерства юстиції ⁴⁾. З 1885 року в зв'язку з тим, що затверджено положення про заведення губерніяльних історичних архівів та відкриття з цією метою вчених архівних комісій, висилати справи до Московського архіву М. Ю. припинено. Архівні фонди цього архівосховища пройшли

¹⁾ Романовський В.—До історії архіву Малоросійської колегії. „Україна“ 1926 р. кн. 5. ст. 3.

²⁾ Див. Єфименко П. Архив Малороссийской Коллегии при Харьков. унив. „Киевская Старина“ 1882 г. I ст. 198.

³⁾ Арх. Черн. Окр. Суду, справа № 256.

⁴⁾ У справі № 237 Черн. Окр. Суду збереглося повідомлення про те, що в архіві М. Ю. одержано 9241 справу з архіву колишньої Чернігівської Палати кримінального та цивільного суду за часи з 1726 до 1800 р. р. В 1926 році ці справи, вкупі з іншими фондами українського походження повернено на Україну, і тепер вони переховуються в Харк. Цен. Істор. Архіві.

через революцію та громадянську війну порівнюючи щасливо: старі фонди майже не зачеплено; фонди Окружного Суду за часів революції приведено в безладдя, але здебільшого вони заціліли. Більш за інші зіпсовано прокурорський архів.

Трете велике архівосховище, що ввійшло до складу Чернігівського Краєвого архіву, це є архівосховище колишньої духовної консисторії, в якому сконцентровані були через де-який час спочатку XIX ст. професіональні архіви.

Як тільки заведено було Губархи, всі зазначені архівосховища з фондами, що в них переховувалися, перейшли до відання Чернігівського Губарху. На початку 1923 року виникає думка про організацію Чернігівського Історичного архіву, який би об'єднав докупи розрізнені та розкидані по різних архівосховищах архівні багатства Чернігівщини.

Щоб організувати Чернігівський історичний архів, 10 січня 1923 р. Чернігівський Губвиконком за актом передав Губархові будинок колишнього дворянського зібрання з усією садибою та невеличким флігелем. Потім його закріплено за Губархом на підставі постанови ВУЦВК'у з 2 липня 1923 року „о закреплении за архивами занимаемых ими помещений“. Будинок цей, не ремонтований з 1911 року, на протязі дальших років було ремонтвано й обладнано полицями. З моменту передачі будинку колишнього дворянського зібрання вся увага Губарху була скерована на те, щоб урятувати та концентрувати архівні фонди в цьому помешканні. За який-небудь рік майже увесь будинок було заповнено фондами першорядної вартости. Можна з певністю сказати, що тільки завдяки наявності цього будинку пощастило врятувати від розкраду та сконцентрувати силу фондів, що мають велике значіння для науки й становлять солідну основу Чернігівського Краєвого архіву.

Чернігівський Краєвий Історичний архів розподіляється тепер на такі відділи: 1) історично-революційний, 2) адміністративно-судовий, 3) фінансово-економічний, 4) земських та громадських організацій, 5) приватних архівів, 6) просвіти та культів 7) військовий, 8) рукописів і 9) бібліотека та книжковий обмінний фонд.

Історично-революційний відділ. З дореволюційних фондів в цьому відділі звертає увагу фонд Чернігівського жандарського управління. Від цього збереглися справи за часи з 1902 до 1917 року. Матеріал за зазначені роки не зберігся цілком. Найбільше число справ (752) припадає на роки першої революції та ближчі до неї (1905—1908 р.р.). Це становить майже половину загальної кількості справ, що збереглися (1509). Для історії революційного руху цей матеріал має велику вартість. Тут є матеріал, що характеризує діяльність окремих організацій, напр. РСДРП, ПСР, сионістської соціалістичної робітничої партії („полей — цион“), організації революціонерів максималістів, бунду, анархістів, залізничних спілок, учнівських спілок і т. інш. Є справи, що стосуються окремих осіб або подій, напр., замах на Чернігівського губернатора Хвостова і т. ін. Є багатий матеріал до історії селянських рухів, який з аналогічним матеріалом Окружного Суду являє велику цінність для історії реврухів. Зберігся канцелярський реєстр цих справ, а також за де-які роки абетковий реєстр осіб, що перебували під доглядом жандарів. Крім того, зберігся й картковий каталог (72 скриньки) політичних злочинців та осіб, що були на підозрі в департаменті поліції.

До дореволюційних фондів входить також таємний стіл канцелярії Чернігівського губернатора, що охоплює час з 1840 до 1890 р. (27 метрів) і з 1905 до 1917 р. (20 метр.). У першій частині архів зберігся майже цілком, у другій частині, найбільш цікавий матеріал зберігся

частково; за п'ятнацять років з 1890 до 1905 року справи таємного столу, що переховувалися в сараї губернатора, цілком згинули в р.р. 1921—1922.

З архівів революційного часу зберіглося де-кілька фондів, наявність яких дає можливість коли не відновити, то хоч накреслити головними рисами картину революції з 1917 р. Тут на видному місці треба поставити архів Чернігівського Губерніяльного Виконавчого Комітету громадських установ 1917 р. У цьому архіві зберігся матеріал про ліквідацію старих царських установ та про організацію органів нової влади (земельних, продовольчих, освітніх то-що). Інші фонди, що зберіглись з 1917 р., мають уривчастий характер (Чернігівський губерніяльний комісар тимчасового уряду, старший воєнний цензор м. Чернігова й т. ин.).

За 1919—1921 р.р. є суцільні фонди, а також і уривки більшої чи меншої величини. Більшу групу становлять фонди міліції. Гарно представлено за ці часи суд цілою низкою фондів, як Чернігівський ревтрибунал, Чернігівський воєнно-революційний трибунал, Чернігівська губерніяльна та повітові ради народніх судів, то-що. Не менш значну групу являють військові архіви різних установ та частин червоної армії. Тут же переховуються численні уривки з різних фондів губерніяльних та повітових установ 1919/року, що їх Губарх знайшов в 1923 р. у сараї комгоспу в хаотичному стані.

Крім зазначених вище матеріалів, у революційному відділі набралось багато листівок, прокламацій, газет, фотографій та спогадів революційних діячів. Тепер до революційного відділу передаються партійні архіви.

Адміністраційно-судовий відділ є найбільший відділ Краєвого архіву. Він майже цілком займає два будинки,— був. Мазепи та буд. кол. архіву Окружного Суду.

Адміністраційні фонди хронологічно починаються матеріалами намісницьких правлінь Новгородсіверського та Чернігівського, що відкриті в січні 1782 року. Архів Новгородсіверського намісницького правління (1782—1796 р.р.) дуже попсований; багато справ підмокли й погнили, і тому користуватися ними для наукових потреб зовсім неможна. Архів Чернігівського намісницького правління (1782—1796 р.) зберігся краще, але частину його взято разом з архівом малоросійської колегії, коли останній перевозили в Харківський Історичний архів. Крім справ адміністраційного, судового та економічного характеру (напр., про хлібозапасні магазини, про врожайність земель, про винні відкупи і т. инш.) є й книжки—журнали засідань намісницького правління, пропозиції ген.-губ. Румянцева намісницькому правлінню, постанови, реєстри і т. і. Архів Новгородсіверського намісництва впорядковано, він має опис. З 1798 року починається дуже важливий архівний фонд канцелярії Чернігівського губернатора (1798—1916 р.р.). Тут збереглися справи загальної канцелярії і столів: розпорядного, господарського, секретного, міського, земського, паспортного казначейського, звітного, та відділів військового й кримінального. На жаль, описи цього архіву здебільшого загинули за часів революції. Ще значніший є фонд Чернігівського Губерніяльного Правління (1790—1918 р.р.). Він зберігся в таких частинах: загальна канцелярія, лікарський відділ, ветеринарний відділ, звітна частина, секретарська частина, тюремна інспекція, будівнича та дорожня комісія, газетний стіл. Обидва ці фонди, доповнюючи один одного, являють собою хороший матеріал, щоб вивчати Чернігівщину на протязі ХІХ та першої четверти ХХ ст. До цих двох фондів прилучається ціла низка „Присутствий“ та коміте-

тів, що відали в XIX ст. тими ж справами, якими в тій чи іншій мірї відали губернатор та губерніяльне правління.

Судові фонди являють собою величезне архівне багатство. До складу цих фондів входять матеріали численних різних судових установ, що поступово перетворювалися починаючи з половини XVIII стол. Значну частину їх складають матеріали судових дореформенних установ (напр., повітових судів, повітових межевих судів, городових магістратів та ратуш). До де-яких з цих фондів повкраплювано чимало матеріалів установ передущого часу.

Крім цих фондів є ще з 50 метрів нерозібраних справ, серед яких трапляються справи Військового Генерального Суду, старі описи, ревізійні „сказки“ і т. інш. Нема потреби зупинятися на детальовій характеристиці судового матеріалу з погляду його історичної ваги. Матеріал говорить сам за себе своєю кількістю, цілістю та внутрішньою вартістю.

Найціннішим з фондів фінансово-економічного відділу це є архів Чернігівської Казеної Палати (1714—1918 р. р.). Цей архів є дуже складний що до свого змісту. У найдавнішій частин цього фонду ми знаходимо величезну групу справ, що стосуються до монастирського землеволодіння Києво-Печерської лаври. Чернігівського Єлецького, Троїцького, Гамалієвського, Глухівського, Петропавлівського та інших. Це-головне земельні позви. Особливо багато таких позвів вела Києво-Печерська лавра, що володіла в намісництвах Київському, Чернігівському та Новгородсіверському величезною кількістю земель та душ (за ревізією 1782 р. 55901 душа чоловіків та жінок). Велику групу складають справи про приймання директорами економії до казенного відомства магістратських, рангових і монастирських маєтків та про управління цими маєтками. Багатенько тут збереглося справ, що стосуються переведення Румянцевського опису в Прилуцькому, Стародубському та Чернігівському полках. Є великий матеріал про будівання біловіжських колоній. Надзвичайно цінний матеріал своєю повнотою є ревізії Чернігівської губернії, які зберіглися з 1764 року (полки Київський, Стародубський, Чернігівський та Ніжинський)—р. р. 1764, 1782, 1795, 1811, 1816, 1834, 1850, 1858. Але найцінніший на протязі всього XIX ст. є матеріал Казеної Палати до економіки та фінансів, що зосереджено в столах окладному, торговельному, казначейському та в справах податкових установ, податкових інспекторів то що. Цілістю, хронологічною безпереривністю та різноманітністю відомостів архів Казеної Палати, що зацілів, наскільки нам відомо, так гарно тільки в Чернігівській губернії, є єдине джерело економіки та фінансів XIX ст. Тепер для наукового дослідження приступна більша частина цього архівного фонду, що міститься в двох великих кімнатах головного будинку Історичного архіву.

В цьому ж відділі є фонди відомства колишнього міністерства державних маєтків: Чернігівське Управління державних маєтків, Могильово-Чернігівське Управління хліборобства та державних маєтків і Чернігівський губерніяльний комітет охорони лісів, що захоплюють період з 1865 до 1923 р. З відомства державного контролю зберіглися лишки дуже попсованого за часів революції фонду Чернігівської Контрольної Палати.

З заводських архівів є лише архів Новобиківського цукрувого заводу Ніжинської округи (1917—1921 р. р.).

В відділі самоврядування треба відмітити такі фонди: по-перше—фонд Чернігівської Губерніяльної Земської Управи. Він раніш мав у собі понад 30.000 справ та велике число друкованих видань, а

потім у значній частині був знищений для потреб „Югбума“. З початку 1924 року його перевезено в будинок Істарху у вигляді безладної паперової кучі й працею гуртка архівних практикантів його впорядковано, розбито на відділи та розкладено на полицях. Старі описи земського архіву загинули. Розпочато новий опис. До де-якої міри втрати цього архівного фонду поповнюють друковані матеріали — земські збірники, звіти, кошториси, журнали й т. ін. Далі йде фонд Чернігівської міської управи. В ньому раніше були справи з 1792 року та окремі документи XVII ст. але він в значній своїй частині загинув за часів революції.

Все-ж таки і ці лишки являють собою цінність для історії земського й міського самоврядування.

В найбільшому порядку зберіглися „с о с л о в н ы е“ архіви. Завдяки невтомній дбайливості архівіста І. О. Брика, що врятував і архіви жандарського управління, „сословные“ архіви зберіглися цілком, дарма, що їм багато разів загрожувала небезпека знищення. Архів Чернігівського губерніяльного „предводителя“ дворянства (1783 — 1918 р.р.) повністю й з усіх боків відбиває внутрішнє життя дворянської класи, що панувала в XVIII-XIX ст. Архів складається з таких головних груп матеріалів: про вибори, пенсії, стипендії, пожертви, виморочні майна, звітність, про організацію та поліпшення побуту селян, що вийшли з кріпацтва, про будівництво Київ-Чернігівського шосе, про придбання панськими селянами земельної власності за часів кріпацтва та інш. У цьому архіві є багато такого, що являє не тільки місцевий, а й широкий громадський інтерес. Тут є справи, що виявляють ставлення Чернігівського дворянства до різних політичних подій (війна, „крамола“, вступ на царство та смерть царів і т. і.); справи про участь дворян у житті країни; участь чернігівських дворян у житті свого „сословия“, піклування за „сословні“ потреби та привилеї; взаємовідносини дворянського та селянського станів аж до моментів загострення класової боротьби поміж панами та селянами; відомості за кількість дворянських земель та кріпаків і дуже цінні матеріали з історії визволення селян у Чернігівській губернії.

Архів Чернігівського „дворянского депутатского собрания“ (1783 — 1918 р. р.) містить в собі багато матеріалів з історії дворянських родів Чернігівської губернії. Крім детальних відомостей про дворянські роди тут є: царські й королевські грамоти (Олексія Михайловича, Івана й Петра Олексієвичів, Лизавети, Катерини, Сигизмунда III, Казимира та інших) і гетьманські універсали на земельні володіння (від Богдана Хмельницького до Розумовського), універсали наказних гетьманів і полковників (Сомка, Полуботка та інших), духовниці, купчі, акти розділу дворянських маєтків, дворянські герби, родословні дерева й таблиці. Всі ці документи подавалися здебільшого як довід прав на дворянство. Вони стосуються XVII — XVIII ст. і зберіглися найбільш у копіях кінця XVIII ст., але є величезна кількість і автентичних актів: гетьманських універсалів, виписів з урядових книг, декретів генерального суду і т. і.

Хорошим додатком до описаних „сословних“ архівів є приватні („фамільные“) архіви, що складають 5-й відділ Крайарху. Це панські архіви Бакуринських, графів Милорадовичів, Шираїв, Чернолуських. Кожен з цих архівів об'єднує матеріали де-кількох споріднених родин. Родинний архів Бакуринських (1728—1893 р. р.), що відігравали серед Чернігівського дворянства видатну роль, зберіг найголовніші земельні документи, купчі листи, акти роздільні, плани земельних володінь, прибутково-видаткові книги та відомості з економій, орендні договори,

універсали гетьманів то-що. Крім документів, що стосуються роду Бакуринських, в архіві є документи, що стосуються Рашевських та Тризен.

Архів роду Шираїв (XVII—XVIII ст.) на Стародубівщині приблизно того ж характеру. Крім зазначених вище видів документів, тут трапляються реєстри майна, виписи з книг Погарського земського суду, листи Миклашевського, Бороздни та інш. Для вивчення панського господарства першої половини XIX ст. дуже багато дає архів де-кількох економій панів Чернолуських (1818—1863 р. р.), що мали володіння в Суразькому, Мглинському та Новозибківському повітах Чернігівської губернії. Він складається з описів господарського інвентаря та скоту, з заводських відомостей, екстрактів прибутку від сільсько-господарських угідь і т. інш.

Найцікавіший з приватних архівів є родовий архів графів Милорадовичів (XVIII—XX ст.), що відігравали видатну роль не тільки серед Чернігівського дворянства, а й серед дворянства російського. Архів складено з великою любов'ю. Всі матеріали оправлено в хороші палітурки з золотим тисненням. Тут ми маємо цілі томи купчих листів численних панських економій, виписки з річних екстрактів „приходів и расходов“ різних економій, передатні описи, прибутково-видаткові книги Любецької економії на протязі багатьох років XIX ст. Окрему групу справ становлять справи, що стосуються до роду Полуботків (акти про розділ полуботківських добр, купчі листи і т. і.). Гарно збереглися листи А. Г. Милорадовича, Г. А. Милорадовича й інш. та їх кореспондентів, що захоплюють мало не все XIX та XX ст. (понад 60 акуратно оправлених томиків) і щоденники Г. А. Милорадовича (1859—1905 р. р.). Для вивчення психології пануючої класи та того ґрунту, на якому вона розцвіла, ці документи дуже цікаві.

Шостий відділ—просвіти та культів—розподіляється на два підвідділи: 1) просвітніх установ і 2) різних установ культу.

З історії культу Краєвий архів має, по-перше, цінну збірку монастирських архівів. Матеріал, що є в монастирських архівах, не тільки цікавий з наукового боку, але здебільшого має ще й антикварну цінність: жаловані грамоти, універсали, легації, купчі, тестаменти та інші документи на земельні та інші монастирські майна; прибутково-видаткові казначейські й шафарські книги, донесення вїтів монастирських вотчин, розпорядження монастирської влади по вотчинах; земельні і та інші позви. Цей матеріал яскраво характеризує господарський, побутовий, культурний та юридичний бік життя XVII—XVIII ст. Крім того, в монастирських бібліотеках і архівах збереглися філософські, риторичні та інші фоліанти, синодики, книги старого друку Київського, Чернігівського, Львівського, Супрасльського, Почаївського та інш. Отже монастирські архіви мають у собі матеріали, що далеко виходять за вузькі межі церковного життя.

Крім зазначених монастирських архівів велику збірку монастирських документів виділено з родинного архіву графів Милорадовичів. Це найголовніші накази, що одержані в північних монастирях Чернігівщини: Постянському, Почеповському, Благовіщенському, Суражицькому та інш. Крім того, разом з архівним матеріалом кол. Чернігівської архівної комісії до Крайарху перейшли документи (теж здебільшого накази) Макошинського Миколаївського монастиря. Разом із старими частинами архівів консисторій, Окружного суду та казенної палати монастирські архіви дають великий матеріал для всебічного вивчення старої Чернігівщини.

Монастирські архіви захоплюють тільки частину церковного життя тих часів. Найбільш повно й всебічно церковне життя відбивається в

архіві Чернігівської духовної консисторії (1724—1916 р. р.). Де-які частини цього архіву дуже постраждали за часів революції.

Найважливіший з фондів світської освіти є архів Чернігівської дирекції народних шкіл (1844—1919 р. р.), він упорядкований і має опис.

Далі йде ціла низка архівів шкіл м. Чернігова, з числа яких треба відзначити архів Чернігівської хлоп'ячої гімназії, який виділяється цілістю, великістю та хронологічним охопленням (1805—1919 р. р.).

Сьомий відділ Краєвого архіву — Військовий — невеликий. В архіві є де-кілька воєнних архівів революційного часу і їх віднесено до історико-революційного відділу. До VII-го ж відділу віднесено справи Ландміліцького українського корпусу. Опису цих справ немає. Архів починається з 1718 року й захоплює добу до 1787 р., але вже регулярно справи йдуть з 1759 до 1786 р. В часи з 1759 до 1764 р. справи стосуються до великоросійських полків, що були розташовані по Україні. З 1765 р. йдуть донесення на ім'я графа Рум'янцева. Архів цей — збірний, зовсім не досліджений, але поскільки можна гадати на підставі поверхового ознайомлення, без сумніву для науки дуже цікавий.

З Чернігівської духовної семінарії до Краєвого архіву попала дуже цінна збірка рукописів, що переховувалися при фундаментальній бібліотеці семінарії. Ця збірка лягла в основу рукописного відділу Краєвого архіву.

Є друкований опис цих рукописів, що його склав М. І. Лілеїв (201 рукопис) і пізніший опис, до якого внесено Лілеївський реєстр, а також і рукописи, що вступили після складання друкованого опису (225 рукоп.). Більшість рукописів стосуються XVII—XVIII ст., хоч і єсть рукописи XVI і XIX ст. Збірка ця дуже цінна, бо дає великий матеріал з історії книжки, школи, історії розколу, історії соціальних відносин на Україні XVII—XVIII ст. Навколо цього основного ядра рукописного відділу Крайарху утворилася ще цінніша збірка з експонатів, що вступали із скасованих монастирів. Сюди входять також матеріали пожертвовані та випадково знайдені. Тут ми маємо такі види матеріалів: 1) книги грамот царських і архієрейських, гетьманських універсалів, накази, купчі та інш., що вступали з монастирів: Чернігівського Троїцького, Чернігівського Єлецького, Рихлівського та інш. Книги ці здебільшого являють собою збірники копій, але трапляються й першотвори. До цієї ж категорії треба віднести окремі автентичні грамоти на ім'я видатніших Чернігівських ієрархів (Лазара Барановича, Тодосія Углицького, Івана Максимовича та інш.), чернові папери Дмитрія Ростовського, що стосуються господарства Єлецького монастиря і велика сила автентичних грамот, що вступили зі збірки, що переховувалася в будинку Мазепи. 2) Рукописні плани й мапи, напр.: „книга собранных картъ и разнымъ малороссийским городамъ плановъ, сочиненная генваря 1778 года“, що становить збірку рукописних мап Київської губернії, Малоросійської губернії й плани міст: Глухова, Кролевця, Миргорода, Новгородка, Ніжина, Прилук, Стародубу, Лубен, Гадяча, Полтави, Шостенського порохового заводу й п'яти селищ біловізького степу. Крім цієї книги є окремі плани різних місцевостей Чернігівської губернії, що попали сюди зі збірки, яка переховувалася в будинку Мазепи. 3) Матеріали з історії цехів на Лівобережжі: „Книга заведенна в цехъ гарбарскій седневскій для прихода з разной покупки“ (1804—1867). Зшиток з записами того ж цеху (1799—1885). 4) Синодики монастирів: Макошинського Покровського з 1670, Домницького з 1793 р., Ніжинських Введенського й Благовіщенського поч. XIX ст., Рихлівського Миколаївського з 1681 р., Чернігівського Борисоглібського з 1698 р. і т. інш. — Рукописні збірки

Чернігівського Краєвого архіву цінні не тільки з палеографічного боку, а й багатобічним змістом, вони являють собою багатющий матеріал для вивчення краю з різних боків — культурного, соціального, побутового й економічного.

У зв'язку з архівом і рукописним відділом Чернігівської Духовної Семінарії треба згадати і про її книгозбірню, що відома далеко за межами Чернігівщини. Багато книжок її розкрадено та знищено. Від остаточного знищення цю книгозбірню врятував б. Ректор Чернігівського ІНО С. І. Воробйов. Де-яка частина її науково-історичного та архівного характеру ввійшла до книгозбірні Краєвого архіву, як одна складова її частина.

Організації книгозбірні Краєвого архіву ми надаємо величезного значіння: вона потрібна при науковій праці. Чернігівський Краєвий архів має силу цінного книжкового матеріалу, з якого комплектується допоміжна книгозбірня, що тепер вже має з 10.000 назв. У її складі є спеціальні книги з архівознавства, друковані описи архівних матеріалів, місцеві видання земські, дворянські та інше, книги з історії України і суміжних держав; збірники законів; журнали різних відомств, у яких відбилася історія різних установ; звіти і кошториси різних установ. При книгозбірні є великий фонд різних Чернігівських видань, призначених для обміну книжковим матеріалом з науковими установами. Це дає можливість доповнювати книгозбірню потрібнішими науковими виданнями.

Треба зазначити що в Краєвому архіві є архівні фонди центральних установ Лівобережжя (Малоросійської колегії, генеральної військової канцелярії, генеральної канцелярії міністерського правління, торгової канцелярії, генеральної рахівничої комісії, комісії економії, похідної канцелярії гр. К. Розумовського) та окремі томи Рум'янцевської ревізії. Весь цей матеріал ми розглядаємо, як тимчасово схований у Чернігівському Краєвому архіві, бо його буде передано до Харківського Центрального Історичного архіву.

Чернігівські архівні скарби завжди приваблювали увагу окремих наукових робітників і цілих установ. Досить згадати тут імена Шафонського, Лазаревського, Філарета, Русова, Мякотіна, Василенка, Верзилова, Плохинського, Модзалевського, Милорадовича та інш. З установ треба відзначити діяльність Чернігівської архівної комісії (1893—1916 р.), що випустила 12 випусків (трудів). За часів революції наукова робота цілком припинилася. З загальним господарським піднесенням та оживленням радянського будівництва, що відбулося й на архівній справі, почалося оживлення і в галузі наукової розробки матеріалів Чернігівського Історичного архіву. Велика кількість матеріалів революційного відділу підпала науковій обробці: складено хроніку революційного руху на Чернігівщині з 1905—06 р.; описано прокламації, що вшиті в справі Губерніяльного Жандарського управління за 1906 р., зроблено вибір революційних матеріалів за 1905—06 р., складено пояснювальні записки до справ 1905 р. Для історії революції 1917 р. втято на облік усі частини фондів Чернігівського Краєвого архіву революційного періоду 1917—1921 р. р.

На підставі матеріалів Чернігівського Історичного Архіву написано та надруковано за останні 5 років більш 40 заміток та статтів. Велику увагу дослідувачів приваблювали фонди історико-революційного відділу—на підставі цих фондів надруковано 16 заміток (переважно в місцевій пресі) та декілька статтів про селянські рухи на Чернігівщині (надруковані ГИЗ'ом, в журн. „Україна“ та „Летопись Революции“); інші науково-дослідчі праці, написані на підставі різних відділів Чер-

нігівського архіву, друкувалися в виданнях УАН та наукових журналах Харкова. Треба зазначити що кількість наукових робітників щороку зростає. Це не тільки наукові робітники, що працюють за власною ініціативою, але й в більшості члени різних організацій та наукових закладів: Інституту Марксизму, Істпарту, науково-дослідчих кафедр Харкова, Ніжина та Києва, Укр. Академії Наук та інш.

П. Федоренко.

Список Фондів Чернігівського Краєвого Історичного Архіву.

І. Фонди адміністративно-судових установ.

	Хронол. межі	Лін. розмір
1 Черниговского наместнического правления .	1782—1796	18 м.
2 Новгородсеверского наместнического прав- ления	1782—1796	96,05 м.
3 Черниговской квартирной комиссии	1785—1857	4 м.
4 Черниговского губернского правления . . .	1790—1918	1887,95 м.
5 Канцелярии Черниговского губернатора. . .	1798—1917	438 м.
6 Черниговского приказа общественного при- зрения.	1801—1865	140 м.
7 Черниговской губ. чертежной.	1804—1909	15,92 м.
8 Черниговской губ. комиссии народного про- довольствия	1821—1875	60 м.
9 Черниговского губ. тюремного комитета . .	1830—1905	16 м.
10 Черниговского губ. статистического комитета.	1846—1897	40 м.
11 Черниговского губ. по земским и городским делам присутствия	1857—1865	5,23 м.
12 Черниговского губ. по крестьянским делам присутствия	1866—1886	0,4 м.
13 Черниговского губ. по воинской повинно- сти присутствия	1885—1896	7 м.
14 Переписных комиссий Черниговской губ. . .	1897	44 м.
15 Черниговской губ. тюремной инспекции . .	1901—1919	67,2 м.
16 Остерского уездного полицейского управ- ления	1863—1916	1,22 м.
17 Остерского поліцейского надзирателя . . .	1892—1911	0,2 м.
18 Остерского уездного исправника	1877—1916	0,15 м.
19—22 Приставов 1-го, 2-го, 3-го стана Остерского уезда и слободок того же уезда	1850—1913	3 м.
23 Черниговской межевой палаты	1860—1890	98,9 м.
24—49 Межевых комиссий Черниговской губернии: Борзенской, Глуховской, Городнянской, Ко- зелецкой, Конотопской, Кролевецкой, Мглин- ской, Борзенско-Сосницкой, Глуховско-Кроле- вецкой, Глуховско-Кролевецко-Новгородсевер- ской, Глуховско-Новгородсеверской, Козелецко- Остерско-Нежинской, Козелецко-Остерской Ко- нотопско-Борзенской, Мглино-Суражской, Не- жинской, Новгородсеверской, Новозыбковской, Остерской, Сосницко-Городнянской, Стародуб- ской, Стародубско-Новгородсеверской, Сураж- ской, Черниговской, Чернигово-Городнянской .	1853—1890	89,51 м.
50 Черниговской почтово-телеграфной конторы .	1882—1924	18,5 м.

	Хронол. межі	Лін. розмір
51—100 Почтово-телеграфных отделений и контор Черниговской губ: а) Андреевского, Березинского, Воронежского, Галицкого, Держановского, Добрянского, Дроздовского, Двигского, Дубровинского, Крюковского, Контобобрского, Комаровского, Куликовского, Крутского, Любечского, Мринского, Монастыришенского, Машевского, Михайловско-хуторного, Новоборовичского, Охромеевичского, Ольшевского, Понорницкого, Пироговского, Погорельского, Пакульского, Репкинского, Радульского, Тумполовского, Тупичевского, Улановского, Хоробичского, Холопковского, Холменского, Чемерского, Шатришенского, Шостенского, Ямпольского, отделений, б) Бобровической, Бахмачской, Городнянской, Глуховской, Иченской, Конотопской, Козелецкой, Менской, Нежинской, Новгородсеверской, Серединобудской, Сосницкой, Сновской конторы	1902—1924	27,68 м.
101 Черниговской телефонной станции	1902—1922	3 м.
102 Старшего военного цензора г. Чернигова	1914—1917	0,07 м.
103 Черниговского губ. жандармского управления	1902—1917	24 м.
104 Черниговского губ. комиссара временного правительства	1917	0,01 м.
105 Черниговского губ. комитета общественных организаций	1917	0,9 м.
106 Черниговской окружной комиссии по выборам во всероссийское учредительные собрание	1917	3 м.
107 Черниговской окружной комиссии по выборам в учредительное собрание Украинской народной республики	1917	0,1 м.
108 Черниговского губ. исполнительного комитета	1919	0,12 м.
109—113 Уездных исполнительных комитетов (уисполкомов): Лохвицкого, Сосницкого, Конотопского, Кролевецкого, Нежинского	1919	0,095 м.
114—116 Уездных революционных комитетов (уревкомов): Кролевецкого, Нежинского, Конотопского	1919	0,12 м.
117 Козлянского районного исполнительного комитета (райисполкома)	1919—1920	0,3 м.
118 Черниговского губ. эвакуационного отдела (Губэвак'а)	1918—1922	0,5 м.
119 Кролевецкого комитета пленных и беженцев (Пленбеж'а)	1919	0,4 м.
120 Реквизиционной комиссии г. Конотопа	1919	0,01 м.
121 Учетно-распределительной комиссии по эвакуации г. Чернигова	1919	0,06 м.
122 Черниговского губ. отдела коммунального хозяйства (Губоткомхоз'а)	1919—1922	4,8 м.
123 Черниговского губ. земельного отдела (Губземотдел'а)	1919	0,14 м.
124 Черниговского губ. отдела здравоохранения (Губздрав'а)	1919	0,02 м.
125—128 Уездных отделов здравоохранения (уздравов): Сосницкого, Нежинского, Кролевецкого, Конотопского	1919	0,18 м.
129 Черниговского губ. отдела социального обеспечения (Губсообез'а)	1919	0,25 м.
130—134 Уездных отделов социального обеспечения (усообезов): Черниговского, Нежинского, Сосницкого, Кролевецкого, Конотопского	1919	0,3 м.
135 Черниговской радиостанции	1920—1924	0,6 м.
136 Черниговской губ. чрезвычайной комиссии (Губчека)	1919	0,75 м.
137—139 Уездных чрезвычайных комиссий (учека): Глуховской, Нежинской, Остерской	1919	0,32 м.

		Хронол. межі	Лін. розмір
140	Черниговской губ. милиции.	1919—1922	4 м.
141	Резервного батальона при Черниговской губ. милиции	1919—1921	0,5 м.
142	Черниговской городской милиции	1919—1922	5,5 м.
143	Черниговского губ. уголовного розыска . .	1920—1922	0,5 м.
144	Черниговского районного управления вод- ной милиции	1920—1922	3,5 м.
145—148	Уездной милиции: Нежинской, Сосницкой, Кролевецкой, Конотопской	1919	0,94 м.
149	Черниговского губ. карательного отряда (Карот'а)	1920—1921	2 м.
150	Черниговского концентрационного лагеря .	1920—1921	0,5 м.
151—165	Уездных судов: Сосницкого, Козелецкого, Борзенского, Стародубовского, Нежинского, Новгородсеверского, Новозыбковского, Коно- топского, Мглинского, Глуховского, Чернигов- ского, Кролевецкого, Городнянского, Остер- ского, Суражского	1800—1869	1) 1661,32
166—179	Уездных межевых судов: Сосницкого, Козе- лецкого, Борзенского, Стародубовского, Нов- городсеверского, Новозыбковского, Конотоп- ского, Мглинского, Глуховского, Черниговского, Кролевецкого, Городнянского, Остерского, Су- ражского	1793—1870	2) 42,1 м.
180—187	Уездных стряпчих: Стародубовского, Остер- ского, Сосницкого, Суражского, Козелецкого, Борзенского, Новозыбковского, Городнянского.	1783—1869	3) 19,5 м.
188	Черниговского генерального суда (1-го и 2-го департ.).	1801—1831	235,8 м.
189	Черниговского совестного суда	1803—1870	56,4 м.
190	Новозыбковского словесного суда	1828—1870	0,4 м.
191	Черниговской палаты гражданского и уго- ловного суда	1831—1874	1702,88 м.
192	Товарища Черниговского губернского про- курора.	1836—1879	40 м.
193	Черниговского сиротского суда	1838—1919	19,36 м.
194	Судебного следователя Черниговского уезда.	1860—1870	1,6 м.
195	Судебного следователя Кролевецкого уезда.	1861—1871	1,2 м.
196	Черниговского окружного суда	1874—1918	403,54 м.
197	Прокурора Черниговского окружного суда .	1874—1916	141 м.
198	Старшего нотариуса Черниговской губ. . .	1874—1919	219 м.
199	Младших нотариусов Чернигов. губ.	1874—1919	111,5 м.
200—202	Уездных юридических отделов: Кролевец- кого, Сосницкого, Конотопского	1919	0,8 м.
203—205	Народных судов г. Чернигова и уездов Чер- ниговского и Городнянского	1919—1921	10,62 м.
206—211	Уездных советов народных судей: Черни- говского, Новгородсеверского, Козелецкого, Конотопского, Нежинского, Глуховского. . . .	1919—1921	1,91 м.
212	Черниговского уездного совета народных судей	1920	0,04 м.
213	Черниговского губернского военно-рево- люционного трибунала	1919—1920	10 м.
214—216	Военно-революционных трибуналов: Бор- зенского, Городнянского, Остерско-Козарского.	1920	0,09 м.

1) Майже всі перелічені фонди починаються з 1800 р. та закінчуються 60-ми роками; з них пізніші початкові дати мають: фонд Новозибківського суду (1820 р.), Остерського (1802 р.), Кролевецького (1803 р.) та Суразького (1806 р.).

2) Матеріяли кінця XVIII ст. мають фонди Новгородсіверського меж. суду (з 1793 р.) та Мглинського (з 1799 р.). Інші мають матеріали з початку XIX стол.

3) Раніші справи має тільки фонд Стародубського стряпчого (з 1783 р.) та Остерського (з 1816 р.); інші фонди починаються з 30-х та 60-х р.р. XIX ст.

		Хронол. межі	Лін. розмір
II. Фонди фінансово-економічні.			
217	Черниговской казенной палаты	1714—1918	1) 1332,4 м. 2 м.
218	Черниговской земской конюшни	1845—1856	
219	Черниговской палаты государственных иму- ществ	1835—1876	12 м.
220	Могилево-Черниговского управления земле- делия и государственных имуществ	1865—1919	280 м.
221	Черниговского губкомитета по охране лесов	1890—1917	1 м.
222	Черниговского губ. акцизного управления .	1862—1923	31,5 м.
223	Черниговского окружного акциз. упр. . . .	1894—1916	25,8 м.
224	Черниговской контрольной палаты	1865—1918	189,5 м.
225	Черниговск. отделения Государствен. Банка	1898—1919	48,4 м.
226	Черниговского городского общественного банка	1875—1918	32 м.
227	Черниговского отделения дворянского зе- мельного банка	1885—1919	13,7 м.
228	Черниговского отделения крестьянского по- земельного банка	1885—1919	100 м.
229	Черниговской губ. кассы мелкого кредита .	1917—1920	1 м.
230	Черниговского губ. союза кооперативов . .	1917—1921	31,64 м.
231	Совета кооперативн. съездов Черниговщины	1917—1921	1,5 м.
232	Губернской сельско-хозяйственной секции Черниговского союза кооперативов	1919—1921	2 м.
233	Черниговского губ. сельско-хозяйственного союза	1919—1921	1 м.
234—238	Уездных советов народного хозяйства (Усов- нархоз'ов): Кролевецкого, Конотопского, Сос- ницкого, Миргородского, Лохвицкого	1919	1,1 м.
239	Черниговского губ. отдела финансов (Губ- финотдел'а)	1919	0,4 м.
240—244	Уездных отделов финансов (уфинотдел'ов): Конотопского, Кролевецкого, Сосницкого, Не- жинского, Лохвицкого	1919	2,3 м.
245—248	Уездных отделов труда: Кролевецкого, Ко- нотопского, Черниговского, Сосницкого	1919	0,07 м.
249	Черниговского губ. отдела по изготовлению одежды (Губодежда)	1917—1922	5,26 м.
250	Черниговского губ. комитета государствен- ных сооружений (Губкомгосор)	1919—1922	6,12 м.
251	Черниговского губ. комиссариата продо- вольствия (Губпродком'а)	1919	0,3 м.
252—256	Уездных комиссариатов продовольствия (уп- родком'ов): Черниговского, Кролевецкого, Со- сницкого, Нежинского, Конотопского	1919	1,02 м.
257	Черниговского губ. транспортно-материаль- ного отдела (Губтрасмот'а)	1920—1922	6,7 м.
258	Черниговского губ. лесного комитета (Губ- леском'а)	1920—1923	3,7 м.
259	Черниговского губ. управления торговли и заготовок (Губторг'а)	1921—1922	6,7 м.
260	Новобыковского сахарного завода	1817—1921	45,5 м.

III. Фонди громадського самоврядування.

261—272	Городовых магистратов: Козелецкого, Бор- зенского, Стародубовского, Погарского, Нежин- ского, Нежинского Греческого, Новгородсевер- ского, Новозыбковского, Мглинского, Глухов- ского, Черниговского, Березнинского	1738—1867 ²⁾	347,7 м.
---------	---	-------------------------	----------

¹⁾ Найстаріші матеріали складають справи, що переважно стосуються до ма-
настирського землеволодіння. Див. вище, стор. 25, а також Плохинский М. М.
„Архивы Черниговской губ.“ М. 1899 р. стор. 139—146.

²⁾ З фондів магистратів такі мають матеріали XVIII ст.: Стародубського (з 1738 р.),
Погарського (з 1745 р.), Чернігівського (з 1750 р.) та Мглинського (з 1785 р.);
інші починаються з 1800 року та спочатку XIX ст.

	Хронол. межі	Лін. розмір
273—286 Городовых ратуш: Сосницкой, Новомлинской, Козелецкой, Борзенской, Конотопской, Мглинской, Воронежской, Березнинской, Кролевецкой, Коропской, Понорницкой, Городнянской, Остерской, Суражской	1763—1867 ¹⁾	153,88 м.
287—302 Посадских ратуш: Млинской, Воронковской, Елионской, Лужковской, Серединобудской, Деменской, Климовской, Новоместской, Чуровичской, Злынской, Шеломовской, Митьковской, Добрянской, Клинцовой, Святской, Ардонской	1755—1869 ²⁾	111,4 м.
303 Черниговского городского общественного самоуправления	1792—1919	109,8 м.
304 Городнянской городской управы	1901	1 м.
305 Черниговской губ. земской управы	1865—1919	259 м.
306 Черниговской уездной земской управы	1865—1918	1,54 м.
307 Городнянской уездной земской управы	1913	1 м.
308 Черниговского дворянского депутатского собрания	1783—1918	97,2 м.
309 Черниговского губ. предводителя дворянства	1783—1918	82,4 м.
310 Городнянского уездного предводителя дворянства	1817—1855	3 м.
311 Черниговской ремесленной управы	1911—1913	0,5 м.

IV. Партийні фонди.

312 Черниговского губ. комитета КП(б)У	1919, 1920, 1925	1,3 м.
313 Конотопского и Сосницкого Уездных комитетов КП(б)У	1919	0,01 м.

V. Фонди професійних установ та громадських організацій.

314 Кролевецкого уездного профессионального Совета союзов (Упрофсовет'а)	1919	0,01 м.
315 Черниговского губ. профсоюза совторгслужащих	1919	0,12 м.
316 Черниговской губ. комиссии незаможных селян	1921	0,2 м.

VI. Фонди освіти.

317 Черниговской духовной семинарии	1756—1919	68 м.
318 Черниговской мужской гимназии	1805—1919	156,2 м.
319 Черниговского уездного училища (высшего начального училища)	1840—1910	15 м.
320 Черниговского мужского духовного училища	1870—1919	9 м.
321 Черниговского женского епархиального училища	1881—1917	4 м.
322 Черниговского реального училища	1902—1919	3,7 м.
323 Черниговского двухкласного женского приходского училища	1906—1910	0,4 м.
324 Черниговской женской „группы родителей“ гимназии	1911—1916	0,03 м.
325 Черниговской учительской семинарии	1914—1920	,7 м.
326 Черниговских постоянных трехлетних педагогических курсов	1920—1922	0,3 м.

¹⁾ З фондів ратуш мають матеріали XVIII ст. такі: Козелецької (з 1763 р.), Конотопської (з 1782 р.), Воронізької (з 1788 р.), Понорницької (з 1787 р.). Інші починаються з 1800 р. та з початкових років XIX ст.

²⁾ З фондів посадських ратуш мають матеріали XVIII в. такі: Добрянської (з 1755 р.) та Серединобудської (з 1787 р.).

	Хронол. межі	Лін. розмір.
327 Дирекция народных училищ Черниговской губернии	1844—1919	29,48 м.
328 Черниговского губернского училищного совета	1866 1914	2,9 м.
329 Черниговского уездного училищного совета	1871—1916	0,8 м.
330 Инспекции народных училищ I района Черниговской губ.	1877—1918	2,8 м.
331 Черниговского губернского епархиального училищного совета	1884—1917	6 м.
332 Черниговского губ. отд. народ. образов. (Губнаобраз)	1919	0,02 м.
333 Черниговской губернской партийной школы (Губпартшколы)	1921 1922	1 м.

VII. Фонди установ культу.

334 Черниговского Елецкого Успенского монастыря	1661—1902	11 м.
335 Черниговского архиерейского дома	1669—1907	4,5 м.
336 Рыхловского Николаевского монастыря	1692—1916	1 м.
337 Святоуспенского Печеницкого монастыря	1714 - 1769	0,01 м.
338 Глуховского Петропавловского монастыря	1720—1848	2 м.
339 Почеповского Костянского монастыря	1726—1785	1,2 м.
340 Успенского Рябцевского монастыря	1737—1740	0,01 м.
341 Домницкого Рождественского монастыря	1737—1892	9 м.
342 Спасского Ключевского монастыря	1742—1745	0,01 м.
343 Нежинского Благовещенского монастыря	1746—1919	8,6 м.
344 Черниговского Троицкого Ильинского монастыря	1752—1916	9,4 м.
345 Шумаровского монастыря	1768—1771	0,02 м.
346 Нежинского Введенского монастыря	1776 - 1918	6 м.
347 Черниговской духовной консистории	1724—1916	1816 м.
348 Черниговского духовного правления	1738—1757	0,2 м.
349 Козелецкого духовного правления	1756—1782	0,02 м.
350 Черниговского кафедрального собора	1780 - 1912	3 м.
351 Черниговского братства св Михаила	1870—1918	6,75 м.
352 Черниговской эмеритальной кассы духовенства	1875—1917	7 м.
353 Черниговского епархиального попечительства о бедных духовного звания	1917—1918	0,5 м.

VIII. Фонди військові.

354 Ландмилицкого Украинского корпуса	1759—1785	1,40 м.
355 Ровенского военного госпиталя	1913—1921	5,6 м.
356 Черниговского инспектора чрезвычайного уполномоченного совета снабжения красной армии (Инчусоснабарм)	1920—1921	1,06 м.
357 Черниговского губернского военно-продовольственного комитета снабжения армии (Губвоенпродснаб)	1920—1922	10 м.
358—363 Уездных военно-продовольственных комитетов снабжения армии (Увоенпродснабов): Конотопского, Остерского, Борзенского, Шостенского, Глуховского, Новгородсеверского	1919—1922	7 м.
364 Черниговского отдельного батальона частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губернии	1920—1923	1,77 м.
365 Пятого Остерского ротного участка частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губернии	1920—1922	0,25 м.
366 Черниговского Коммунистического полка частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губернии	1921—1922	3,08 м.

		Хронол. межі	Лін. розмір.
367	Остерская рота частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губернии	1922—1923	0,1 м.
368	Козелецкого взвода частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губ.	1922—1923	0,17 м.
369	Управления частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губ.	1922—1923	0,47 м.
370	Комендатуры Штаба частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губ.	1922	1 м.
371	Штаба частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губ.	1922—1923	0,47 м.
372	Отдела снабжения штаба частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губ.	1922	0,24 м.
373	Отдела снабжения частей особого назначения (ЧОН) Черниговской губ.	1923	0,45 м.
374	Роты связи 7-й стрелковой дивизии	1919—1922	3,24 м.
375	58-го стрелкового полка 7-й стрелковой дивизии	1920—1922	1,97 м.
376	59-го стрелкового полка 7-й стрелковой дивизии	1920—1922	2 м.
377	Отдела снабжения 9-й стрелковой дивизии внутренней службы Киевского Военного Округа (ВНУС КВО)	1920—1921	0,72 м.
378	Первого стрелкового полка отдельной сводной бригады войск внутренней службы Киевского военного округа (ВНУС КВО)	1920—1921	1,5 м.
379	Отдельного кавалерийского полка отдельной сводной бригады войск внутренней службы Киевского Военного Округа	1920—1921	2,1 м.
380	544-го стрелкового полка отдельной сводной бригады войск внутренней службы Киевского военного округа	1920—1921	0,75 м.
381	Первого запасного стрелкового полка отдельной запасн. стрелк. бригады Киевского военного округа	1920—1921	0,75 м.
382	73-го стр. полка 25-й отдельной стр. бригады войск внутренней службы	1920—1921	3,5 м.
383	4-го стрелкового полка 2-й стрелковой Киевской бригады	1921	0,19 м.
384	Отдела снабжения 25-й отд. стр. бригады войск внутренней службы	1920—1921	1,25 м.
385	172-го отд. стр. батальона войск внутренней охраны республики (ВОХР) Харьковского и Орловского сектора 25 й отд. стр. бригады	1920—1921	1,5 м.
386	Караульной роты Остерского уездного военного комиссариата (Увоенкомата)	1919—1920	0,32 м.
387	Караульной роты Городнянского уездного военного комиссариата	1919—1921	1,4 м.
388	Караульной роты Козелецкого уездного военного комиссариата	1920	0,3 м.
389	Черниговского губ. военного комиссариата (Губвоенкомат)	1919	0,03 м.
390—392	Уездных военных комиссариатов: Кролевецкого, Каневского, Нежинского	1919	0,05 м.
393	Черниговской районной военной комендатуры лесной промышленности	1920—1922	2,5 м.

IX. Приватні архіви.

394	Графов Милорадовичей	1704—1906	7,8 м.
395	Бакуринских	1728—1893	1 м.
396	Ширяев	1679—1842	1 м.
397	Чернолуцских	1818—1863	0,5 м.
398	Забел	1700—1817	0,08 м.
399	Антония епископа Черниговского и Нежинского	1893—1911	0,12 м.

Попередні підсумки складання Окрархами п'ятирічних планів концентрації архівних матеріалів¹⁾.

Питання про планову концентрацію архматеріалів ні в якому разі не можна розглядати як питання, що має ударний характер, актуальність якого через рік чи там через 2 зменшиться. Це питання актуальне для архівних органів назавжди. Для вивчення його зрозуміло треба брати значний відрізок часу, складання плану концентрації на який дало-б можливість підрахувати не тільки фактичну кількість архматеріалу, що за цей час повинна підлягати концентрації, а, і, головне, на підставі його даних виявити пересічну кількість щорічного відкладання установами архматеріалу. Підкреслюємо цей останній момент тому, що Окрархам в роботі слід урахувати перспективу не тільки ближчих 2—3 років, а і дальших років, бо вони через принцип централізації архівної справи по роботі є—виключні установи. З кожним роком до Окрархів буде надходити певна кількість нових архматеріалів, чому обсяг їх роботи, а в зв'язку з цим і потреби щорічно будуть збільшуватися. В сучасний момент в зв'язку з раціоналізацією апарату по всіх установах провадиться скорочення штатів і кошторисних асигнувань. Окрархи-ж повинні підрахуванням своїх реальних потреб показати, що сучасний їх стан вже зараз в більшості не відповідає обсягу їх роботи і що ця невідповідність щорічно буде зростати, коли для ліквідації її своєчасно не буде вжито потрібних заходів. Підрахувавши щорічну пересічну кількість архматеріалів, які повинно концентрувати, Окрархи безумовно зможуть у планових органів Держави змінити погляд на них, як на звичайні установи, роботу яких можна стиснути. Для Окрархів це річ зовсім неможлива.

Розпорядженням з 14/VII—1927 р. (обіжник № 30) Центральне Архівне Управління поклало на Окрархи та Головархів АМСРР роботу по складанню п'ятирічного плану концентрації архівних матеріалів за 1922, 1923, 1924, 1925 и 1926 р. р. Разом з тим було пропоновано скласти плана концентрації архматеріалів до 1922 р., які ще перебувають в установах. Безумовно таке складне завдання точно виконати за короткий час неможливо. Це є робота 1—2 років, а для Окрархів, які ще не встигли, за низкою обставин, вийти з організаційного періоду діяльності і не налагодили з установами округи достатнього зв'язку—вона потребує ще більшого часу. ЦАУ прекрасно уявляло

¹⁾ За накресленим планом в цьому номері журналу малося подати невеличкі розміром статті ще про розборку й описання архівних фондів за 1927 рік, про концентрацію архівних фондів до архівосховищ архівних органів та науково-дослідчу роботу в архівосховищах України. На великий жаль, на час здачі номера до друку ці статті не було виготовано.

собі всю складність цього завдання і труднощі його виконання, але вимагало складання в ближчий час орієнтовного плану концентрації, бо-ж у 1928 р. Окрархи вже повинні з більш-менш реальними даними захищати свої потреби з боку штатів, кошторисів та архівосховищ.

На 1 червня ц. р. 5-річного плану концентрації склали 22 Окрархи. Решта Окрархів почала цю роботу з запізненням, чому вона ще знаходиться в періоді виконання. В цій роботі Окрархи йшли трьома напрямками: 1) за допомогою Президії ОВК надсилали до установ, організацій та підприємств округи спеціальні листовні запитання про розмір по роках їх архівних матеріалів, 2) використовували потрібні відомості з актів обслідування архівних частин, 3) для типових установ та організацій (сільрад, шкіл і т. інш.) брали розмір архматеріалів пересічно, на підставі відомостей, що були в Окрархах від 10—20% установ чи організацій кожної типової групи.

Де-який ухил в бік зменшення, або збільшення кількості архматеріалів по 5-річних планах концентрації (скоріше перше, ніж друге) безумовно є. Він припадає, головне, на типові установи та організації. Охопити ж цією роботою (для точности даних) в короткий час всі дрібні типові установи та організації—безперечно неможна. Але й помилка тут є мабуть настільки незначною, що великої шкоди в цьому нема, тим більш що зараз в процесі роботи дані складених 5-річних планів концентрації поступово виточнюються.

Тут вміщаємо загальну таблицю про розмір архматеріалів до 1926 р., згідно складених планів концентрації для таких 22 окрархів: Вінницького, Дніпропетровського, Запорізького, Київського, Коростенського, Кременчуцького, Криворізького, Куп'янського, Мелітопольського, Миколаївського, Могилів-Подільського, Ніжинського, Одеського, Полтавського, Проського, Херсонського, Шевскурівського, Роменського, Старобільського, Чернігівського, Харківченківського, Шепетівського.

№№ п/ч	Г р у п и у с т а н о в	Кількість архматеріалів в лінійних метр.						
		До 1922р.	1922р.	1923р.	1924р.	1925р.	1926р.	Разом
1.	Адміністрат. державні установи як дореволюц. так і післяреволюц. часу	6.551	2.589	2.729	4.182	4.775	5.105	25.931
2.	Громадські орган. (партійні, професійні, кооперативні і інші)	1.393	1.184	2.321	2.839	3.459	4.628	15.824
3.	Пошт.-телеграф. установи. . .	731	361	471	527	606	777	3.473
4.	Банківські установи.	194	214	420	609	678	747	2.862
5.	Промислові підприємства. . .	2.902	1.044	1.458	1.852	2.178	2.441	11.875
6.	Учбові установи	1.266	441	594	714	804	901	4.720
7.	Установи реліг. культу	5.247	98	92	94	98	102	5.731
8.	Торгов. та інш. установи . . .	999	487	525	630	800	882	4.323
Р а з о м ¹⁾ . . .		19.283	6.418	8.610	11.447	13.398	15.583	74.739

Вищезазначена таблиця вказує, що за кількістю архматеріалів на першому місці стоять адміністративно-державні установи, на другому—

¹⁾ До цієї таблиці не ввійшли відомості про концентрацію матеріалів установ та підприємств залізниць.

громадські організації, на третьому—промислові підприємства. Це безумовно правильно, бо найбільш розвинуту мережу мають адміністративно-державні установи та громадські організації, чому головна маса матеріалів і переховується по них. Одне лише можна відмітити, що коли будуть складені п'ятирічні плани концентрації архівних матеріалів Окрархами промислових округ (Артемівським, Луганським та Сталінським), то кількість матеріалів по § 5 плану в загальній масі значно збільшиться.

З розгляду таблиці видно, що матеріалів, яким вже минула 5-річна давнина (до 1922 р. вкл.) по 22 округах є 25.701 метр. За нормальних умов свого стану Окрархи повинні були б сконцентрувати до себе ці матеріали у 1928 р. Але зараз це річ безумовно неможлива. Головною перешкодою до цього є недостатність архівосховищ, що в більшості Окрархів вже зараз перевантажені архматеріалами. Є лише 3—4 Окрархи (Старобільський, Вінницький і інші), архівосховища яких дозволяють їм в ближчий час виконати концентрацію матеріалів з 5-річною давниною. Решта Окрархів цього зробити не зможе, чому їм доведеться, раніш досягнення свого нормального стану, з загальної маси матеріалів, що підлягають до концентрації, головне, концентрувати матеріали ліквідованих установ, організацій та підприємств, що найменш забезпечені на місцях від загибелі.

Таким чином за недостатністю вільної площі архівосховищ більшість Окрархів буде примушена провадити концентрацію архматеріалів уривками, коли їм відводитиметься одну чи дві додаткових кімнати під архівосховища, як це зараз в дійсності й робиться. Треба одверто сказати, що такий метод задоволення Окрархів архівосховищами не можна вважати за нормальний, бо-ж в цьому разі плановості концентрації архівних матеріалів безумовно не буде. Тут треба відразу-ж ставити питання про відведення Окрархам будинків під архівосховища з достатньою площею, щоб вони в галузі концентрації архматеріалів мали б певну перспективу на декілько років вперед, або-ж про збудування нових архівосховищ, які задовольняли-б потреби Окрархів не менше як на 20 років.

Для того, аби урахувати більш менш реально цю перспективу окремо для кожного Окрарху у нас зараз нема відповідних відомостей, але це можна зробити для певного типу Окрархів через встановлення пересічної кількості матеріалів, яку щорічно повинен буде концентрувати кожен з Окрархів, що входить до складу того чи іншого типу. Ця пересічність буде більш менш правильна не тільки для даного п'ятиріччя (1922—1926 р.р. вкл.), а й для пізніших років. Правда, з вищенаведеної таблиці видно, що починаючи з 1922 р. кількість матеріалів чим далі—все зростає, але можна сподіватися, що в звязку з раціоналізацією апарату та діловодства установ, яка зараз провадиться, надалі такого збільшення архматеріалів не буде, чому пересічність, як що її вивести з п'ятиріччя (1922—1926 р.р. вкл.), на мій погляд повинна бути більш менш стабільною і для дальніших років.

В питанні концентрації архматеріалів всі Окрархи можна поділити на 4 основних групи. Першу групу складають Окрархи (3), які є по округах з великими округовими містами, та крім того ще мають значну кількість промислових підприємств (ураховуючи одночасно з тим і відомості 5-річних планів концентрації). До цієї групи входять—Харківський, Київський та Дніпропетровський Окрархи. Другу групу складають Окрархи (8), головне, по кол. губерніяльних містах—Одеський, Полтавський, Чернігівський, Кам'янець-Подільський, Волинський, Херсонський, Миколаївський та Вінницький. До третьої групи входять

Окрархи (4) промислових округ — Артемівський, Криворізький, Луганський та Сталінський. Решта Окрархів (25), та Головархів АМСРР складають четверту групу. Зараз подаємо таблицю про пересічну кількість архматеріалів, яку повинен кожний Окрарх з вищезазначених груп щорічно концентрувати. До таблиці не ввійшли відомості про Окрархи, що є по промислових округах (III група), бо вони (крім Криворізького) 5-річних планів концентрації архматеріалів ще не склали¹⁾.

№№ п/ч	Г р у п и у с т а н о в	Пересічне відкладання арх. матеріалів за рік в метрах		
		По Окр- архах I-ої групи	II групи	IV групи
1.	Адміністр. держ. установи. .	583	140	107
2.	Громадські організації . . .	389	146	65
3.	Пошт. телеграф. установи. .	63	29	19
4.	Банківські установи.	54	41	11
5.	Промислові підприємства. .	405	50	27
6.	Учбові установи	94	36	27
7.	Установи реліг. культу . . .	4	2	7
8.	Торговельні та інші установи	78	27	31
Р а з о м ¹⁾ . .		1670	471	294

Користуючись загальними цифрами щорічного відкладання установами архівних матеріалів, які наведено в вищезазначеній таблиці, вже можна пересічно встановити—яку кількість стелажів треба збудувати, щоб розмістити архматеріал, що його концентруватиметься, та яка площа архівосховищ щорічно потрібна для цього Окрархам.

Прийнявши за основу те, що звичайна височінь кожного поверху архівосховищ є приблизно 4 метри, виходить, що в ньому можна буде збудувати 12-типоверхові стелажі нормального типу²⁾. На кожний поверх такого стелажа треба буде покласти в першому випадку—140 мтр. арх. матеріалу ($1670:12=139\frac{1}{6}$ метра, або округло—140 мтр.); в другому випадку—40 мтр. ($471:12=39\frac{1}{4}$ мтр., або округло—40 мтр.); в третьому випадку—25 мтр. ($294:12=24\frac{1}{2}$ мтр. Теж беру рівну цифру 25 мтр.). Приймаючи-ж до уваги те, що один метр архівного матеріалу займає на стелажу—1,2 метрополиці—в кожному поверху стелажів повинно бути метрополиць:—в першому випадку—168 мтр. ($140\times 1,2=168$ мтр.); в другому випадку—48 мтр. ($40\times 1,2=48$ мтр.) і в третьому випадку—30 мтр. ($25\times 1,2=30$ мтр.). Разом же всі 12 поверхів стелажів повинні мати метрополиць: в першому випадку—2016 (168 метрополиць в кожному поверху $\times$ 12 поверхів = 2016); в другому випадку—576 ($48\times 12=576$) і в третьому випадку—360 ($30\times 12=360$).

Далі, зважаючи на те, що при збудуванні стелажів один мтр. полиці (одного поверху стелажа) вимагає в пересічному—1,31 кв. мтр. площі підлоги,—маємо необхідний розмір площі архівосховищ, а саме—

¹⁾ Для цієї таблиці пересічні відомості встановлювалися для I групи на підставі планів концентрації всіх 3 Окрархів; II групи—планів Одеського, Чернігівського та Полтавського Окрархів і для IV групи—планів Роменського, Шевченківського та Шепетівського Окрархів.

²⁾ Див. статтю В. Веретеннікова, тут, стор. 48.

в першому випадку — 220 кв. мтр. ($168 \times 1,31 = 220$); в другому випадку — 63 кв. мтр. ($48 \times 1,31 = 63$) і в третьому випадку — 39 кв. м. ($30 \times 1,31 = 39$).

Оці саме висновки можна зробити з розгляду складених Окрархами 5-річних планів концентрації архматеріалів, ув'язавши їх з питанням про потреби Окрархів в частині архівосховищ та збудування сте-лажів, яке питання і є головним завданням моєї статті.

Правда, в цій статті я не враховую одного момента, а саме, що з загальної кількості архматеріалів певний відсоток не підлягатиме переховуванню надалі, а буде знищуватися. Але будь які приблизні дані в цьому напрямку зараз дати ще не можливо за великою складністю цієї справи та за невеликим досвідом в ній архівних органів, бо ж дієві установи, організації та підприємства своїх матеріалів до Окрархів ще майже не передавали. Гадаю, що кількість архматеріалів, яка буде знищуватися, цілком компенсується новими матеріалами, які увійдуть до планів концентрації при дальнішому їх виточненні.

Нарешті треба відзначити що складені Окрархами 5-річні плани концентрації архматеріалів ні в якому разі неможна вважати за повні та точні. Але й ці дані (на мій погляд, зменшені проти дійсності) вже дають достатню уяву про складність питання концентрації архматеріалів і про заходи, яких повинно вжити, щоб дати можливість Окрархам належно розв'язати цю справу.

Складення Окрархами 5-річних планів концентрації архівних матеріалів є безумовно значний крок до плановості роботи їх взагалі, бо за даних цих планів Окрархам доведеться будувати майже всю їх роботу. І коли Окрархи будуть задоволені в своїх потребах для виконання планів концентрації архматеріалів, можна буде сподіватися, що випадковість в усій роботі Окрархів надалі безумовно запобігатиметься

В. Нікітін.

Де-які підсумки інструкторської роботи Окрархів за 1927 рік.

Ця стаття не ставить завданням підвести повні підсумки інструкторської роботи в усьому її обсягу за 1927 р. Її завдання більш вузьке: виявити в цифрах за звітами Окрархів проведену інструкторську роботу з де-яким порівнянням до передущих років.

Першим міроприємством ЦАУ що до постановки інструкторської роботи було введення через відповідні органи в штати Окрархів — посади інструкторів для проведення інструкторської роботи й дачі відповідних вказівок про внесення до кошторисів Окрархів потрібних коштів на подорожні витрати з тим, аби забезпечити можливість Окрархам охопити інструктажем не лише установи округового центру, але й районові та сільські.

Наслідки цих міроприємств не забарились виявити себе. В той час коли до переведення інструкторської роботи в більшості установ архівні частини не було організовано й взагалі над архівами в установах не велося ніякої роботи, то з початку інструктажу по установах архівна справа почала поліпшуватись.

Як приклад можна навести слідує:

В Мелітопольській окрузі Окрарх юридично був організований в 1926 році, але фактично інструкторську роботу такий почав провадити

з початку 1927 року. Переведенні обстеження установ виявили, що абсолютна більшість установ, що їх було обстежено, мали неупорядковані архіви й взагалі не мали архівних частин. Для переховування закінчених діловодством справ не було не тільки спеціальних кімнат але й шахв, не було осіб, які вели-б архівну частину й відповідали-б за неї і т. інш. Виявивши такі дефекти Окрарх на підставі чинного законодавства в архівній справі вжив відповідних заходів, які примусили установи приступити до організації у себе архівних частин та взагалі до налагодження архівної справи.

При переведенні обслідувань вдруге виявилось, що з обслідуваних в I та II вкарталах 1927 року 131 установи, де архіви знаходились без усякого догляду—протягом півріччя було пророблено: в 97 установах відведено для переховування матеріалу спеціальні помешкання; в двох установах введено в штат для завідування архівною частиною по одному спеціальному робітнику; доручено завідування архівною частиною установи по сполученню одному з штатних робітників — в 120 установах и нікому не доручено ведення архівної частини лише в 10 установах, до того ще дуже малих.

Тепер про упорядкування матеріалів. З загальної кількості установ, обстежених в I півріччі 1927 р., упорядкували метеріяли 16 установ; приступили до упорядкування, або частково упорядкували метеріяли 63 установи і не приступили до упорядкування матеріалів 52 установи.

Прикладів про значну вагу інструкторської роботи можна подати безліч, але обмежимося вже наведеними.

Якщо ми візьмемо і простежимо як саме поширювалася робота по інструктуванню установ Окрархами протягом 1925—26 і 1927 р.р., то нижчеподані відомості покажуть безумовні досягнення архівних органів в цій галузі. Так, в 1925 р. всіма Окрархами УСРР було переведено не більш 100 обстежень, в 1926 р. кількість обстежень збільшується до 4370 й в 1927 році кількість обстежень збільшується до 7042. Таким чином видно, що найбільша кількість обстежень припадає на 1927 рік, що пояснюється зміцненням Окрархів за останні часи як в матеріальному, так і в якісному відношенні.

Що-до охоплення інструктажем установ по окрмісту, райцентрам та селам, то ми маємо таку картину (див. табл. № 1).

З цього видно, що кількість переведених обслідувань кожним Окрархом окремо не однакова, є Окрархи, що перевели більш обстежень, є такі Окрархи, що перевели зовсім мало обстежень, але це залежало від того, що не всі Окрархи мають однакові штати та кошти за для переведення інструкторської роботи. Проте, в де-яких Окрархах, наприклад Зінов'ївському, Ізюмському та Волинському, не дивлячись на можливості з боку штатів, кволість інструкторської роботи, що там спостерігається, треба пояснювати иншими причинами: не досить надавалося уваги цій роботі, мабуть тому, що такі Окрархи до цього часу не засвоїли ще значіння інструкторської роботи в цілому.

В той час коли в 1927 р. по Окрцентрах Окрархами було переведено 3092 обстеження, по районах—2929 й по селах—1021, то в 1926 р. Окрархи обслідували по окрцентрах—2074 установи, по райцентрах—1875 та по селах—421 й в 1925 році лише—100 обслідувань по окрмісту.

Відціля видно, що Окрархами завжди обслідувалися найбільше установи окрміста, себ-то найбільші по обсягу своєї діяльності, а звідциль й по кількості матеріалів, далі установи районів й останніми сільські. Але не дивлячись на те, що кількість установ, обслідуваних

Таблиця № 1.

Таблиця № 2.

Обслідувано установ				Назва окрархів	Характер установ				
По окр. місту	По району	По селам	Разом		Державні	Профес.	Коопера- тивні	Суспільні	Підпри- ємства
				Окрархи I-ї групи:					
47	69	13	129	Артемівський	45	25	13	11	35
61	47	15	123	Вінницький	65	19	7	12	20
7	4	—	11	Волинський	10	—	—	—	1
110	205	6	321	Дніпропетровський	186	52	30	21	32
95	33	8	136	Запорізький	60	28	20	7	21
298	332	36	666	Київський	348	60	102	65	91
24	37	11	72	Кам'янець-Подільськ.	57	13	2	—	—
75	1	—	76	Кременчуцький	30	20	8	5	13
56	49	—	105 ¹⁾	Луганський	—	—	—	—	—
85	36	5	126	Миколаївський	80	21	7	7	11
454	203	53	710	Одеський	414	69	60	58	109
141	46	100	287	Полтавський	177	26	17	44	23
104	106	—	210	Харківський	149	19	20	10	12
43	26	8	77	Херсонський	38	17	8	9	5
66	101	5	172	Чернігівський	128	19	10	15	—
				Окрархи II-ї групи:					
40	57	36	133	Бердичівський	55	28	4	33	13
95	103	—	198	Біло-Церківський	157	14	15	1	11
26	346	1	373	Глухівський	178	82	61	42	10
14	17	—	31	Зінов'ївський	29	—	2	—	—
29	6	7	42	Ізюмський	14	8	6	13	1
15	12	82	109	Конотопський	84	10	13	2	—
70	72	2	144	Криворізький	66	21	14	30	13
56	22	6	84	Куп'янський	48	11	15	5	5
47	46	12	105	Коростенський	64	28	10	1	2
86	39	2	127	Лубенський	76	17	14	9	11
90	110	22	222	Мелітопольський	107	41	35	23	16
37	28	8	73	Могилів-Подільський	50	10	6	1	6
23	17	10	50	Маріупольський	27	15	6	1	1
95	68	7	170	Ніженський	89	41	19	9	12
16	48	32	96	Прилуцький	43	28	9	9	7
37	13	—	50 ²⁾	Первомайський	32	17	1	—	—
25	81	151	257	Проскурівський	90	33	6	123	5
90	108	66	264	Роменський	94	72	35	48	15
53	57	19	129	Старобільський	71	31	18	9	—
49	137	12	198	Сталінський	73	43	20	22	40
93	8	3	104	Сумський	54	16	12	—	22
53	35	15	103	Тульчинський	76	10	2	7	8
90	54	241	385	Уманський	173	23	42	133	14
100	52	14	166	Шевченківський	90	25	8	30	13
75	82	5	162	Шепетівський	74	60	16	6	6
3070	2913	1013	6996	Разом по всіх Окр- архах	3701	1071	693	822	604
22	16	8	46	Головархів АМСРР	35	2	9	—	—
3092	2929	1021	7042	Разом по всіх Окр- архах та Голов- архіву АМССР	3736	1073	702	822	604

1) Відомості за II-ге півріччя не надіслано.

2) Відомості за II-ге півріччя не надіслано.

в окрмісті, перевищує кількість обстежень по районах та селам—всеж необхідно зазначити, що Окрархи протягом останніх років, зокрема 1928 року, досить збільшили охоплення інструктажем районів та сел. За відомостями, що їх має Центральне Архівне Управління, більшість Окрархів в 1927 році охопили інструктажем майже всі райцентри своїх округ.

Тепер необхідно зупинитись на тому, які установи найбільше або найменше обслідувалися Окрархами. В 1927 році в цій галузі ми маємо таку картину. (Див. таблицю № 2).

З вищенаведеної таблиці видно, що порядок обслідування установ, в основному був вірний, тому що Окрархи обслідували найбільше установи державні, далі професійні, суспільні та кооперативні організації та промислові підприємства.

Як загальний дефект для усіх Окрархів необхідно відмітити те, що такі не звернули належної уваги на обслідування архівних частин парторганізацій, не дивлячись на те, що архіви останніх мають велике науково-історичне значіння й до того в більшості знаходяться не в зовсім гарному стані. В майбутньому цей дефект Окрархи повинні будуть усунути, приступивши до переведення інструктувань партархівів.

Звертає на себе увагу недостатнє переведення й навіть відсутність обслідувань профорганізацій Головархівом АМСРР і Окрархами Волинським, Зінов'ївським, Ізюмським та Тульчинським. Це неможна зважати за нормальне.

Ми повинні зупинитись ще на тому, який відсоток установ, існуючих на терені округи охоплено кожним з Окрархів. Як приклад візьмемо три нерівні по кількості установ округи—Київську, Кременчуцьку та Старобільську. За списками, що їх складено Окрархами, перша округа має 9250 установ, друга—2174 установи, й третя—966 установ. З цієї кількості, Київським Окрархом було обстежено в 1927 р.—666 установ, що складає 7,2%, Кременчуцьким—76 установ, або 3,5%, Старобільським—129 установ, або 13,3%. Треба зазначити, що до неохоплених інструктажем установ відносяться установи типові, невеликі по обсягу своєї діяльності, наприклад: школи, лікарні, дрібні сільські кооперативи і т. інш., яких до речі є найбільш на периферії округ. Цілком зрозуміло, що фізично жоден Окрарх (всі без винятку) такі установи, інструктажем охопити не міг би, бо на це у нього не вистачило-б ні коштів, ні штату, а тому таке становище й примусило Центральне Архівне Управління запровадити новий метод переведення інструктажу—себ-то переведення обслідування таких типових установ за виборчою системою. Треба сподіватись, що незабаром наслідки цих заходів виявлять себе безумовно позитивними.

В цій коротенькій замітці зовсім не було мови про якість обслідувань і це зроблено цілком свідомо. Якість обслідувань є зовсім окремою темою, і той матеріал (акти обслідування), що є в нас, на жаль, певного малюнку по цьому питанню не дає. Зараз ми обмежимося лише зауваженням, що безумовно якість обслідувань не може задовольнити керівничі архівні органи. В даний час, коли ми маємо за 1927 р. досить позитивні підсумки в розумінні кількості обслідувань, всеж потрібно во всю широчінь поставити питання про якість. В цьому відношенні буде значним досягненням наявність примірного акту обслідування, але-ж в основному робота залежить від піднесення кваліфікації інструкторського апарату, або архівістів Окрархів.

Ю. Кошарський.

Школа хартій.

(Французька школа архівістів-техників і палеографів).

Школа Хартій в Парижі є вища наукова й технічна школа. Мета її вчити історичного методу, прикладаючи його зокрема до історії Франції і одночасно виховувати архівістів та бібліотекарів. Щоб зрозуміти, як вона набула цього подвійного характеру, треба в головних рисах дати її історію, визначити головні етапи її розвитку.

Її було засновано в лютому 1821 р. Спочатку це була дуже скромна школа, хоч і поставлена під високе протегування й керування Академії Написів і Літератури (*Academie des Inscriptions et Belle-Lettres*) і мала тільки двох професорів і 12 учнів. Один з професорів працював у бібліотеці й читав свій курс там, а другий працював і читав курс в архіві. Таким чином школа поділялась на дві секції, не погоджені що-до порядку навчання. Не було ніякого іспиту, щоб перевірити успішність учнів, і вони не були забезпечені службою після закінчення школи. В таких умовах ця установа зникла через два роки, але встигла випустити кілька видатних учених.

Академію турбувало те, що школа зникла й нема кому підготовувати робітників для збирання документів з історії Франції й підготовки їх до друку. Уряд теж потребував людей, що могли б читати, розуміти й класифікувати масу пергаментів і паперів, які залишилися від старих установ. Тому року 1829 її знову було відкрито.

Широкі кола публіки зацікавились цією школою; обговорення її бюджету притягло до неї увагу законодавців; року 1846 було затверджено її статут. До курсу палеографії і дипломатики було додано історію публічного права, приватного права, церковного права, класифікацію архівів і бібліотек, археологію; загальний короткий курс старо-французької мови замінили на докладний курс романської філології. До цієї програми було додано року 1882 катедру джерел історії Франції.

Протягом багатьох років досить було закінчити середню школу, щоб мати право вступити до школи хартій; іспити на прикінці року дозволяли виключити неуспішних учнів. Але військовий закон 27 липня 1872 р. звільняючи учнів школи від військової служби при певних умовах примусив завести вступні іспити. Конкурс відбувається на початку листопада. Він складається з іспитів з латинської мови, історії, історичної географії Франції і живих мов. Щоб мати право брати участь у конкурсі треба бути французом, мати не менш 30 років і мати посвідчення про закінчення середньої школи (*bachelier és lettres*). З 1906 року допущено до школи жінок. Чужоземці складають значну кількість учнів. Їх приймають без конкурсу, тільки на підставі їхніх університетських дипломів, але як студенти вони підлягають тим самим порядкам, що й французи і можуть дістати диплом архівіста — палеографа. З давніх часів найбільшу кількість учнів — чужоземців давала Швайцарія. Одна з характерних рис, що відрізняють школу хартій від інших спеціальних шкіл є та, що її лекції широко відкриті для всяких слухачів — французів і чужоземців. Це вільні слухачі. Що-року приймають не більш 20 дійсних студентів. Решта записується вільними слухачами. По-над сотню осіб записалося на лекції протягом 1925—26 р. р. Слухачі інших шкіл, люди, що цікавляться старовиною, студенти, що бажають поглибити знання дисциплін не засвоєних в іншій школі, або засвоїти історичний метод, записуються вільними слухачами. Де-

які слухачі, що їм вік або інші які причини перешкоджають бути дійсними студентами, проходять всі курси, але більшість вибирає тільки корисні для них. Можливість слухати не всі курси особливо цінна для чужоземців, з яких багато не можуть жити в Парижі три роки. Варт зазначити, що чужоземні уряди командирують своїх архівістів і бібліотекарів. Ніщо не сприяло в такій мірі поширенню правильного історичного метода, як ця інституція вільних слухачів.

В школі хартій вивчають допоміжні до історії науки. Перш за все треба вміти читати і розуміти писані свідоцтва, що залишили нам минулі віки. Тому курси палеографії і романської філології поставлено в першому році. На початку праці треба познайомити слухачів зі всіма великими збірками документів, з якими їм доведеться мати діло, а також з репертуарами бібліографії. Коли документи знайдено і зібрано, треба вміти й поставитись до них критично. Це завдання дипломатики. Так зветься наука, яка подає правила, що дають можливість пізнати автентичність документів, а також вміти виділяти з тексту, що в ньому трафаретне, і що характерне для даного документа. Курси публічного права й приватного права дають можливість учням розуміти зміст документів і їхнє значіння. Але документи не є виключним джерелом історії. Довгі часи історики мало користувалися з них. Тільки в сучасні часи, починаючи з XIX в., приблизно з часів заснування школи хартій, вони стали одним з найважливіших джерел історії, з яких брали не тільки те, що їх автори думали дати. Брюнетієр в 1883 році висловив цю думку так: „Архівний документ це такий документ, що складався не для історії. Що його особливо характеризує, можна сказати, це його незначність змісту. Він цінний тим, що ті, що його складали, не знали, що вони в нього поклали. Він тим авторитетний, що в ньому є відомості, сторонні змісту“. З документів історики й філологи взяли відомості для встановлення історії права, хронології, романської філології, топономастики, старої географії і т. п. Анналі, хроніки, мемуари теж мають велике значіння як джерела історії. З 1882 р. в школі організовано курс історіографії. Один з професорів школи хартій написав резюме й репертуар критичний французької історіографії.

Класифікація бібліотек і архівів одна з частин навчання. Курс історії архівів і їхньої класифікації корисний не тільки для архівістів. Його треба викладати при всіх навчаннях історичного методу. Бо дослідження документів, що лежить в основі всіх історичних робіт, вимагає знання, як склалися архіви, який їх зміст і способу їх класифікації.

Як тільки школу було засновано, чутки про неї пройшли за кордон. Видно було, що не можна краще організувати навчання допоміжних наук історії. На взірець школи хартій в 1854 р. було організовано у Відні інститут дослідження австрійської історії. Установи для виховання архівістів було організовано, наслідуючи французьку школу— у Венеції в 1855 р., у Мадриді— в 1857 р., у Петербурзі— в 1877 р., у Флоренції в 1880 р., у Римі в 1884 р., у Ліверпулі— в 1909 р. Всі ці установи брали за взірець програму школи хартій. Школа хартій випустила багатьох вчених, але ще більш робітників-практиків.

В ті часи, коли було організовано школу, архіви департаментів являли собою купи пергаментів і паперів, що залишилися від старих управлінь і церковних установ. Не було доброго приміщення, не було інвентарів, ні охоронників, здатних до того, щоб допомогти тим, кому треба було робити там розшуки. В теперішній час колекція інвентарів і архівних репертуарів охоплює 811 томів, з яких ⁵/₆ складені архівістами палеографами. Це надзвичайна, видатна робота так своїм розміром, як і наслідками.

При школі є Рада поліпшення, яка керує всією роботою школи. Вона складається з директора вищої освіти, директора архівів, керівника національної бібліотеки, директора школи хартій і 5 членів Академії. Рада працює над тим, щоб програми школи відповідали прогресу історичного методу й потребам архівістів та бібліотекарів.

О. В.

До питання про типи стелажного устаткування для архівосховищ.

Питання про те, якого типу, або яких типів треба ставити стелажі в архівних приміщеннях по-перше — складне і вимагає попередньої теоретичної проробки, подруге, дуже мало вивчене в спеціальній літературі.

Потрібно до того-ж мати на увазі, що за умов сучасного архівно-технічного будівництва в УСРР можна говорити лише про дерев'яні стелажі; металічні конструкції стелажів можливі лише в дуже рідких, зовсім виключних випадках.

Теоретично-технічна проробка цього питання — саме, питання про стелажне дерев'яне устаткування зачеплено лише в статті арх. Болончука „Выбор здания под архивохранилище“, що вміщена в № 5—6 „Архивного Дела“, в якій подаються де які цікаві пропозиції і конструкції. Інших статтів і робіт в данному питанні в український, російський і закордонній літературі, я не знаходив. Проте, нагромадження та безперервна концентрація в архівосховищах архівних матеріалів, брак спеціально влаштованих помешкань, відповідно устаткованих в середині, примушує ставити тепер же у широких розмірах влаштування нових стелажів у відповідних помешканнях, а звідциль, не чекаючи, вирішати питання про форму та типи найзручніших стелажних конструкцій практично й технічно припустимих та правильних з погляду архівознавства.

Розв'язуючи таке завдання доводиться виходити з декількох основних положень, беручи останні так з усталеної практики Західної Європи, як із досвіду нашого Союзу, при чому не треба забувати особливостей наших спеціальних технічних умов даного часу.

Основних положень маємо 8, а саме:

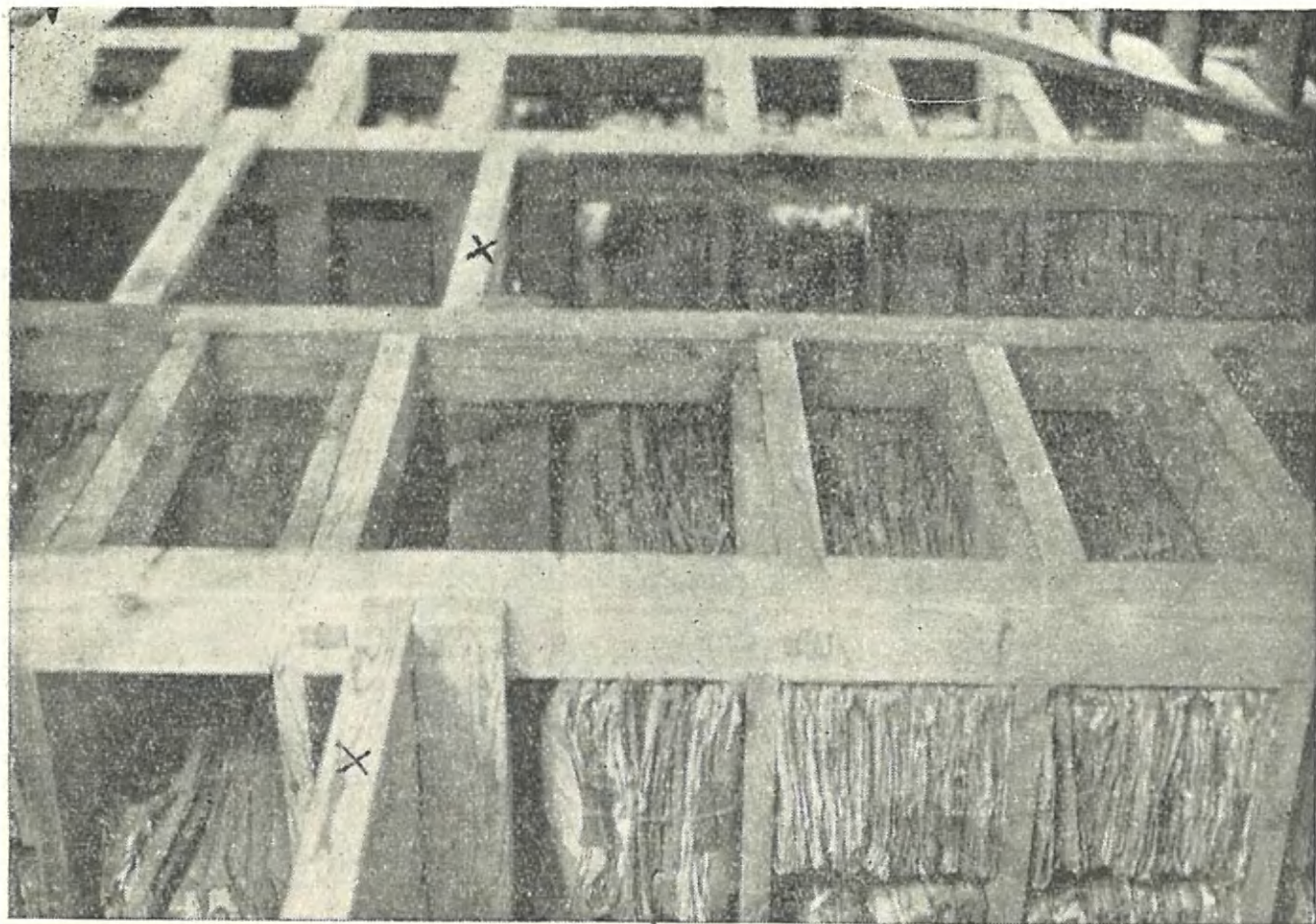
1. Як тільки можливо слід здійснювати принцип магазинно-репозиторної системи з легкою штахетовою підлогою, системи, що з архівознавчого боку є найбільш вдала і в той же час найзручніша з огляду використання місця, а також дешевини будування¹⁾.

2. Допускати конструкцію не більш як два магазини (поверхи) що вважати за типову. Як виняток, визнати за можливий і третій поверх; конструкції з більшою кількістю магазинів (поверхів) мусять мати індивідуальний, а не типовий характер.

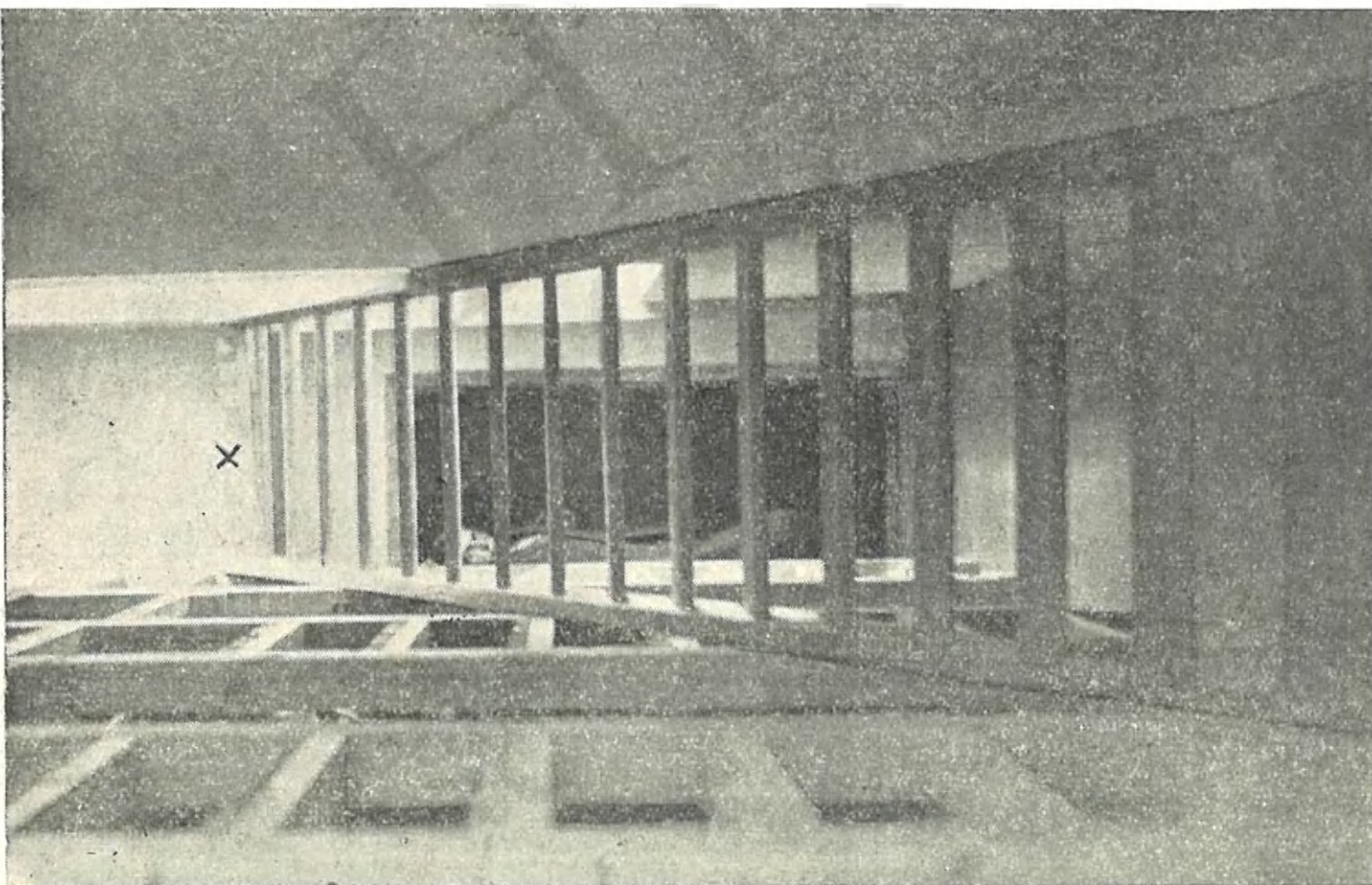
3. Для помешкань, що не можуть через свою височінь вмістити магазини (поверхи), потрібні типи стелажів, які-б доходили обов'язково аж до самої стелі і мали-б приступ до верхніх полиць не за допомогою драбини, а окремих висувних площадок-підлог.

4. Для помешкань заввишки коло 2,5 метрів потрібний тип, так би мовити, нормального стелажу.

¹⁾ Всі технічні розрахунки наведено у пояснювальній записці, див. ст. 55. *Ред.*

Двохбічні двошповерхові стелажі. У внутрішніх переходах (поміж стелажів) і в трьох зовнішніх (вздовж стін) врівень половини височини приміщення настелено штахетову підлогу (X), в четвертому зовнішньому переході — драбина, що веде до другого поверху.

5. Височінь магазинів (поверхів) мусить дорівнювати 2,3 метрів.

6. Основний тиск всієї системи стелажів (важкість їх) мусить по можливості йти поза стінами будівлі, передаваючись безпосередньо на землю.

7. Потрібно дати такий тип спрощених стелажів, що дозволив-би зразу найекономніше ставити стелажі для негайного користування з тим, щоб потім потроху можливо було-б їх добудовувати, доводячи до нормального типу.

8. Стелажі встановлюється лише подвійні і лише в середині приміщення, залишаючи всі стіни з переходами коло них зовсім не зайнятими. Головніші розміри стелажів мусять бути такі: відстань між полицями — 25 см., широчінь полиць — 80 см.; відстань між вертикальними стояками стелажів завжди кратно 30 см.

Встановлення цих головних положень в значній мірі залежить від певних конкретних умов. Встановлюючи ці положення треба зважати на загальний характер будівель, що устатковуватимуться стелажимами.

Будівлі, що відводяться здебільшого під архівосховища, являють собою більші, або менші розміром, окремі чотирьох-кутні приміщення заввишки від 2 до 4,5 метрів (житлові, або не житлові — не має значіння).

Лише в рідких випадках височінь їх буває більша, або-ж вони являють собою приміщення іншого типу (тут, власне кажучи, мова може йти лише про колишні церковні будівлі).

Звичайно для архівосховищ відводяться приміщення або суто житлового типу, або конторські, або-ж магазинно-склепові і нарешті, більш менш упорядковані склепи, чи то підвальні приміщення (заввишки здебільшого трохи понад 2 метри).

Маючи на увазі стелажне устаткування саме таких приміщень, доводиться вироблювати й типи самих вже стелажів.

Як що дається помешкання підвальне (звичайно низьке) або-ж невисоке житлове в одноповерхових невеличких будинках (що часто буває у невеличких провінціальних містах), то зручніше ставити стелажі на 7 полиць нормальної височини, тоб-то так, щоб з самої вищої полиці матеріал можна було-б брати без допомоги будь-якої драбини. У крайньому разі тут можна припустити невелику заввишки, широку і стійку (пересувну) підставку, схожу на чотирьохкутний ящик, що легко пересуватиметься на підлозі.

Як що дається помешкання заввишки від 2 до понад 4 метрів, а це звичайна височінь житлових приміщень і невеличких склепів, то тут вищезгаданий тип нормальних стелажів на 7 полиць вже не годиться. Для таких випадків далеко зручніше ставити стелажі, що досягають стелі і в той же час мають пристрій для пересувної підлоги на де-якій височині від справжньої підлоги приміщення, з тим, щоб архівіст мав змогу брати матеріали руками без жодних додаткових пристроїв з самої вищої полиці.

Коли-ж є приміщення заввишки понад 4 метри, то найраціональніше устаткування його — є магазинне, двохповерхове. Як що-ж височінь перевищує 4,5 метри і досягає 5 або понад 5 метрів, найзручніше зробити стелажне двохповерхове устаткування (на два магазини), але-ж нижній поверх — магазин — треба зробити трохи вище з тим, щоб височінь верхнього поверху не перевищувала 2,3 метрів і тоді в цьому нижньому магазині треба ставити стелажі вищезгаданого типу, тоб-то з пересувною підлогою на де-якій височині. Отже-ж, відповідно до типів приміщень, що звичайно відводяться для архівосховищ, неминуче

матимемо ті три основних типи стелажного устаткування, що про них говорилося в перших 5 вищенаведених положеннях.

Через те, що міцність стін оцих приміщень далеко не завжди може витримати більш менш значне додаткове навантаження,— до того-ж попередній розрахунок тут, тому що невідомо як міцні стіни, досить важко зробити, то зручніше та обережніше є основний тиск по можливості переносити безпосередньо на землю поза стінами.

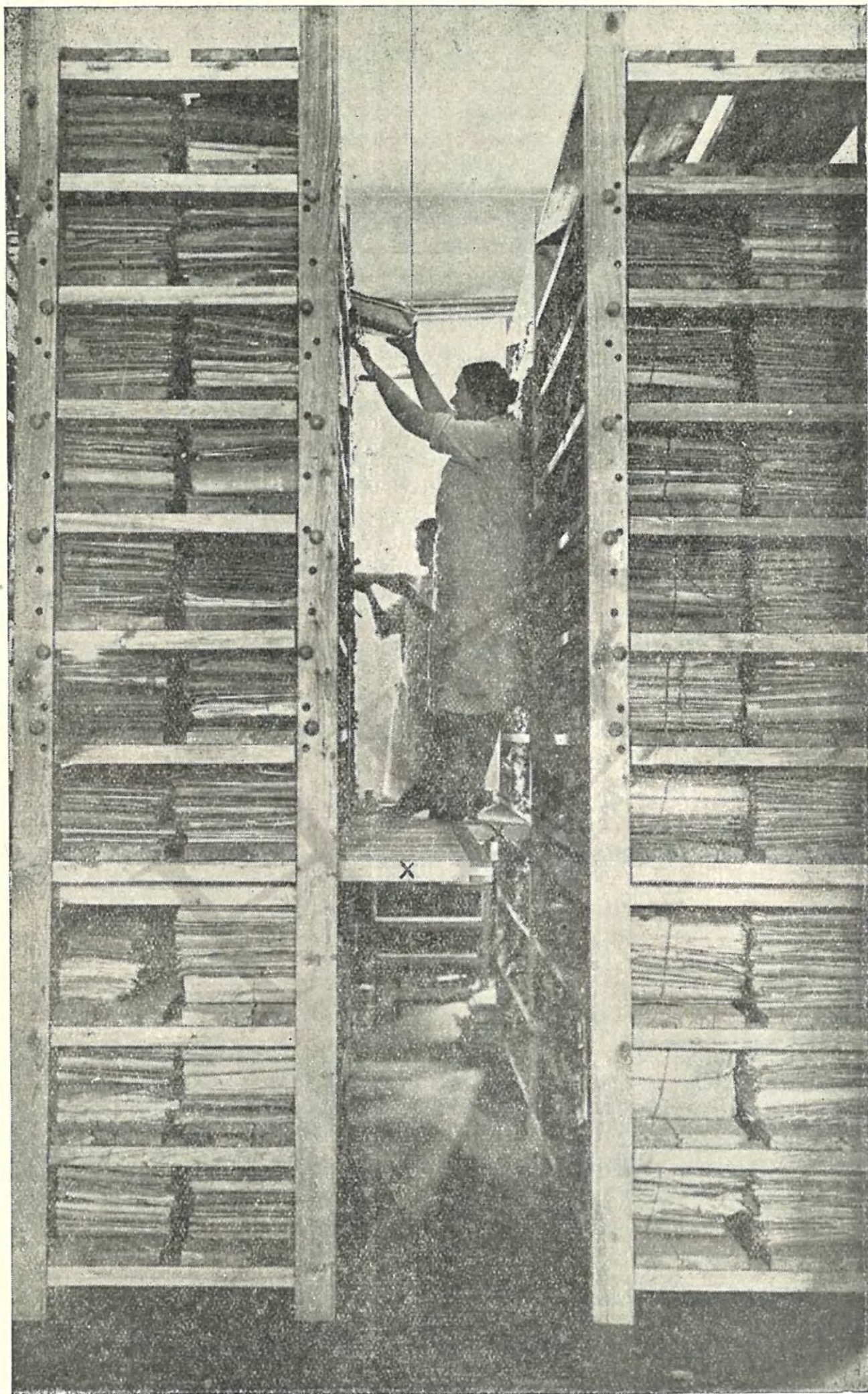
Брак коштів в даний час з одного боку, потреба в негайному укладанню на стелажах іноді дуже великої кількості архівного матеріалу — з другого боку, примушують виробляти такий тип стелажів, що були б найекономнішими і своєю вартістю й кількістю архівних матеріалів, що на них укладатимуться. Проте, навряд чи економно і досить доцільно взагалі з цією метою виробляти якийсь-то особливий дешевий і місткий тип тимчасових стелажів. Так, тимчасові стелажі при заміні їх постійними нормальними, ніякої економії коштів не дали-б; або залишені на завше являли-б собою устаткування нижчої якості, що суперечить вимогам нормального переховання матеріалів.

Через те доводиться краще відмовлятися від вироблення якогось то особливого типу тимчасових стелажів і зупинитися на проектуванні спрощеної однієї нормального типу, що являючись економнішою і вартістю і місткістю, в усякий момент могла-б, після дороблення до неї де-яких частин та деталей, перетворитися в точний нормальний тип без будь-яких технічних труднощів, або без перероблення чи то заміни вже готового устаткування. Ось ті міркування, що примушують висувувати 7 положення, що його подано в початку статті.

Доводиться відмовлятися від збудування одинарних стелажів удовж стін. Навіть в найсухішому приміщенні ніколи не можна заставляти стіни — особливо надвірні — без того, щоб не було де-якої вогкості, що безпосередньо передається складеним біля стін матеріалам, а через це згіршуються умови загальної вентиляції приміщення і самих архівних матеріалів. За умов нашого климату, коли взяти на увагу де-яку хоч і не велику, але-ж дуже часту, звогченість стін старих будівель, що будуються звичайно на простому вапняному розчині й часто з кепсько випаленої цегли, доцільніше устатковувати архівні приміщення лише в середині двохбічними стелажми, всі стіни залишаючи вільними з проходами удовж них.

Головніші стандартні розміри стелажів, наведені в 8 положенні, мають за підставу цілком певні міркування; височін полиць (або відстань між полицями), як що полиці не пересуваються (а постійні непорушні полиці найчастіше доводиться будувати), визначається товщиною в'язки (або височінню картонажу), причому оці в'язки та картонажі мусять бути такі, щоб їх легко можна було переносити та укладати силами одного архівіста. Приблизно такий розмір в'язки прийнято і в європейській практиці; його-ж цілком виправдано також досвідом Центральних Архівів Харкова.

Широчінь полиць підвійних стелажів, зазначена в 8 положенні, (в початку статті) спирається на досвіді Центрального Архіву Революції УСРР, з якого видно, що укладати в'язки на полиці легма і впоперек їх, тоб-то вузькими краями на поверх, є найвигідніше та найзручніше. А коли матеріал укладатиметься в такий спосіб, то при звичайному розмірі основи в'язки трохи більшому за розмір аркушу звичайного писального паперу (приблизно в 30×40 см.) враховуючи тут-же потрібну вільну відстань поміж в'язками, щоб полегшити вентиляцію і запобігти шкідливому тертю в'язок, технічно вигідніше і економніше так розраховувати відстань між стояками, щоб вона завжди вміщала

Двохбічні стелажі півторачної височини (тимчасово перебувають в приміщенні, де можна влаштовувати двоховерхові стелажі). У внутрішньому переході висувні „решотки“ (X). Нижні чотири полиці непорушні, решта — пересувні.

цілкове число в'язок, або картонів, тоб-то була кратним 30 см.; широчінь полиць звичайно дорівнює довжині в'язок (або картонів) помножених на два, тоб-то $40 \text{ см.} \times 2 = 80 \text{ см.}$

Досвід Центральних Харківських архівів, що триває вже не один рік, остаточно запевнює в тому, що вищенакреслений спосіб укладання матеріалів на полицях стелажів є досить економний в розумінні використання місця, і крім того є найдоцільніший з боку вимог науково-архівознавчої техніки.

Влаштування пересувних полиць в стелажах є безперечно з принципового боку дуже бажане. Але беручи на увагу, поперше, велике подорожчання стелажів в наслідок заведення пересувних полиць, і подруге, велику стандартність, тоб-то одноманітність розміру основної маси архівних матеріалів (що складаються з аркушів розміром $28 \times 38 \text{ см.}$) як загальне правило, нема раціональних підстав влаштовувати в стелажах пересувні полиці; такі полиці є рація ставити лише в дуже невеличкій частині стелажного устаткування, маючи на увазі переховувати на них матеріали незвичайного формату (наприклад, бухгалтерські банківські книги, таблиці особливих форматів, рисунки то-що).

Всі вищенаведені міркування покладено за основу при виробленні тих конкретних типів стелажного устаткування, що зараз практично запроваджуються Центральним Архівним Управлінням. В розробці проектів стелажів взяли участь: інженери Малішевський І. Є. та Чайківський М. В., завідаєль Центрального Архіву Революції УСРР — тов. Гливенко М. В. та автор цих рядків. Технічне виконання проектів зроблено інженерами Малішевським І. Є. та Чайківським М. В.

В додатку до статті подаємо рисунки всіх таких типів стелажного устаткування з технічними пояснювальними записками і з окремими поясненнями до кожного рисунка.

В. Веретенников.

Пояснювальна записка до проектів нормальних стелажів.

Нормальний типовий одноповерховий двохбічний стелаж.

Лісний матеріал для стелажів повинно брати сухий, тому що у свіжому дереві є коло $\frac{1}{3}$ вагою води, що з часом випаровується і обсяг дерева зменшується.

Дерев'яні стелажи, крім того, можуть існувати досить довго, тому що дерево в стелажах добре захищено від впливу погоди, бо перебуває в сухому місці, закритому від дошової вогкості, та добре вентилується. Сухий лісоматеріал потрібно брати ще й тому, що він майже вдвічі міцніший від вогкого дерева.

Вогкий лісний матеріал, просихаючи утворює щілини, жолобиться, розхищується на закріпах і тому матеріал для стелажів, як що вони робляться з сирого дерева, потрібно брати великого розміру, інакше кажучи, стелажи з сирого матеріалу завжди коштуватимуть дорожче, зовнішній бік стелажів після висихання матиме завжди поганий вигляд, тому що вогкий матеріал кепсько гемблюється, шпунтові закріпи дошок порушуються і в чопових („шипових“) закріпах можуть статися розколини, що впливатимуть на міцність всієї конструкції. За нормальну породу дерева для стелажів треба вважати сосну. Яловий ліс має нижчу якість, бо він не такий густий, сучковатий і обробляється гірше за сосновий. Кращий матеріал є дрібно прошарована сосна жовто-червоного кольору. Гемблювання поверхні дерева надає йому де-якої вогнетривкості, тому що гладенько вистругане дерево запалюється трудніше.

Стелаж складається з таких частин: стояків квадратного розміру $6\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{2} \text{ см.}$, що сполучають поміж себе попарно перекладкою в чіп („шип“) з видовбаним гніздом наскрізь через чіп. Стояки скріплюються перекладками через кожні 22 см. у височінь, тому відстань поміж полиць стелажів дорівнюватиме 22 см. + товщина перекладки в 6,5 см. без товщини дошки (полиці стелажів) в 3,2 см., а всього ($22 \text{ см.} + 6,5 \text{ см.} - 3,2 \text{ см.} =$) 25,3 см. Якщо потрібно відстань між полицями зро-

бити більшу від 25 см. то відповідно до товщини перекладки та дошки збільшується і відстань між перекладками.

Парні стояки, сполучені перекладками, утворюють драбину, до шаблів якої прибиваються цвяхами або прикручуються шурупами два шити з двох дошок, одна завширшки 22 см., друга—18 см., збитих у чіп. Останній надає певної міцності, сполучаючи дві дошки в одну, запобігає появу щілин при просиханні і псуванню папок під час їх укладання. Поміж шитами посередині стелажу залишається щілина, що сприяє провітрюванню та дає вільний доступ між палітурок свіжому повітрю. При відстані між підпорками в 1,5 метрів товщина дошок становить 3 см. Стругається і верхня і нижня поверхні дошок. Стояки в місцях, де прилучаються дошки, з двох боків пропилюються на височині, що дорівнює товщині дошки, завглибшки ж 1 см. угорі та вниз. Таким чином, дошки шитів зарубуються в стояки, а це охороняє їх від сколювання та вигибання.

Що-до будування стелажів, його можна поділити на дві стадії.

Перша стадія — обробка матеріалу, тоб-то стругання, пиляння, відзначання „гнізд“, видовбування „гнізд“ у стояках, зщільнення дошок на гребінь, і друга стадія — це збирання всіх частин стелажу на місці. Встановлюючи стелажі, потрібно особливу увагу звертати на фундамент, основу стояків. Все навантаження стелажу передається стоякам, тому спирати останні на звичайну підлогу ні в якому разі неможна. Розрізняємо такі випадки влаштування стелажів: 1) на звичайному ґрунті без жодної підлоги, наприклад, у сараях; 2) на звичайній дерев'яній підлозі; 3) на перекритті між поверхами в багато-поверхових будинках; 4) на бетонній підлозі; 5) на асфальтовій підлозі. В першому і другому випадках будування стелажів потрібно під кожний стояк ставити окремий фундамент з нормальної добре опаленої цегли, розміром цеглина на цеглину — на змішаному розчині.

Ставлячи стелажі на міжповерховому перекритті (випадок 3-й) доводиться підходити окремо до кожного конкретного випадку, тоб-то оглянути, на яких сволоках, дерев'яних чи металічних, стоїть перекриття, який їхній розмір та довжина.

Як що підлога другого поверху не може витримати навантаження, то стояків спирати на міжповерхове перекриття не треба, передаючи в таких випадках навантаження на стояки стелажів першого поверху, коли ж у першому поверху стелажі не влаштовуються, а тільки у другому, тоді потрібно стелажі розташувати так, щоб стояки припадали на сволоках, а сволоки підперти спеціальними стояками. Розташування стояків залежить від розміру та довжини сволоків; це мусить вичислити технік.

У випадках 4 та 5, коли стелажі будуються на бетонній або асфальтовій підлозі, потрібно, щоб технік оглянув товщину бетону та його якість, визначивши чи можна ставити стояки на суцільній підкладці, що передає тиск на значну поверхню бетонової підлоги.

Як що маємо бетонову підвалину, покриту асфальтом, підкладку потрібно класти тільки на бетон, а не на асфальт, який слід з під підкладки зовсім виймати.

Типовий стелаж півторачної височини.

Все що говорилося про лісоматеріал для нормального двохбічного стелажу однаково стосується і до півторачного.

Стелажі півторачної височини влаштовуються в приміщеннях, що їхня височинь не дозволяє влаштувати двохповерхових стелажів. В такому випадку, щоб обслуговувати верхні полиці, влаштовується пересувна „решетка“. „Решетку“, звичайно, влаштовується на такій височині, щоб вище від неї містилося не більше як 7 полиць, а решта три — чотири — п'ять полиць, влаштовують нижче від „решетки“. Пересувна „решетка“ складається з рейок в 5 см., що укладаються з „зазором“ у 2—2,5 см. в дерев'яній рамці в чіп під одну площину. Рамка мусить мати такий розмір, щоб вона легко містилася під шитами полиць, довжиною дорівнюючи відстані між стояками, а широчиною — широчині стелажу. Щоб „решетку“ можна було висувати, з брусків робиться підпорна р'яма, що зарубується в стояки завглибшки в 1 см. з кожного боку. По цій р'ямі й пересувається „решетка“, закриваючи просвіт між стелажима та спираючись на таку ж підпорну р'яму другого стелажу. Коли стелаж завширшки 80 см., прохід поміж стелажів завширшки мусить бути менший від широчини стелажу на 5—6 см, з тим, щоб мати надійну підпору для „решетки“. Замість дерев'яної підпорної р'ями „решетку“ ще можна пересувати на залізних „кутках“ пригвинчених до стояків. Такі „кутки“, не зменшуючи височини стелажу дають менше тертя під час пересування. Пересувна „решетка“ влаштовується в рядах стелажів, кожна через один стелаж. „Решетку“ можна висувати з двох боків; щоб зручніше це робити, вона має дві відкидні ручки.

В крайніх стояках стелажів під час висування „решетки“ завдовжки всього проходу вкладається ланцюжок на височінь одного аршина від підлоги „решетки“, що заміняє поруччя. Щоб зменшити тертя — долішні поверхні рями, „решетки“ та підпорні рями закруглюються і гладенько обстругуються.

Влаштування пристрою, щоб змінювати височінь між полицями.

Щоб змінювати височінь між полицями, перекладки, що на них спираються полиці, робляться пересувними. Порушність перекладки влаштовується так: в стояку, розміром 10×10 см. робиться рівчачок („шпунт“) завширшки $\frac{1}{3}$ товщини стояка, а завглибшки $\frac{2}{3}$ її товщини. В рівчачок входять зарубки, що робляться на кінцях перекладки, таким чином перекладки разом із щитами (полицями) можуть пересуватися на височині стояків. Щоб закріпити перекладки в стояках, у них же просвердлюються скрізні відтулини і в них вставляються залізні чи дубові кілочки. Відтулини просвердлюються у шаховому порядку через 5 см. Замість одного стояка розміром 10×10 см. можна брати два стояки розміром $6\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ см. і встановлювати їх разом із „зазором“, що по ньому пересуваються кінці перекладок. Як що є два стояки, відтулини просвердлюються через 10 см. Щоб зручніше пересувати перекладку, її роблять завдовжки такою, щоб на кінцях мати „зазори“ в 5—6 м.м. з кожного боку і крім того торцеві кутки скошуються так, щоб кінець перекладки, коли його піднімати або ж пускати, не зачіпав стояка. Щити в підіймальних полицях на місцях, де вони прилягають до стояків мають „зазор“ і не спираються в цих місцях на стояки, для зміцнення щита приладжують „шпонки“ або „шпуги“. В щиті, навпоперек його, робиться рівчак, що має форму трапеції. Завглибшки рівчак дорівнює $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ товщини дошки. В ці рівчаки забивають бруски, що звуться „шпугами“. „Шпуги“ роблять з верхнього боку щита по два в просвіті („пролете“).

Двохповерховий стелаж завширшки 80 см. і заввишки 4,47 см. на 14 полиць.

Двохповерховий стелаж влаштовується подвійної височини, тоб-то має полиць не 7, а 14. Стояки, як що матеріал сухий, беруться розміром 9×9 см. Відстань між ними така ж сама, що й в одноповерховому — 1,5 метр. Відстань між полицями нормальна — 25 см. Щоб обслуговувати верхні полиці, насередині височини стояків улаштовується штахетова („решетчатий“) підлога з рейок, по між ними для перепускання світла та повітря є відстань („зазор“) в 2,5 см. Рейки штахетової підлоги можна настеляти вздовж проходу, що є між стелажима, або навпоперек. В останньому випадку рейки будуть вдвічі коротшими, але ж дошка, що на неї спиратимуться рейки, скорочує височінь стелажу на 13 см. В першому випадку дошки пригвинчуються до стояків навпоперек проходу і тому височини стелажу не скорочують. Але ж довжина рейок збільшується вдвічі (вважаючи за нормальний прохід між стелажима 75 см., а відстань між стелажима — 150 см.), що відбивається на товщині рейок. Рейки мусять мати розмір $5 \times 6\frac{1}{2}$ см. де $6\frac{1}{2}$ см. є височінь їх, а 5 см. — широчінь. Для укладання рейок навпоперек проходу розмір їх мусить дорівнювати 5×5 см. Щоб рейки мали опору, до стояків і стін прикріплюються дошки завтовшки 5 см. і завширшки 13 см. Прикріпляти дошки потрібно шурупами або шворнями (як що рейки спиратимуться на стіни за допомогою дошок, останні прибиваються до крків („пробок“), що вроблюються в стіни через кожні 35 см. Прикріпяти дошки до стояків цвяхами не слід, тому що підчас просихання дерева цвяхи слабшають, що може викликати побоювання за міцність конструкції під час навантаження підлоги архівним матеріалом, що його знімуть з полиць або ж принесуть для укладання на них. Раніш ніж загвинчувати шурупи, в дошках просвердлюють дірки, діаметр яких дорівнює половині діаметру шурупа, а глибочинь — половині його довжини. Забивати шурупи ні в якому разі не можна. Сполучення шурупами крім того, що воно дає добрий опір витяганню, вигідне ще й тим, що його можна легко розібрати. Через те, що шурупи з часом можуть слабшати, сполучення потрібно перевіряти, і надійність їхнього діяння контролювати. Як що підлога спирається не на стіни, вживають скрізні шворні. Шворень береться в 13 см. діаметром, з нарізкою та гайкою на одному кінці, а головкою на другому. Щоб запобігти вдавлювання головки та гайки в дерево, треба під них підкадати шайби, круглі підкладки. Шворні з часом треба перевіряти та підтягувати. Для підіймання на площадку влаштовують драбину. Все інше, як от закріплення перекладин, розмір і укладання щитів робляться також, як і для нормального одноповерхового стелажу. В тих випадках, коли підлогу (міжповерхове штахетове перекриття, що відокремлює перший поверх від другого) не можна сперти на стіни, доводиться все наванта-

ДВОХ'ЯРУСНИЙ СТЕЛАЖ

завширшки 80 снт., височиною 4,47 мтр.

1

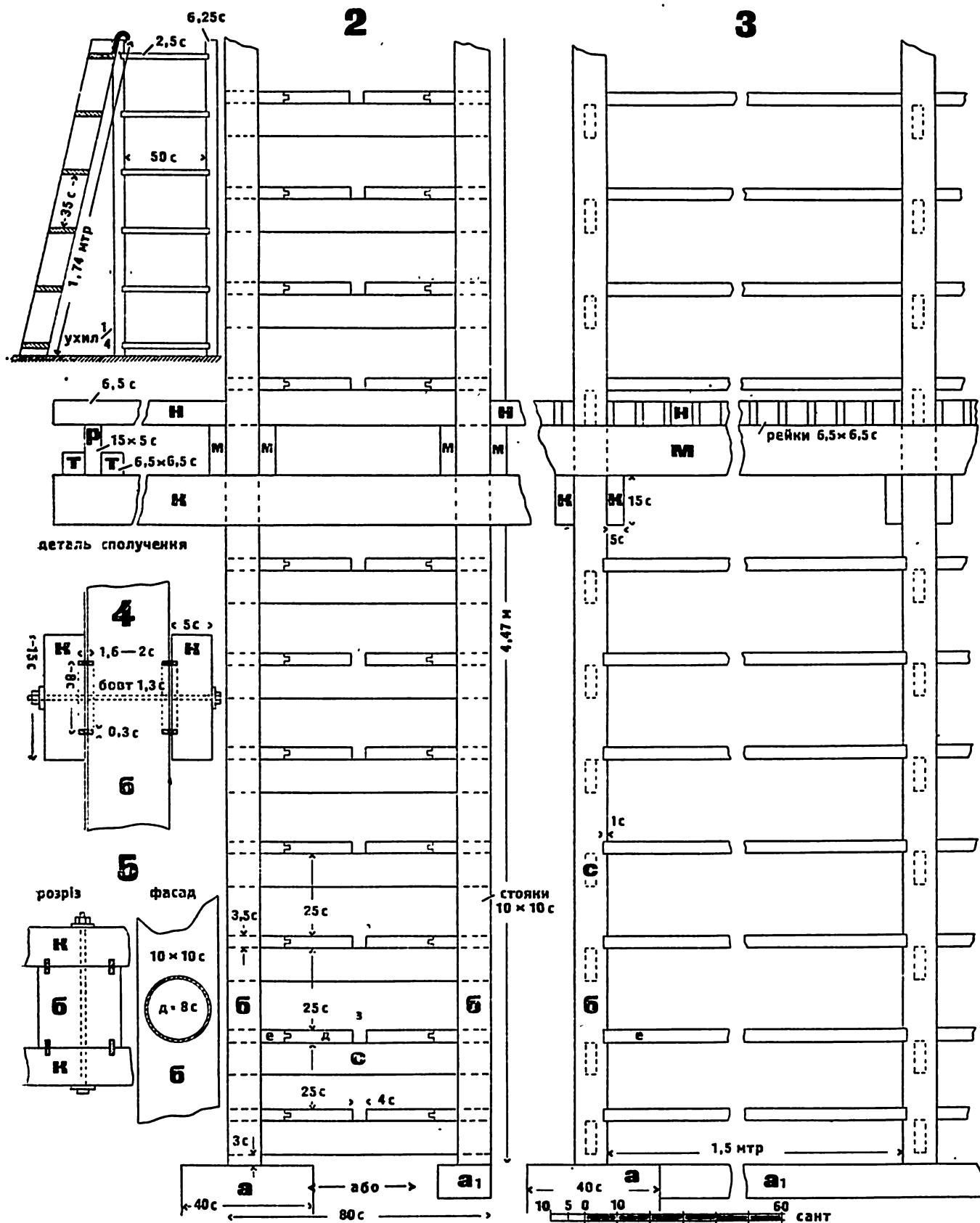
сходи

вид збоку

фасад

2

3

ження від штахетової підлоги передавати на основні стояки. В звичайних випадках стіна завжди може витримати навантаження, за винятком хіба от випадків, коли стелажі влаштовуються в будинках зі значною кількістю вікон, або ж коли доводиться в великих приміщеннях робити між стелажів певні проміжки для розбору архівних матеріалів та підймальника. В такому випадку потрібно міцніше прикріпляти дошки, що підтримують рейки, до стояків. Закріплювати шурупами або звичайними шворнями тут уже не досить; краще вживати так звану „кільцеву шпонку“.

Залізо використовують у такому сполученні в незначній кількості в вигляді штаби звичайного вальцованого заліза, що згинається в кільця і в вигляді шворня з шайбами, що легко зв'язується. Кільце, закладене між сполученими елементами (дошкою та стояком) і втиснуте на половину своєї широчини в кожний з них є „шпонка“ куди б не передавався тиск. З огляду на те, що в роботі трудно запобігти невеличким розходженням між діаметром кільця і діаметром рівчака, що для нього провірчується, вільні кінці кільця не зварюються. Це потрібно як для того, щоб вставити кільце, так і для спільної роботи „сердечника й периферії“, тобто скористовується подвійна площа зминання. З огляду на те, що така конструкція є нова і готових кілець для даного випадку в продажу відшукати трудно, кільця можна здобути з газових труб діаметром 6—8 см., розрізуючи їх чи руками, чи то на токарському верстаті на кільця завширшки кожне коло 2 см. Здобути отак ціле кільце, щоб надати йому певної еластичності, розрізують навпоперек.

Залізне кільце, оточене з усіх боків, не підлягає хемічним впливам, підчас же розбору та переносу стелажів шпонки не псуються. Для двохповерхових стелажів підвалина під кожний стояк укладається з цегли, розміром $1 \times 1,5$ цеглин на мішаному розчині і завглибшки аж до твердого непорушного ґрунту.

ПОЯСНЕННЯ ДО ТИПОВИХ РИСУНКІВ СТЕЛАЖІВ.

А р к у ш 1.

Р и с у н о к № 1.—Малює нормальний стелаж на 7 полиць. Підпорки „Б“ з брусків розміром $2,5 \times 2,5$ дюйми у квадраті. Літерою „А“ зазначено фундамент, квадратний в основі, бік квадрату дорівнює одній цеглині, тобто 27 см. „С“—перекладка з бруска розміром $2,5 \times 2,5$ дюйми. Для полегшення роботи наскрізний чіп („шип“) можна робити через один стояк, а глибочінь проміжного чопу через $2/3$ товщини стояка, таким чином наскрізних чопів буде чотири. „е“, „д“ означають дошки завтовшки $1\frac{1}{2}$ дюйми, що сполучені в чіп. „е“—дошка завширшки 5 вершків, а „д“—4 вершки, або ж та і друга по 4,5 вершків.

„з“—є просвіт („зазор“) між щитами для провітрювання, він дорівнює 4 см.

Р и с у н о к № 2. Типовий стелаж півторачної височини.

„а“—визначає підкладки під стояки, що передають тиск од стояка на площу підлоги, широчінь якої дорівнює широчині підкладки.

„б“—стояк розміром 3×3 дюйми.

„с“—перекладки, що мають розмір („сечение“) стояків; перекладки сполучаються із стоякими наскрізним чопом через один стояк.

„л“—підпорна ряма, що по ній пересувається пересувна „решетка“; підпорна ряма робиться та закріплюється з 4 брусків у чіп.

„м“—пересувна „решетка“ складається з рями, в яку зарубуються через чіп на 2 дюйми „рейки“ з просвітом між ними 2—2,5 см.

„н“—означає залізний куток, що його можна прикладати замість підпорної рями. Куток врізується на товщину стінки в стояк і пригвинчується шворнем.

Р и с у н о к № 3.—Змальовує провздовжний „розріз“ стелажу півторачної височини. Частини стелажу зазначено тими ж літерами, що показані на поперечному „розрізі“.

Р и с у н о к № 4.—Означає стояк стелажу з влаштуванням пристрою, щоб змінювати відстань (височінь) між полицями.

„б“—парні бруски розміром в 3×3 дюйми.

„с“—перекладка, що може пересуватися у просвіті між стояків.

„е“—щити з дошок.

„о“—шворень, частину шворнів ($1/2$) можна замінити кілочками з твердих порід дерева. Відтулини провірчуються через кожні 10 см.

А р к у ш 2.

Р и с у н о к № 1.—Малює приставну драбину для підймання на пересувну підлогу („решетку“) півторачного стелажу. Крючок робиться такого розміру, щоб він глибоко заходив в брусок „решетки“ і щоб драбина була стійка.

Рисунок № 2.— Означає типовий нормальний двохповерховий стелаж. Елементи стелажу зазначено тими-ж літерами, як і в одноповерховому.

„а“—фундамент із цегли розміром $1\frac{1}{2}$ цеглини у квадраті.

„а¹“—малює випадок влаштування стояка на підкладці, що укладається вздовж стелажу.

„б“—стояк розміром 4×4 дюйми.

„с“—підкладки розміром 4×2 дюйми, що своїм широким боком укладаються врівень широчини підпорок, щоб влаштовувати стик щитів.

„м“—дошка, що є підпора для „рейок“ н/штахетової підлоги. Дошки парні, щоб передавати тиск на стояки, пригвинчуються до стояків шурупами,

„к“—сволоки, що вживаються тоді, коли підлогу (міжповерхове „решетчатое“ перекриття, що відокремлює перший поверх стелажів від другого) не можна сперти на стіни, а навантаження з площадок проходів, що виступають, передається на основні стояки.

Ці сволоки робляться парними, щоб передавати центральний тиск на стояки. Сполучати сволоки з стояками треба чи то шурупами, чи то кільцевими „шпонками“ Тухшерера.

„р“—дошки укладаються на частині, що виступає (на „консоли“) щоб підлогу настеляти на одному рівні.

„т“—бруски, що затримують балку „на ребро“.

Рисунок № 3—визначає провздовжний розріз 3-х поверхового стелажу. На другому стояку в місцях, де прилягають дошки, показано зарубки „на конус“ („пропили на конус“), це потрібно щоб підперти частину дошки, що звішується.

Рисунки №№ 4 і 5 показують деталі сполучення парних сволоків—дошок—„к“, із стояком—„б“. Як зазначено раніш, сволоки „к“ вживаються у випадках, коли „решетчатую“ підлогу не можна сперти на стіни.

Інженер І. Малішевський.

Про нумерацію аркушів в справах¹⁾.

Нумерація аркушів в справах є один із етапів упорядкування фонду. Як і для кожного окремого процесу архівної роботи, тут теж потрібна повна ясність що до всіх деталей роботи, бо інакше ця робота не досягатиме мети.

Практики-архівісти знають, наскільки важливо є в процесі розбору встановити номери справ розбируваного фонду. На це витрачається іноді чимало часу та праці, і не дарма, тому що номер справи показує місце справи у фонді, так само як номер аркуша показує місце документу у справі. З цього видно, що коли нумерація справ значно полегшує користування справами фонду, то нумерація аркушів ще більше полегшує користування документами справи. Розшукати будь-який документ простіше і легше в справі, де аркуші пронумеровано. Цитування документів, посилення на них під час науково-дослідницької роботи є надто трудне, коли нема нумерації аркушів. Посилаючись на справу, що не має номера, можна зазначити її канцелярську назву; справа має більш-менш точну ознаку часу—дату початку, або-ж, принаймні, відомий рік, до якого ця справа стосується; з документом же трудніше, бо канцелярської назви у нього нема, він може мати де-кілька дат, де-кілька номерів різних реєстратур, або-ж жадної дати, жадного канцелярського номера.

¹⁾ Від Редакції. Друкуючи статтю „Про нумерацію аркушів в справах“ Редакція гадає в дальнішому вмішувати невеличкі розміром статті, присвячуючи їх висвітленню вузьких архівознавчих питань, що мають, проте, актуальне значіння і розв'язання яких є надзвичайно важливе.

З огляду на те, що такі питання не досить висвітлено в архівознавчій літературі, а в де-яких випадках вони зовсім й невідомі, редакція, не погоджуючись з де-якими твердженнями автора цієї статті, друкує її в порядку обговорення.

Але-ж коли можна хоч будь-як користуватися справами з нумерованими аркушами, складати різні покажчики та провідники до таких справ зовсім не можна. Тут потрібна найбільша повнота та простота, тому що на невеличкій картці не можна вмістити назву справи, визначення документу і т. інш., потрібно мати короткий і як можна простіший шифр справи і номер аркуша.

Нумерація аркушів, як і нумерація справ, є крім того один із засобів охорони документів, тому що в справі з нумерованими аркушами, очевидячки, легше виявити втрату будь-якого документу.

Нарешті, кількість аркушів, що можна встановити після нумерації, має важливе значіння—разом із назвою справи вона дає де-яку характеристику справи, її „питому вагу“. Як що, наприклад, в опису справ Харківського Губерського Комісара за 1917 р. знаходимо справу із багатообіцяючою назвою „о самовольном захвате имений и других недоразумениях по харьковскому уезду“, але-ж в шпальті „кількість аркушів“ стоїть маленьке число „два“, тоб-то, в справі один-два документи, значіння такої справи, очевидячки, нікчемне і навряд чи, зваживши на обсяг справи, слід до неї звертатися. І навпаки, у фонді Харківського Земельного Комітету за 1917 рік, том у 600 аркушів за нікчемною назвою „різне листування“ має безліч ціннішого і цікавішого матеріалу, і, судячи лише з обсягу справи, є рація шукати в ньому цінний або потрібний матеріал. Тут кількість перетворюється в якість.

Таким чином, нумерація аркушів в справах, так само як нумерація справ, допомагає користуватися архівним матеріалом, переховувати його та брати на облік, дає уявлення про його цінність; все це говорить за те, що нумерація аркушів цілком потрібна.

Треба відзначити, що для де-яких процесів архівної роботи черговість її переведення не має істотного значіння. Проте, для нумерації аркушів питання черговості є надзвичайно важливе, і тут потрібно відразу встановити основне положення: що як неможна давати архівних номерів справам фонду, поки ми не установеми системи, діловодства і не розташуємо відповідно до цієї системи всі справи, що залишилися, так само не можна нумерувати аркуші справи до того часу, поки ми не будемо певні, що всі документи розміщено правильно, тоб-то кожен із них є на своєму місці.

Основне питання нумерації є питання про те, **що** нумерувати, **що** брати за одиницю нумерації. Канцелярську „справу“ складають окремі документи, здавалось-би що це й є відповідь на питання. Але-ж поняття „документ“ складне, види документів надто різноманітні і навряд чи раціонально брати їх за одиницю нумерації. Почнемо з того, що трапляються документи обсягом від клаптика паперу з адресою або з прізвищем до будь-якого доповіді в десять або-ж навіть в сто сторінок — чи можна їх вважати за рівні одиниці? Далі, на одній сторінці може бути два окремих документи — дві окремих розписки, два протоколи то-що — доведеться на цій сторінці ставити два номери? Іноді єдиний для данної справи документ складається з групи окремих документів — припустимо, до установи надійшов за супровідним папером будь-який протокол з різними додатками. Для даної справи увесь цей матеріал є один документ, але нумерувати його, начеб-то одну одиницю, недоцільно. Така нумерація не забезпечить охорони документів, тому що можна вийняти окремі документи і це залишиться непоміченим.

Сторінки друкованих творів нумеруються, але-ж сторінки діловодних справ на них далеко не схожі. Друкований текст розподіляється

на сторінках рівномірно, тоді як у справах часто-густо заповнюється лише одна сторінка аркуша. Як що ми нумеруватимемо хоч-би тільки заповнені текстом сторінки, робота збільшиться і технічно ускладниться, але-ж кращих наслідків, ніж їх маємо від нумерації лише аркушів, тоб-то кожних двох сторінок, не буде. Нумерацію лише аркушів ми вважаємо за простішу технічно і доцільнішу. Залишаючи осторінь і величинь і форму аркушів, ми нумеруємо кожний аркуш, що на ньому є будь-який текст, який стосується до даної справи; чи то буде адреса, чи довідка про номер документу, чи, нарешті, невідісланий лист — все матиме черговий номер.

Тут потрібно, правда, простежити, чи не було припущено помилок підчас підшивання, тому що вони потягнуть за собою помилки і в нумерації. Прикладів неправильного підшивання можна навести чимало, але-ж всі помилки зводяться до трьох видів.

По-перше, підшиванням можна штучно змінити кількість аркушів — збільшити, або зменшити. Наприклад, в справі є конверт з приватним листом. Можна підшити конверт (як що він розрізаний з одного краю) залишивши лист в середині; можна окремо підшити і конверт і лист, як що конверт розрізано з трьох боків, підшити його можна двома способами: тоб-то за четвертий край, у вигляді двох аркушів, або-ж вздовж розрізаних боків у вигляді одного аркуша. Перший спосіб для підшивання зручніший, але-ж він штучно подвоює число аркушів документу. Листа-ж, що нормально пишеться на чотирьох сторінках, правильно буде так і підшити; якщо підшити його за край, тоб-то як один аркуш, це зменшить справжню кількість аркушів. Значну розміром об'яву іноді підшивають, згинаючи її навпоперек. В дійсності, це, звичайно, один аркуш і прошивати його посередині неприпустимо, тому що за такого підшивання доведеться й нумерувати його як два аркуші.

У другому випадку документи можна навіть зашити, тоб-то при підшиванні підкласти їх так, що не тільки нумерувати, але-й читати їх буде дуже важко або навіть неможливо. Це щось подібне до нерозрізаної книги. Наприклад, газету, що має 6—8 сторінок, підкладено 8 раз і так підшито — не визначиш, скільки в ній аркушів, де потрібно ставити номери, до того-ж і розгорнути її не можна. Складені рисунки та мапи іноді підшиваються по „загибу“, але-ж користуватися їми, не розшивши справи, не можна.

Третій вид неправильного підшивання здибується тоді, коли підшиваються документи, що їх підшивати не можна. Все, що з документів написано не на папері, а на будь-чому іншому, міцнішому, підшивати до справи не можна. Фотографічний знімок, художню листівку, малюнок на картоні, картоновий білет, візитову картку ні згинати, ні підклеювати, а ні проколювати не можна, бо тут є небезпека пошкодити будь-який дуже цінний документ. Немає змоги також підшити документ, що розірваний на клаптики і взагалі перший-ліпший документ на тлілому папері, обгорілому, або-ж на папері, що є крихкий та висохлий. Здибуються в справах і документи на полотні, приміром, як речевий доказ — полотняна, обгортка пакунку з адресою і поштовими штампами, жовто-синя нарукавна пов'язка „члена Української Ради“, а між матеріалів підпілля — мандати, доклади, навіть надруковані друкарським способом агітаційні відозви. Все це підшивати звичайним способом не можна, тому що підшиваючи ці документи можна попсувати, або-ж вони сами псуватимуть суміжні з ними документи (лінюючим шовком, сургучевим відбитком). Все це є документи іноді виключної цінності; до них слід приєднати ще й різні унікальні у вигляді рідких прокламацій, автографів

або-ж видань, що тепер знайти трудно. Всі такі цінні та рідкі документи вимагають особливого методу переховування їх у справах, а від цього залежить і спосіб їх нумерації.

Але-ж детальний розгляд всіх питань, що стосуються до справи підшивання документів, виходить за межі нашої теми. В цій статті потрібно лише з'ясувати складні випадки підшивання, оскільки вони зв'язані з нумерацією.

За загальне і раціональніше вирішення ми вважаємо — вкладати всі такі документи в конверти. Що до нумерації це є відповідь на всі порушені питання: конверт у всякому випадку має дві сторінки і є, таким чином, аркуш при нумерації, але-ж система конвертування порушує питання про облік та охорону того, що є в конверті. У конверті може вміститися безліч різнорідних документів, що їх у випадку потреби можна легко виймати. Це гарно з огляду на зручність користування, яке за іншого будь-якого способу переховування могло-б бути дуже утрудненим; але-ж з метою охорони документів та легкого виймання їх і повернення на місце, все вкладене у конверт потрібно зв'язувати з ним.

Густо-часто нумерують конверт і аркуші, що в ньому є, суцільною нумерацією. Але-ж такий спосіб з огляду на охорону документів і відзначання їх місця у фондї є недостатній. Справді, якщо 3-4 аркуші в конверті пронумерувати черговими номерами, чи можна їх повернути на місце після використання? Припустимо, з різних справ для пере-знімання взято фотографічні знімки, що йдуть під різними номерами; архівіст, добре знайомий з фондом, треба гадати, покладе їх кінець-кінцем на місце, але-ж витратить чимало часу, щоб на підставі різних другорядних ознаків покласти кожного з них куди слід. І все-ж таки він може помилитися. Далі, де перешкода до того, щоб вийняти в читальному залі з конверта певний документ, або частину документа, замінивши його іншим? Це не важко зробити, бо кількість аркушів буде однаковою, а співробітник читальної зали не знає, що саме є у конверті. Крім того, де-що вкладене в конверт зовсім не можна нумерувати, як аркуші (приклади наведено вище). Нарешті, нумеруючи те, що має в собі конверт, ні в якому разі не можна нумерувати й самий конверт, тому що він тут являє лише обгортку, а обгортку ніколи не нумерують, хоча їх вважати за аркуші справи буде вірнішим, ніж конверт без жодного тексту.

Доскональніший спосіб охорони документів, що має в собі конверт, є такий. Щоб точно знати, що саме є у певному конверті, потрібно на зовнішній стороні його подавати коротенький опис кожного вкладеного документа.

Припустимо, що у конверті є різні документи, відібрані підчас трусу і визнані для справи цінними. Описуємо їх за такою приблизно формою:

В конверті:

1) Друкована прокламація українською мовою „Селянам війни не треба„ — видання „Вільна Громада“ — РУП'у Полтавщини“ (1904 р.) з приводу російсько-японської війни; розмір 32 × 15 см.

2) Друкована на 8 сторінках відозва „Кому быть самодержцем Всероссийским“ видання Харківського Комітету Р.С.Д.Р.П. Липень 1904 р., на кінці круга червона печатка: „Харківський Комітет Робітничої Партії С.Д.м“.

Щоб бачити зв'язок документів з конвертом, що в ньому вони є, на кожному такому документі в будь-якому умовному місці (для доку-

ментів, що їх не можна псувати атраментом, тушем, фарбою — на звороті або на наклейці) зазначають шифр справи і номер аркуша (конверта). Наприклад, описаний конверт з документами підложено до справи, шифр якої є „1 — 746“, на конверті позначено „136“. Тоді на кожному документі, що є в конверті, треба так зазначити:

1 — 746 арк. 136, або 1 — 746

136

Потрібно також сказати про те, чого саме нумерувати не слід. Раніш ішла мова про нумерацію аркушів з текстом. Але-ж нумерація чистих аркушів є цілком зайва. По-перше, це зайва робота для того, хто нумерує. Якщо всі документи, що є в справі, написано на цілих аркушах, то може виявитися коло половини чистих аркушів, тоб-то замість 100 справжніх аркушів, буде пронумеровано, припустимо, 180 і таким чином обсяг справи, разом з тим і відносна характеристика її, будуть визначені неправильно. Нумерування чистих аркушів сприяє вийманню документів — можна замість писаних аркушів покласти чисті з тими-ж самими номерами. Нарешті, суцільне нумерування може іноді повести до помилки. Серед матеріалів 1917 — 1920 р. р. трапляється особливо багато скористованих старих документів, бланків, зіпсованих примірників листів, здибуються вони і в інших матеріалах; заповнена їх частина в новій справі відіграє роль „чистого“ аркушу. Бажано такі аркуші відокремлювати, тому що вони ніякого стосунку до справи не мають. За суцільної-ж нумерації цього зробити не можна. Таким чином, якщо „бланк“, „форма“ і т. інш., що є у справі, являють собою зразки, їх потрібно нумерувати; як що на старому „бланку“ новий документ написано так, що третя та четверта сторінки бланка зовсім не заповнені, або-ж ці сторінки мають текст, що зовсім не стосується до даної справи, тоб-то коли їх можна без жодної шкоди для справи зовсім відтіль вийняти — це буде „чистий“ аркуш і, звичайно, нумерувати його не потрібно. Чи слід знищувати такі аркуші — це питання підшивання і обговорювати його тут не місце.

Окрім, власне, аркушів справи і чистих аркушів здибуються у справах іноді ще й допоміжного характеру документи, що є в справі як результат її впорядкування. Це — внутрішні описи, внутрішні абетки, аркуші ствердження підписом і т. інш.; їх слід вважати за документи, але-ж під час нумерування краще відокремлювати. Це можна зробити, пронумерувавши всі такі „наростання“, що є спочатку та в кінці справи, окремою порядковою нумерацією, — в наслідку матимемо щось подібне до нумерації передмови, оглаву і т. і. у книзі.

Все це, однак, не вичерпує труднощів, що можуть виникати під час нумерування.

Треба розглянути ще зв'язок між нумеруванням і „канцелярським“ описом (№ 2), саме — з заповненням шпальти „кількість аркушів“.

Може статися, що в справі бракує документа або частини його. Це не важко бачити в пронумерованій справі, або в підшитій (можуть залишитися корінці вирваних аркушів), але-ж проглядаючи справу пильно, можна виявити брак документа й в непідшитій або в недбало підшитій справі, навіть і в тій, що складена з „розсипу“. Проте обсяг справи потрібно позначити в опису той самий, що був спочатку. Тому в усіх випадках, коли є певність, що в даній справі, на даному місці бракує кілька аркушів, нумеруючи, слід залишити де-який пропуск. Пропуск легко встановити, коли нема початку або середини документу;

трудніше як що бракує цілого документу. Іноді щоб визначити обсяг документу, якого бракує, досить знати його характер, наприклад, посвідчення, супровідний лист, телеграма; подекуди в супровідних листах позначається на скількох аркушах додаток, що його бракує; іноді обсяг документу, що його нема, можна визначити через копії та витяги, що здибуються. Іноді таких даних в справі нема, обсяг документів, що їх бракує, визначати не можна і звідциль не можна зробити пропуску в нумеруванні. В таких випадках замість документу, що його нема, треба вкласти аркуш з нотаткою, що в цьому місці такого-то документу немає, а аркуші нумерувати загалом, включаючи сюди і вставний аркуш; в опису потрібно шпальту „кількість аркушів“ залишити пустою, а в примітці зазначити наявне число аркушів, або-ж, поставивши у шпальті наявну кількість аркушів, обговорити це у примітці.

Взагалі у шпальті „примітка“ даються поправки до шпальти „кількість аркушів“. Як що від справи, що мала 50 аркушів, збереглися лише окремі аркуші, у шпальті „кількість аркушів“ мусимо ставити 50, а в примітці позначаємо номери чи то аркушів, що збереглися, чи то тих, що нема; в разі - ж, коли не виявлено, яких саме аркушів немає — позначається просто кількість відсутніх аркушів, або тих, що збереглися.

Трудно також виймати або додавати документи після пронумерування аркушів справи. З вийнятого документу, як відомо, знімають копію і кладуть її на місці, де був оригінал; але - ж кількість аркушів копій може не збігтися з кількістю аркушів оригіналу. В такому випадку копія мусить мати власну нумерацію аркушів і надпис — „копія (таких-то) аркушів“. Під час вкладання до справи документів неминуха додаткова нумерація літерами. Вкладаючи документ після, припустимо, 15-го аркушу, змінюємо число „15“ на „15-а“ і аркуші вкладеного документу нумеруємо „15-б“, „15-в“ і т. інш. Зміна нумерації пояснюється, звичайно, у підпису.

Можна порушити питання, як доцільніше нумерувати багатотомні справи. Оскільки до опису записують кожний окремий том, як окрему одиницю, потрібно давати пояснення до кожного тому, але не шкодить також мати уяву про обсяг справи в цілому, орудуючи лише з одним томом. Це може дати суцільне нумерування аркушів. На обгортці кожного тому позначають тоді кількість томів і загальну кількість аркушів справи, а кількість аркушів кожного тому доповнюється зазначенням крайніх номерів. Після того, коли аркуші справи буде пронумеровано, відповідальний за впорядкування фонду архівіст мусить все це пильно перевірити і ствердити своїм підписом.

На кінці справи, як що за останнім документом нема чистого аркушу, то для належного надпису його потрібно вшити. Надпис цей доведеться варіювати залежно від властивостей нумерації, але - ж він мусить бути можливо короткий і одноманітний. В простіших випадках надпис складається з такого тексту:

„В цій справі пронумеровано п'ятдесят шість (56) аркушів.

Архівіст (такого - то) архіву (підпис).

(Дата)“.

Кількість аркушів треба безпремінно прописувати — аркуш підпису є не менш цінний, ніж грошовий документ. Застереженнями у підпису можна пояснювати пропуски, літерові номери, але-ж в загальному підсумку треба позначати фактичну кількість аркушів. Наприклад, в

двох місцях справи є пропуски, опис паперів окремо пронумерований на 6 аркушах, кінцевий аркуш справи має число — 278; текст підпису тоді має бути такий:

„В цій справі пронумеровано двісті вісімдесят
один аркуш: 1 — 6, 1 — 32, 35 — 195, 197 — 278.

Архівіст (такого-то) архіву — (підпис).

(Дата)“.

Як що було вкладено документи, підпис змінюється на такий:

„В цій справі пронумеровано двісті сімдесят вісім (278)
аркушів 1 — 36, 37 - а — 37 - г, 38 — 275.

Архівіст (такого - то) архіву (підпис).

(Дата)“.

Залишається сказати де-кілька слів про техніку нумерації. Цю роботу доручають технічному робітникові. Алеж, щоб у нього не було жодного сумніву, зупинок, а головне — помилок, все мусить бути завчасно підготовлено, потрібно завчасно дати всі належні вказівки.

В місцях справи, де є що-небудь незрозуміле, можна покласти „закладки“, зазначивши, як саме потрібно зробити і т. інш.. Загальні-ж способи що-до нумерування технічні робітники мусять знати заздалегідь.

Із усіх можливих способів нумерування — простим олівцем, хемічним олівцем, атраментом, нумератором — треба вибрати міцніший, чистіший та швидший спосіб, прагнучи до механізування роботи, тоб-то доводиться зупинитися на нумераторі; він дає рівні та чіткі цифри, не забруднює документу; вживаючи його, робітникові не потрібно пам'ятати, який йде дальший номер, і вся робота швидша, ніж коли нумерується рукою.

З інших способів — нумерування атраментом дуже небажаний, тому що можна залити документ, крім того потрібно „промокати“ кожний аркуш, а це затримує роботу; хемічний олівець не міцний, його можна стерти, а до того він забруднює документи; про простий олівець не доводиться й говорити — він надто легко стирається.

Найзручніше місце для номеру на аркуші є правий верхній кут його. На ньому здебільшого нема штампів; різні надписи та нотатки робляться звичайно ліворуч, крім, хіба, окремих слів, а саме: „копія“, „срочно“, і т. інш.; він насамперед кидається в вічі. Підчас перегортання аркушів, він не шарпається і, нарешті, він зручніший для того, хто нумерує, що лівою рукою перегортає аркуші, а правою, майже одночасно, ставить номери. Треба лише стежити, щоб номер не покривав тексту. Лише в тих рідких випадках, коли доводиться нумерувати справу не чекаючи на остаточне впорядкування фонду, нумерувати можна олівцем, щоб згодом легко виправити; якщо посилання на тимчасові номери пізніше виявляться невірними, то архів може їм мусить виправити їх; можна навіть додати до справи відповідну записку

С. Беленкіна.

З діяльності Центрального і Окружних Архівних Управлінь (хроніка).

ДЕ-ЩО З ПРИВОДУ ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ ОКРУЖНИХ АРХІВНИХ УПРАВЛІНЬ.

Питання популяризації архівної справи має виключне значіння для загального зміцнення й дальшого розвитку архівного будівництва і зокрема, для зміцнення й піднесення авторитету архівних установ. Проведену до цього часу роботу в цьому напрямку в жадному разі не можна вважати за достатню, за винятком окремих не багатьох архівних управлінь, які мають більш менш значні досягнення в цій справі. Але де-якими архівними управліннями популяризаційна робота зовсім не провадилась, що, безумовно, являється неприпустимим. Окрархи пояснюють це недостатністю штату, тим, що редакції місцевих газет не вміщають заміток, що до них надсилають і т. інш. Але ці пояснення є зовсім незадовільні і свідчать лише про формальне виконання, отписку на директиви що-до проведення популяризаційної роботи. І, дійсно, порівнюючи роботу іноді більш слабого в штатному й взагалі матеріальному відношенні Окрарху з роботою Окрарху, що є більш забезпечений з цього боку, виявляється що як раз, оцей слабкий з боку матеріального Окрарх, який до того-ж має такі-ж саме загальні завдання,— досить успішно проводить і популяризаційну роботу.

Дійсні причини слабкої популяризаційної роботи де-яких Окрархів здебільшого є — недооцінка дійсного значіння цієї роботи, а звідциль — недосить уважне ставлення до неї. Де-які Окрархи провадячи популяризаційну роботу не використовують всіх можливостей переведення її, обмежуючись, чи надісланням до місцевої газети будь якої замітки, чи розповсюдженням де-кількох примірників „Збірника Узаконень в архівній справі“, або чимсь иншим. Тоді як популяризаційна робота має необмежені можливості й головніші з них такі: 1) вміщення в місцевій пресі — газетах і журналах заміток і статтів про основні моменти роботи архівного управління й взагалі архівного будівництва; про найважливіші цікаві матеріали і документи, що переходять в архівосховищі Окрарху, пристосовуючи такі статті до відповідних історичних подій (ювілеїв, свят і т. інш.); 2) утворення мережі архівних кореспондентів; 3) розповсюдження видань в архівній справі; 4) скликання нарад робітників архівних частин дієвих установ; 5) влаштування тимчасових виставок найважливіших матеріалів, що переходять в архівосховищі Окрарху, відповідно до основних історичних подій як загального, так і місцевого значіння, особливо з історії Жовтневої Революції та громадянської війни; 6) переведення лекцій на курсах секретарів сільрад; 7) особливе значіння має освітлення в пресі питання про стан архівної справи по установах округи, про стан їх архівних частин.

Про що конкретно треба і можливо писати замітки в архівній справі? З обслідувань архівних частин дієвих установ Окрархи знають, що здебільшого стан архівної справи в установах є незадовільний, а іноді й зовсім хаотичний. Ми маємо випадки неприпустимого ставлення до архівних матеріалів з боку окремих робітників установ, то-що. І от архівні установи, поруч із вживанням заходів що до усунення таких ненормальних явищ в звичайному порядку, мусять освітлювати стан архівної справи по установах на сторінках газети, для притягнення до цього уваги широких кол громадянства. Освітлюючи як науково-історичне, так і практичне значіння архівних матеріалів, треба зазначати, що несвоєчасне впорядкування установами своїх архівних матеріалів, крім пошкодження й загибели певної їх частини, вимагатиме зайової непродуктивної витрати коштів і часу при впорядкуванні таких матеріалів в дальшому, а це, безумовно, неминуче буде потрібним.

Треба також рішуче виявляти і освітлювати в пресі окремі випадки неуважного ставлення до архівних матеріалів з боку окремих робітників установ. Такі замітки архівних управлінь, окремих його робітників мають велике значіння для налагодження архівної справи по дієвих установах округи.

Складаючи замітки, ставлячи доповідь про архівну справу то-що, треба завжди спиратися й доводити на фактах дійсне значіння архівних матеріалів для наукових і особливо практичних потреб у різних галузях радянського будівництва. Таких фактів в практиці архівних установ є чимало. Крім величезної кількості вимог на видачу довідок, що надходять до архівних органів, часто-густо, багато різних

установ (науково-дослідчих, господарчих, промислових, фінансово-економічних), вивчаючи різні питання в галузі господарства, економіки, міського будівництва, землевпорядження, фінансового устрою то-що, звертаються до архівних органів з вимогами розшукати й передати ним для користування різні архіви, здебільшого установ дореволюційного часу, в матеріялах яких відбився величезний досвід по різних галузях господарства, виробництва, наукових досліджень в минулому. В великому будівництві соціалістичного господарства нашої країни, вивчення досвіду минулого, є конче потрібно та навіть неминуче. Такі факти перш за все відзначають, що архівне будівництво, що його здійснює ціла система державних архівних установ, все більш становиться безпосереднім учасником в загальному соціалістичному будівництві нашої країни. Але тепер оці факти, ця робота архівних установ мало ще притягають до себе уваги, нажаль мало кому відома.

За обмеженістю місця не вважаємо за можливе зазначати, які ще інші матеріяли слід вміщати в пресі. На сторінках кожної книжки „Архівна Справа“, систематично повідомляється, які замітки і статті що-до архівного будівництва вміщують в місцевих газетах де-які Окрархи.

Звертаючи увагу на випадки невміщення редакціями газет заміток в архівній справі, що їх надсилається Окрархами, треба зазначити, що такі випадки в жадному разі не повинні зупиняти архівних управлінь в їх дальнійшій популяризаційній роботі. Такі відмовлення газет, безумовно, не можна вважати за свідомо ворує і неуважне ставлення до архівної справи з боку робітників преси. Архівним управлінням треба уявити собі, що завдання архівних установ і взагалі значіння архівного будівництва ще зовсім не засвоєно значною більшістю навіть більш менш культурних кол радянської суспільности (і звичайно в тому числі й окремими робітниками преси), не кажучи вже про взагалі пролетарські маси населення. Коли сьогодні редакція газети відмовила вмістити відповідну замітку Окрарху, то через де-який час такі матеріяли будуть надруковані. При особливо несприятливих умовах в цій справі Окрархи мусять добитися підтримки відповідних громадських і партійних організацій, що своїм авторитетним впливом допоможуть їм у цій роботі. Тут треба ще звернути увагу на більш популярний виклад та зміст тих матеріялів, що їх надсилається для вміщення в газеті або журналі, бо це має головне значіння в цій справі.

Але повторюємо, що випадки зазначених відмовлень газет надрукувати ті чи інші замітки Окрархів не повинні й не можуть зупиняти останніх в їх популяризаційній роботі. Навпаки, архівні управління, зважаючи на це, мусять ще з більшою інтенсивністю й енергією провадити цю роботу, пам'ятаючи, що популяризаційна робота є єдиний шлях боротьби з некультурністю й несвідомістю широких кол суспільности на цьому фронті радянського будівництва.

Безумовно за теперішніх, здебільшого, несприятливих умов роботи архівних органів, особливо що до матеріяльного забезпечення, приділяти належну увагу популяризаційній роботі де-які Окрархи не можуть. Але поруч із цим не можна не відзначити, що не провадячи цієї роботи, не освітлюючи перед широкими колами суспільности завдання архівних органів і значіння архівного будівництва, не притягаючи їхньої уваги до цього, не можна добитися поліпшення умов загальної роботи архівних установ і взагалі архівного будівництва.

Закінчуючи на цьому ці невеличкі зауваження з приводу популяризаційної роботи архівних управлінь, вважаємо за потрібне зазначити, що для досягнення задовільних наслідків у цій роботі треба перш за все неупинно і систематично її провадити, використовуючи всі можливості для цього, що є на сьогодні, й не зупиняючися перед тими труднощами, які, звичайно, в популяризаційній роботі можливі й неминучі.

Ал. Юрченко

ПРО АРХІВНІ ВИСТАВКИ ДО 10-РІЧЧЯ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

В звязку з 10-річчям Жовтневої Революції Центральне Архівне Управління пропонувало всім Окрархам влаштувати по можливості ювілейні тимчасові виставки найважливіших архівних документів і матеріялів з історії Жовтневої Революції, громадянської війни і радянського будівництва. Більшість Окружних Архівних Управлінь, керуючись директивами ЦАУ., провели значну роботу що до організації цих виставок. Через відсутність відповідних помешкань і недостатність коштів Окрархи не мали змоги організувати окремі архівні виставки і тому влаштовували їх як відділи на загальних виставках до 10-річчя Жовтневої Революції Музеїв та Істпартів.

Архівні виставки були в основному влаштовані за планом, що його було надіслано Укрцентрархівом. Основними матеріялами, що їх експонувалося, є різні друковані матеріяли, газети, журнали, брошури, відозви, накази й инш. Із архівних матеріялів експонувалися документи і справи з фондів: рад робітничих депу-

татів, ревкомів, жандарського управління, міських дум, земських міських управ, різних партизанських загонів, виконавчих комітетів, упродкомів то що. Крім цього на виставках експонувалося різні плакати, гасла, діаграми, фотографії.

Де-які Окрархи на виставках показали цікаві дані досягнень архівного будівництва, виставивши діаграми про свою роботу; на зразковому стелажу було показано де-кілька в'язок архівних матеріалів, щоб ознайомити відвідувачів з тим, як зберігаються в архівосховищах архівні документи. Також було показано зразки архіво-технічної роботи—правильну підшивку справ то-що. Про організацію й відкриття виставок було оголошено в місцевій пресі.

Нижче подається дані про організацію архівних виставок окремо де-якими Окрархами.

Прилуцький Окрарх. Виставку організовано вкупі з Окружним Музеєм. Для виставки відведено приміщення зали-читальні міжспілкової книгозбірні.

На спеціальних щитах-витринах було експоновано окремі документи і де-які друковані матеріали з історії революційної боротьби на Прилуччині. Крім того, були експоновані де-які цілі архівні справи з таких фондів: Начальника Партизанського загону Короткого—1919 р., Прилуцького Повітревкому—виконкому 1919 р., Харківської волосної земської управи, Поштово-телеграфного комітету 1917—1918 р.р. Основні експонати виставки були різні друковані матеріали.

Виставку було відкрито з 4 вересня до 15 вересня включно щоденно з 12 до 3 годин дня й з 6 до 9-ти годин вечора. За цей час виставку відвідало 6 екскурсій: 1) представники Орг. КНС в кількості 72 чол., 2) студенти педтехнікума—15 чол., 3) учні профшколи і трудшколи—31 чол., 4) 2 загони піонерів—45 чол., та окремих одвідувачів, згідно запису в книзі—3.234 чол. 64 одвідувача записали в книзі свої вражіння від виставки.

Шевченківський окрарх брав участь у влаштуванні відділу архівних матеріалів на загальній виставці до святкування 10-річчя Жовтневої Революції. Виставку влаштовано в приміщенні Педтехнікуму. В великій кімнаті Окрарх розташував значну кількість експонатів за часів революційної доби. Матеріали, що їх експонувалося, були: серія газет, як місцевих, так і інших, різні накази, постанови, об'яви, які видавалися на Шевченківщині за часів петлюрівщини, гетьманщини, німецької окупації, денікинщини й окремо за часів радянської влади. Було виставлено колекцію паперових грошей та різні брошури, журнали, фотографії з'їздів рад то-що. На окремій витрині були виставлені діаграми про діяльність Шевченківського Окрарху з 1-Х—1925 року до 1-Х—1927 року, а також на зразковому стелажу розташовано кілька в'язок архівних матеріалів для ознайомлення одвідувачів з постановкою зберігання та впорядкування архівних матеріалів. Всього було експоновано до 1000 експонатів.

Коростенський окрарх влаштував в приміщенні місцевого театру невеличку виставку найважливіших історико-революційних документів. На виставці було виставлено: різні документи що-до партизанського руху на Коростенщині, фотографічні знімки, відозви і листівки різних петлюрівсько-гайдамацьких ватажків і інші документи. Виставку було відкрито перед урочистими зборами міської ради, що були присвячені 10-річчю Жовтневої Революції. Вона тривала більше двох тижнів.

Чернігівський Краєвий Історичний Архів. 5-го листопада 1927 р. Чернігівським Крайархом разом з Чернігівським Істпартом в будинку Партійного Комітету було відкрито виставку історичних документів, що стосуються до революційного руху на Чернігівщині за 1917—1921 р.р. На виставці експонувалися такі матеріали: 1) справи з фонду Чернігівського Жандарського Управління, 2) різні листівки та відозви. 3) фотографічні картки, 4) газети, журнали, 5) плакати, діаграми, гасла. Всього експонатів було виставлено—370. Всі експонати було розташовано по витринах, столах і стінах. Всі витрини мали пояснювальні записки, які допомагали одвідувачам орієнтуватися на виставці.

Поруч з виставкою історико-революційних документів Чернігівським Крайархом разом з Культвідділом Чернігівської Окрпрофради—було влаштовано виставку історичних документів профруху Чернігівщини за 1917—21 р.р. На цій виставці експонувалося такі матеріали: справи Губпрофради та спілок (1917—28 р.), фотографії, устави спілок, окремі протоколи, листівки, відозви і інш. Всього експонатів було виставлено—465.

За час функціонування обох виставок з 5-го до 15 листопада було зареєстровано 2.055 одвідувачів.

Одеський Краєвий Історичний Архів влаштував виставку архівних матеріалів спільно з Музеєм Революції в Одесі. Архівні матеріали було виставлено здебільшого з фонду Ради Робітничих Депутатів за 1917—18 р.р. Справи експонувалося в витринах під шклом з відповідними поясненнями на картках. Екскурсії, що відвідували виставку, проводилися під керівництвом лекторів Істпарту. За час функціонування виставки з 31 листопада до 25-го грудня її відвідало більш 5.000 осіб.

Як висновок треба відзначити, що утворення архівних виставок має виключне популяризаційне значіння. Цей перший загальний досвід в цьому архівних установ цілком себе виправдав. Архівні виставки, не зважаючи на де-які хиби в їх організації, мали серед населення величезний успіх.

Організація архівних виставок є справа величезного громадського інтересу й зважаючи на потребу загального підсилення популяризаційної роботи, треба намагатися, щоб справа по утворенню архівних виставок і надалі розвивалася, як можна ширше. В де-яких округах, через великий успіх архівних виставок, Окрархи порушили питання про перетворення цих тимчасових виставок, організованих до 10-річчя Жовтневої Революції, в постійні виставки, т. зв. історично-революційні відділи при Окружних Музеях.

Ал. Юрченко.

НАРАДИ В АРХІВНІЙ СПРАВІ НА МІСЦЯХ.

Тулчинський Окрарх 17-го січня 1928 р. скликав нараду архівних робітників установ міста. На нараді були присутні представники від 25 установ. В порядку денному поставлено такі питання: 1) мета скликання наради; 2) про стан архівних частин—Окразмінвідділу, Окразмінвідділу, Окрасуду та Окрпрофради; 3) інструктивна доповідь Окрарху. В постанові наради відмічається, що стан архівних частин в більшості установ поліпшено. Архівні частини Окрасуду та Окрпрофради знаходяться в задовільному стані. Архівні частини Окразмінвідділу і Окразмінвідділу перебувають в кепському стані, особливо архівні матеріали Окразмінвідділу, що переходять в хаотичному стані „скиданими“ в підвалі. Для поліпшення архівної справи по установах, нарада вважає за потрібне встановити в кожній архівній частині установи посаду архіваря. Зобов'язати осіб, що видають архівними частинами зв'язатися з Окрархуправлінням, подаючи до останнього кварталні звіти про стан та роботу архівної частини. Прохати Окразмінком зобов'язати керівників всіх установ, щоб вони вжили рішучих заходів щодо поліпшення постановки архівних частин як з боку технічного, так і з боку належного впорядкування та переходу архівних матеріалів.

6-го квітня 1928 р. при Винницькому Окрарху відбулася нарада архіварів м. Винниці. На нараді були присутні представники від 11 установ. На порядку денному поставлено такі доповіді: а) доповідь про стан архівів: 1) держбанку, 2) окрасуду, 3) адмінвідділу, 4) ОРПС; б) інформаційна доповідь співробітника Окрарху про роботу по складанню п'ятирічного плану концентрації архівних матеріалів і в) біжучі справи.

З першої доповіді видно, що 1) архівні справи філії Держбанку взагалі переходяться добре, є описи, але кімната, де переходяться матеріали, не забезпечена в протипожежному відношенні. Тому визнано за потрібне перевести архівну частину до іншого відповідного приміщення та забезпечити її протипожежними засобами. 2) Що-до архіву Окрасуду, то такий переходиться в задовільному стані; є окрема кімната, що відповідає вимогам раціональних архівосховищ, матеріал розташований на стелажах, є відповідні описи. 3) Представник Адмінвідділу, доповідаючи про стан архіву останнього, зазначив, що архівні справи, за винятком метричних книжок та справ 1925, 26 р.р. знаходяться в хаотичному стані і особливо де-які справи „кінного резерву“ 1917—24 р.р., які в свій час надійшли до Адмінвідділу. Приміщення не відповідає вимогам переходу архівних матеріалів. В зв'язку з цим нарада ухвалила доручити Окрарху негайно перевести обслідування архівної частини Адмінвідділу, звернувши особливу увагу на справу „кінрезерву“. 4) Матеріали ОРПС впорядковано й на них є відповідні описи.

Заслухавши інформацію по другому питанню нарада констатує нецілковите впорядкування архівних матеріалів установ, організацій то-що. Запропоновано всім архівістам установ не приймати незакінчених справ з діловодства. Звернути особливу увагу на боротьбу з шкідниками та на забезпечення архівосховищ в протипожежному відношенні. Народою висловлено побажання, щоб Окрархом частіше скликалися наради архіварів.

Чернігівський Окрарх 28-го квітня 1928 р. скликав нараду архівних робітників дієвих установ м. Чернігова. На нараді були присутні представники 15 установ міста. На нараді обговорено доповідь Окрарху про обслідування архівних частин дієвих установ м. Чернігова. З доповіді виявляється, що з обслідування Окрархом 55 архівних частин установ тільки 6 перебувають в задовільному стані. Архівні частини-ж решти 49 установ перебувають в незадовільному стані: на архівні матеріали нема описів, справи не підшиті, не перенумеровано, неправильно зроблено надписи на обгортках справ та инш.

В своїй постанові нарада відмічає, що неналагодженість в більшості установ архівної справи пояснюється відсутністю коштів, тим, що нема посади штатних архіварів по великих установах. Зважаючи на значіння архівних матеріалів для

історії то-що нарада визнала за потрібне — „рішуче взятися за впорядкування архівів, для чого звернути увагу завідувачів установ на архівну справу, добиватися одержання коштів на архівну роботу“ і т. інш.

Коростенський Окрарх 9-го червня 1928 р. скликав нараду в архівній справі з представників установ і організацій міста. На нараді були присутні представники від 29 установ і організацій. Народою було обговорено доповідь про впорядкування архівних справ по установах та організаціях міста. В постанові нарадою констатується незадовільний стан архівних матеріалів по багатьох установах та організаціях, зокрема в Окрадмінвідділі, Окрфінвідділі й Окрземвідділі. Як заходи до впорядкування архівних частин цих установ і організацій нарада визнає за потрібне, щоб Окрарх негайно надіслав до всіх установ інструкції про впорядкування архівних матеріалів та порядок їх переховування; щоб було виділено по установах робітників які відповідали-б за стан архівів; щоб протягом місяця було впорядковано архівні справи по установах і Окрарху після цього терміну доручено перевірити виконання; визнано за потрібне також відвести в кожній установі відповідне приміщення або придбати шахви для переховування архівних матеріалів; Окрарху доручено збільшити інструктування в архівній справі робітників архівних частин установ.

В поточних справах Окрарх зробив доповідь про архівних кореспондентів, що її нарада взяла до відому.

ПРО ВИДАННЯ УКРЦЕНТРАРХІВОМ ІНСТРУКЦІЙ ЩО ДО ПОСТАНОВКИ АРХІВНОЇ СПРАВИ В РАЙОНОВИХ ВИКОНАВЧИХ КОМІТЕТАХ ТА СІЛЬСЬКИХ РАДАХ УСРР.

22—26-го червня 1928 р. Центральним Архівним Управлінням, за погодженням з Організаційно-Інструкторським Відділом ВУЦВК'у, видано дві інструкції: 1) „Про постановку архівної справи в Районових Виконавчих Комітетах УСРР“ і 2) „Про постановку архівної справи в сільських радах УСРР“. Потреба в таких спеціальних інструкціях для низових радянських установ відчувалася дуже гостро, бо пристосувати до них загальну „Інструкцію про постановку архівної частини діловодства в урядових і громадських установах УСРР“ було неможливо зважаючи на невеличкий апарат і особливості діловодства цих установ. Чому вимоги цієї загальної інструкції розраховані на установи з більш менш значним апаратом, великим діловодством, складною структурою, в жодному разі не відповідали стану й фактичним можливостям та потребам низових установ радянського апарату. Таким чином наявність загальної інструкції про архіви дієвих установ фактично не розв'язувала питання про архіви низових установ, про порядок їх переховування, здачі то-що. Поруч з терміновістю і важливістю справи про видання таких керівничих вказівок які-б забезпечили належну постановку архівної справи і в Сільрадах і в Райвиконкомах виявилася й значна складність цього питання. Треба було дати найпростіші вказівки в цій справі, відповідно до структури і можливостей цих установ, де підчас до того-ж працюють малописьменні робітники. Чому намічене ще з початку 1927 року видання згаданих інструкцій лише тепер фактично здійснено. Збірання даних що-до можливості й реальності вживання вже розроблених проектів значно ускладняло й затримувало їх видання.

Видані оце інструкції містять в себе мінімальніші вимоги що до постановки архівної справи в Райвиконкомах і Сільрадах УСРР. За особливо важливіші моменти цих інструкцій й спрощення вимог, що до впорядкування й переховування архівних матеріалів, порівнюючи з загальною „Інструкцією про постановку архівної частини діловодства в урядових і громадських установах УСРР“ треба вважати:

Інструкцією про постановку архівної справи в сільрадах встановлюється, що архівні матеріали Сільрад переховуються в останніх два роки з часу їх закінчення діловодством, після чого такі передаються до архівосховищ Райвиконкому й вже останніми після минання 5-тирічного терміну передаються до відповідного Окрарху.

За інструкцією про постановку архівної справи в Райвиконкомах, останні повинні організувати у себе архівосховища для переховування архівних матеріалів РВК, його відділів, інспекторів, різних комісій та уповноважених, що входять до апарату РВК, а також архівних матеріалів, що надійдуть від сільрад.

На початку кожного року Райвиконкоми і Сільради встановлюють які справи даного закінченого року треба вважати за закінчені, для того, щоб їх підготувати до передачі до архівосховищ РВК. Про справи, що їх залишається в діловодстві, робиться відповідні відмітки в опису. При видачі Райвиконкомом і Сільрадами архівних справ в тимчасове користування відповідним установам обов'язково складається розписку, яку підписує особа, що їй доручено одержати ті чи інші справи.

Інструкція про постановку архівної справи в Райвиконкомах містить всього 26 пактів, і інструкція про постановку архівної частини в Сільрадах лише 16 пактів. Тоді як загальна інструкція про постановку архівної частини складається з 33 пактів, не рахуючи „Положення про архівну частину“, де-які елементи якого є в виданих оце інструкціях.

Як висновок треба зазначити, що видані вищезгадані інструкції в основному в значній ступіні наближаються до тих необхідніших регулюючих вказівок в архівній справі, які своїми вживаннями при мінімальніших, на сьогодні, вимогах й найпростішим викладі допоможуть налагодити архівну справу в низових установах радянського державного апарату.

Важливіші постанови та розпорядження в архівній справі.

Про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів), установи, що є при ньому, та його місцеві органи.

На скасування своєї постанови з 4 листопада 1925 року „Про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи“ (Зб. Уз. УСРР 1925 р., № 82, арт. 485),— Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народніх Комісарів УСРР постановили надати чинности нижченаведеному Положенню про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів), установи, що є при ньому, та його місцеві органи.

Положення про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів), установи, що є при ньому, та його місцеві органи.

І. Про Центральне Архівне Управління (Укрцентрархів).

1. Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів) перебуває при Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

2. До завдань Центрального Архівного Управління належить:

- а) загально завідувати й керувати всією архівною справою на Україні;
- б) концентрувати архівні матеріали в установах Центрального Архівного Управління;
- в) впорядковувати й підготовляти для наукового дослідження архівні матеріали, що є у відповідних архівосховищах Центрального Архівного Управління;
- г) видавати архівні матеріали й наукові праці, основані на архівних даних;
- д) визначати категорії архівних матеріалів, що їх не належить переховувати, і продавати такі матеріали.

У в а г а. Вимоги про розробіток, систематизацію й підготівлю для наукового дослідження архівних матеріалів про Жовтневу Революцію і Комуністичну Партію на Україні виконує Центральне Архівне Управління в першу чергу.

3. На чолі Центрального Архівного Управління стоїть завідатель, що його настановлює Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

4. Щоб розглядати найважливіші принципи питання, що виникають у діяльності архівних органів, а так само плани роботи Центрального Архівного Управління, при завідателі Центрального Архівного Управління є Рада, як дорадчий орган. До складу зазначеної Ради входять: завідатель Центрального Архівного Управління як голова, завідателі адміністративно-організаційного відділу і відділу архівознавства Центрального Архівного Управління, представник від Народнього Комісаріату Освіти, завідатель Відділу ЦК КП(б)У для вивчення історії Жовтневої Революції й Комуністичної партії на Україні („Істпарт“) і представник від Комісії для вивчення історії професійного руху при Всеукраїнській Раді професійних спілок („Істпроф“). Персональний склад Ради затверджує Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

5. Центральне Архівне Управління складається з двох відділів:

- а) адміністративно-організаційного й
- б) архівознавства.

У в а г а. Завідатель адміністративно-організаційного відділу є рівночасно й заступник завідателя Центрального Архівного Управління.

6. До обов'язку адміністративно-організаційного відділу належить:

- а) організувати й керувати діяльністю місцевих органів Центрального Архівного Управління УСРР і установ, що є при ньому;
- б) наглядати запровадження від державних і громадських установ, організацій і підприємств до життя узаконень і наказів Уряду УСРР та інструкцій Центрального Архівного Управління в архівних справах;
- в) вживати заходів до концентрації в архівосховищах Центрального Архівного Управління архівних матеріалів, які належать до архівних фондів України, як тих, що є на території УСРР, так і тих, що є поза її межами;
- г) керувати добором архівних матеріалів, що їх не належить переховувати, і регулювати продаж цих архівних матеріалів;
- д) організувати з'їзди архівних робітників;
- е) завідувати господарсько-фінансовою частиною й канцелярією Центрального Архівного Управління.

У в а г а. Наглядає за постановкою архівної справи на місцях і інструктує місцеві архівні органи адміністративно-організаційний відділ через інспекторсько-інструкторський апарат, що входить до його складу.

7. До обов'язку відділу архівознавства належить:

- а) науково-архівознавче розробляти питання правильної постановки архівної справи в архівосховищах Центрального Архівного Управління та його місцевих органів і виробляти відповідні положення та правила;
- б) розробляти спільно з органами Робітничо-Селянської Інспекції питання про правильну постановку архівної справи в архівних частинах діловодства державних і громадських установ, організацій і підприємств;
- в) визначати категорії архівних матеріалів, що їх не належить переховувати в архівосховищах Центрального Архівного Управління та його місцевих органів;
- г) розробляти плани видавничої діяльності Центрального Архівного Управління й редагувати намічені до видання праці;
- д) розробляти програму й плани курсів для підготовки архівних робітників і заходи до піднесення кваліфікації цих робітників;
- е) популяризувати архівну справу;

8. Кредити на утримання Центрального Архівного Управління УСРР та установ, що є при ньому (центральных і краєвих архівів), проводиться за загальним кошторисом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

9. Центральне Архівне Управління УСРР і установи, що є при ньому, мають печатку з державним гербом встановленого зразку.

II. Про установи, що є при Центральному Архівному Управлінні УСРР.

10. При Центральному Архівному Управлінні УСРР є:

- а) Центральний Архів Революції в м. Харкові;
- б) Центральний Історичний Архів в м. Харкові;
- в) Центральний Архів Праці в м. Харкові;
- г) Центральний Історичний Архів в м. Києві;
- д) Центральний Архів Стародавніх Актів в м. Києві і
- е) Краєві історичні архіви в містах Харкові, Одесі, Дніпропетровському, Полтаві й Чернігові.

11. Центральні Архіви й краєві історичні архіви, що є при Центральному Архівному Управлінні УСРР, становлять науково-організовані сховища архівних матеріалів науково-історичного значіння, що стосуються до діяльності державних, громадських і інших установ та організацій, а так само до діяльності поодиноких осіб, які працювали на території України.

12. Центральні Архіви і краєві історичні архіви є в безпосередньому віданні Центрального Архівного Управління УСРР, керуються в своїй діяльності правилами, обіжниками й інструкціями його і їх утримується на кошти, видавані Центральному Архівному Управлінню УСРР за кошторисом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

13. На чолі кожної із зазначених в арт. 10 архівних установ стоїть завідатель, що його настановлює й звільнює Центральне Архівне Управління УСРР.

Завідателів відділів центральных архівів і краєвих історичних архівів затверджує Центральне Архівне Управління УСРР на подання завідателів відповідних архівів.

14. До обов'язку центральных архівів й краєвих історичних архівів належить:

- а) переховувати зібрані в них архівні матеріали і охороняти їх від знищення, пошкодження, згуби то-що;

- б) систематизувати й реєструвати архівний матеріал, що є в них, відповідно до наукових вимог архівної техніки;
- в) науково-архівно розробляти архівні матеріали, щоб підготувати їх для науково-дослідчої праці над ними;
- г) підготовляти архівні матеріали, щоб їх практично використали державні й громадські установи та організації;
- д) видавати довідки з архівних матеріалів;
- є) складати каталоги, наукові огляди й описи архівним матеріалам, а так само різні покажчики до них і видавати ці роботи з дозволу Центрального Архівного Управління УСРР;
- ж) надавати поодиноким особам змогу науково працювати над архівними матеріалами;
- з) підготовляти до видання архівні матеріали на завдання Центрального Архівного Управління УСРР;
- и) планово поповнювати відповідні архіви архівними матеріалами,

Увага. При кожному Центральному і краєвому історичному архіві є окрема читальна зала для науково-дослідчої роботи всіх осіб допущених до роботи в архіві, а так само спеціальна науково-довідкова бібліотека. Склад та порядок користування бібліотекою визначається в окремих правилах, що їх затвердило Центральне Архівне Управління УСРР.

15. Для розробітку науково-організаційних і архівно-технічних питань при кожному із зазначених в арт. 10 архівів є постійна нарада, під головуванням завіdatеля архіву в складі всіх завідателів відділів архіву, представника „Істпарту“, що є у відповідному округовому центрі, і представника науково-дослідчих установ, безпосередньо заінтересованих в науковому використуванні архівних матеріалів.

До складу постійних нарад при краєвих історичних архівах крім вищеперелічених осіб, входить так само представник відповідного округового архівного управління.

16. Центральний Архів Революції в м. Харкові переховує, систематизує й підготовляє для наукового дослідження архівні матеріали центрального значіння, зв'язані з історією революційного руху, громадянської війни й радянського будівництва на Україні, а саме:

- а) архіви всіх центральних установ і організацій, що виникли на Україні з Лютневої Революції;

- б) ті з архівів місцевих установ і організацій, що їх, через їхній науково-історичний характер і зміст, Центральне Архівне Управління УСРР визнає за матеріал центрального значіння.

17. Центральний Архів Революції в Харкові поділяється на такі відділи:

- а) відділ архівних матеріалів, що стосуються до історії революційного руху до Лютневої Революції;

- б) відділ архівних матеріалів періоду Лютневої і Жовтневої Революції та громадянської війни;

- в) відділ архівних матеріалів, що стосуються до радянського будівництва по закінченню громадянської війни (1921 р.);

- г) відділ партійних архівів;

- д) відділ друкованих матеріалів (газети, листівки, прокламації, об'яви то-що), що відповідають матеріалам вищеозначених відділів.

Увага. Особливо таємні архівні матеріали всіх відділів Центрального Архіву Революції переховується в таємній частині зазначеного архіву. Порядок користування цими матеріалами встановлюється в окремій інструкції Центрального Архівного Управління УСРР, за порозумінням з Державним Політичним Управлінням УСРР.

18. Центральний Історичний Архів в Харкові переховує, систематизує й науково обробляє такі матеріали:

- а) архівні фонди центральних краєвих установ, що були на Лівобережній і Слобідській Україні до організації установ колишньої Російської Імперії;

- б) ті з архівних фондів місцевих установ, що були на зазначеній у п. „а“ цього артикулу території, що їх через їхній науково-історичний характер і зміст Центральне Архівне Управління УСРР визнає за архівні фонди центрального значіння;

- в) фамільні архіви й архіви поодиноких осіб що їх через їхній характер та зміст, Центральне Архівне Управління УСРР визнає за архіви, що мають центральне значіння.

19. Центральний Історичний Архів у Харкові поділяється на такі відділи:

- а) відділ архівних матеріалів адміністративних органів і органів громадського самоуправління;
- б) відділ архівних матеріалів судових установ;
- в) відділ фінансово-економічних архівних матеріалів;
- г) відділ архівних матеріалів, що стосуються до народньої освіти й культів;
- д) відділ військових архівів.

20. Центральний Архів Праці в Харкові переховує, систематизує й науково обробляє архівні фонди центрального значіння державних і громадських установ та організацій, що спеціально відали питаннями праці й професійного руху, а саме:

- а) архівні фонди професійних організацій, а так само інших робітничих об'єднань дореволюційного часу, що мали професійний характер; архівні фонди державних установ кол. Російської Імперії, що відали питаннями праці й професійного руху;
- б) архівні фонди Всеукраїнської Ради Професійних Спілок, а так само інших центральних професійних організацій і об'єднань, що діяли після Лютневої і Жовтневої Революції; архівні фонди радянських державних установ, що їхня основна діяльність стосується до регулювання й охорони праці.

У в а г а. Центральний Архів Праці в Харкові так само переховує, систематизує й науково обробляє ті з архівних фондів установ і організацій місцевого масштабу, що їх, через їхній науково-історичний характер і зміст, Центральне Архівне Управління УСРР визнає за фонди центрального значіння. Встановлення переліку архівним фондам, що їх належить переховувати в Центральному Архіві Праці, покладається на Центральне Архівне Управління УСРР і Комісію для вивчення історії професійного руху при Всеукраїнській Раді Професійних Спілок („Істпроф“).

21. Центральний Архів Праці в Харкові поділяється на два відділи: 1) відділ архівних матеріалів державних установ у питанні праці, 2) відділ архівних матеріалів професійних спілок.

22. Центральний Історичний Архів у м. Києві переховує, систематизує й науково обробляє такі архівні матеріали;

- а) архівні фонди (з початку XIX віку) центрального значіння для Київщини, Волині й Поділля;
- б) ті з архівних фондів місцевих установ і організацій, які були на зазначеній у п. „а“ цього артикулу території, так революційного, як і пореволюційного періоду, що їх, через їхній науково-історичний характер та зміст. Центральне Архівне Управління УСРР визнає за матеріали центрального значіння;
- в) губерніяльний і міські архівні фонди Київщини і м. Києва від часу організації губерніяльних установ колишньої Російської Імперії до моменту їх ліквідації;
- г) приватні архіви.

23. Центральний Історичний Архів у м. Києві поділяється на такі відділи:

- а) відділ таємно-політичних архівних матеріалів;
- б) відділ архівних матеріалів адміністративних органів і органів громадського самоуправління;
- в) відділ архівних матеріалів судових установ;
- г) відділ фінансово-економічних архівних матеріалів;
- д) відділ військових архівів;
- е) відділ архівних матеріалів, що стосуються до народньої освіти й культів.

24. Центральний Архів Стародавніх Актів у м. Києві переховує, систематизує і науково обробляє такі архівні матеріали:

- а) архівні фонди судових, адміністративних та інших установ, що були на території України за часи литовсько-польського панування (фонди колишнього правобережного воєводства литовсько-польської держави найдавніших часів);
- б) фонди адміністративних і судових установ м. Києва й Київщини до організації губерніяльних установ колишньої Російської Імперії;
- в) колекції документів, що надійшли від наукових товариств та поодиноких осіб.

25. Центральний Архів Стародавніх Актів у м. Києві поділяється на такі відділи:

- а) відділ актових книг, грамот і інших документів польсько-литовської епохи.
- б) відділ архівних фондів установ Київщини XVII—XVIII століття;
- в) відділ колекцій і приватних архівів

26. Краєві історичні архіви переховують, систематизують і науково обробляють такі архівні матеріали:

- а) архівні фонди губерніяльних установ і організацій;
- б) архівні фонди дореволюційних урядових установ крайового поділу (поштово-телеграфних, шкільних округ, округ шляхів, судових палат то-що);
- в) матеріали колишніх повітових та інших місцевих установ, що входили в систему губерніяльного управління;
- г) архівні фонди повітових установ, що хоч і не входили до складу відповідного губерніяльного поділу, проте, тісно зв'язані з ним через своє культурне та економічне тяготіння;
- д) фамільні архіви і архіви поодиноких осіб.

У в а г а 1. Центральне Архівне Управління УСРР точно встановлює коло установ і організацій, що їхні архівні матеріали належить переховувати в тому чи іншому краєвому історичному архіві (за територіальними або іншими ознаками).

У в а г а 2. Архівні матеріали історичних архівів округових архівних управлінь передається краєвим історичним архівам, після чого історичні архіви округових архівних управлінь касується. Реченець передачі зазначених матеріалів встановлює Центральне Архівне Управління УСРР порозумівшись з відповідним округовим виконавчим комітетом.

27. Архівні матеріали, що їх належить переховувати в краєвих історичних архівах, які не втратили практичного значіння для округ, тимчасово, до передачі їх краєвим історичним архівам, переховується в архівних сховищах округових архівних управлінь.

28. Краєві історичні архіви поділяються на два відділки:

- а) відділок загально-історичний і
- б) відділок таємно-політичних архівних матеріалів з окремою при ньому секцією партійних матеріалів.

29. Загально-історичні відділки краєвих історичних архівів поділяється на секції, що їх встановлює Центральне Архівне Управління УСРР для кожного краєвого історичного архіву окремо, відповідно до змісту й характеру зібраних у ньому матеріалів.

III. Про місцеві органи Центрального Архівного Управління УСРР.

30. Місцевими органами Центрального Архівного Управління є Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки та округові архівні управління при округових виконавчих комітетах (окрархи).

31. Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки перебуває при Президії Центрального Виконавчого Комітету Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки й підлягає їй на загальних підставах. А у справах технічного управління архівами для додержання єдиних форм систематизації й обробітку архівних матеріалів, Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки керується обіжниками й інструкціями Центрального Архівного Управління УСРР з тим, що Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки виконує завдання Центрального Архівного Управління УСРР і подає йому порядком звітності всі потрібні відомості, дотичні Головного Архівного Управління АМСРР.

У в а г а. Документи, що надходять до Головного Архівного Управління АМСРР, переховується в його архівосховищах і їх надсилається до Центрального Архівного Управління УСРР тільки тоді, якщо вони мають загально-федеративний та загально-науковий інтерес, копії їх переховується в архівосховищах Головного Архівного Управління АМСРР.

32. Головне Архівне Управління АМСРР діє на підставі спеціального положення, затвердженого від Центрального Виконавчого Комітету АМСРР відповідно до цього положення.

33. Округові архівні управління при округових виконавчих комітетах (Окрархи), характером їхньої діяльності поділяється на дві категорії—першої категорії і другої категорії.

До округових архівних управлінь першої категорії належать округові архівні управління: Харківське, Київське, Одеське, Дніпропетровське, Чернігівське, Полтавське, Кам'янець-Подільське, Житомирське, Артемівське, Вінницьке, Кременчуцьке, Миколаївське, Луганське, Херсонське і Запорізьке.

Всі інші округові архівні управління належать до округових архівних управлінь другої категорії.

34. До відання округових архівних управлінь першої категорії, належить:

- а) наглядати архіви, що є на території округи;
- б) брати на облік і реєструвати архіви, що є на території округи;
- в) вживати заходів до охорони архівних матеріалів, згідно з чинними законами;
- г) наглядати за постановкою архівної справи в архівних частинах державних і громадських установ, організацій та підприємств, що є на території округи;
- д) концентрувати архівні матеріали, що їх здають установи до архівосховищ округового архівного управління;
- е) попередньо розбирати архівні матеріали, що надходять до архівосховищ округового архівного управління й видавати по них довідки установам і приватним особам, згідно з чинними що-до цього правилами;
- ж) науково-архівно обробляти архівні матеріали, що лишаються в архівосховищах округового архівного управління;
- з) передавати архівні матеріали центральним і краєвим історичним архівам, згідно з особливими на те вказівками Центрального Архівного Управління;
- и) визначати архівні матеріали, що їх не належить переховувати, складати огляди їх і подавати їх на затвердження Центрального Архівного Управління;
- к) продавати архівні матеріали, що їх не належить переховувати за уповноваженням Центрального Архівного Управління.

35. До відання округових архівних управлінь другої категорії належить здійснювати ті самі завдання, що їх покладено на округові архівні управління першої категорії, крім науково-архівного обробітку надійшлих до них архівних матеріалів та визначення архівних матеріалів, що їх не належить переховувати (п.п. „ж“ і „и“ арт. 34).

Увага. Наукову систематизацію архівних матеріалів, що надходять до архівосховищ округових архівних управлінь другої категорії для вилучення архівних матеріалів, що їх належить передати центральним і краєвим історичним архівам, а так само архівних матеріалів, що їх не належить переховувати і вилучення цих матеріалів для утилізації провадить в міру зкупчення матеріалів Центральне Архівне Управління.

36. На чолі округового архівного управління стоїть завідатель, що його настановлює й звільняє округовий виконавчий комітет порядком передбаченим у Положенні про округові виконавчі комітети для обрання й звільнення завідателів відділів.

37. Округові архівні управління утримується за загальним кошторисом округового виконавчого комітету коштом місцевого бюджету.

38. Округові архівні управління, діючи під керівництвом округового виконавчого комітету й Центрального Архівного Управління у питаннях техніки й наукової постановки архівної справи керуються обіжниками, інструкціями й наказами Центрального Архівного Управління и дають йому звіт про свою діяльність.

39. Що-до питань архівної справи завідателі округових архівних управлінь беруть участь на засіданнях президій округових виконавчих комітетів з правом дорадчого голосу.

40. Округові архівні управління мають печатку з державним гербом встановленого зразку.

41. Штати Центрального Архівного Управління, установ, що є при ньому та його місцевих органів затверджується встановленим у законі порядком.

Харків, 25 січня 1928 р.

Т. в. об. Голови Всеукраїнського Центрального
Виконавчого Комітету *Власенко*.

Заст. Голови Ради Народніх Комісарів УСРР *Сербиченко*.

Т. в. об. Секретаря Всеукраїнського Центрального
Виконавчого Комітету, Член Президії ВУЦВК'у *Буздалін*.

(Оголошено в „Вістях ВУЦВК'у“ № 44 від 21/II—1928 р.).

Обіжник Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

Обіжно.

До Округових, Районових Виконавчих Комітетів, Сільських Рад та ЦВК-ту АМСРР.

(Вих. № 23/об.— з 17/VIII—1928 р.).

Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету звертає особливу увагу на здійснення інструкцій про постановку архівної справи в Районових Виконавчих Комітетах та Сільських Радах, що їх виробило Центральне Архівне Управління.

Архівні матеріали Районових та Сільських Рад мають величезне політичне та науково-історичне значіння. Вони відбивають на собі героїчні події Великої Революції і досвід радянського будівництва працюючих мас, що вперше во всьому світі в жорстокій боротьбі завоювали собі владу.

Історичні події нашої героїчної доби радянського будівництва будуть вивчати не тільки наші майбутні покоління, а й пролетарі інших країн світу.

Тому необхідно найобережніше та уважне відношення до архівних матеріалів, бо вони є — велика культурна цінність для історії Радянської України.

Необхідно також звернути увагу на збереження старих дореволюційних архівів, які уявляють становище робітників, селян та їх боротьбу проти царату і капіталізму та подбати, щоб ці архіви були передані до Окружних Архівних Управлінь.

Президія ВУЦВК'у прохає Виконавчі Комітети Рад вжити всіх потрібних заходів для фактичного здійснення міроприємств, що їх рекомендується в інструкціях про постановку архівної справи в Районових Виконавчих Комітетах та Сільських Радах, аби тим самим забезпечити належне впорядкування та переховування архівів.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого
Комітету *Петровський.*

Секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого
Комітету *А. Буценко.*

Обіжник НК РСІ до окрвідділів РСІ про збільшення штатів в Окрархах.

Обіжно.

До всіх Окрархів та Головархіву АМСРР.

(Вих. № 2083 з 9/VIII—1928 р.).

Центральне Архівне Управління надсилає при цьому для відома обіжника НК РСІ з 8/VIII № 266630 про необхідність збільшення штатів в Окрархах.

Центральне Архівне Управління пропонує вжити заходів щодо його реалізації при проходженні кошторисів на 1928—29 бюдж. рік.

Про наслідки повідомити разом з копією кошторису, що її надсилатиметься до ЦАУ.

Заст. Завідателя Центрального Архівного Управління УСРР *Токарев.*

За Зав. Канцелярії *Роднянська.*

Обіжно.

До всіх Окрвідділів РСІ, копія до Укрцентрархіву.

(Вих. № 266630 з 8/VIII—1928 р.).

1. НК РСІ повідомляє Окр. РСІ, що Президія ВУЦВК'у декілько разів розглядала питання про стан архівної справи та звертала увагу Окружних Виконавчих Комітетів на необхідність його поліпшення, підкреслюючи, що архівні органи по

характеру своєї діяльності являються науковими установами і що витрати по їх утриманню не повинні розглядатися як адміністративно-управлінчеські видатки, які підлягають, згідно відповідних директив Уряду, обов'язковому скороченню.

2. В зв'язку з тим, що архівні матеріали кожної дієвої установи, які передаються для переховування до Окрарху, покладають на нього певні обов'язки щодо належного переховування цих матеріалів і видачі з них довідок звільняють тим самим дієві установи від певної роботи по обслуговуванню своїх архівів, потрібно щоб Окрархи були забезпечені необхідним апаратом, який би гарантував, що він зможе замінити роботу інших установ округи щодо переховування та обслуговування їх архівів.

3. Між тим, існуючі штати Окружних Архівних Управлінь недостатньо відповідають сучасному обсягу їх роботи, що її вони мусять виконувати, згідно покладених на них законом обов'язків. Народний Комісаріят Робітничо-Селянської Інспекції пропонує всім Окр. РСІ при розгляді штатів Окружних Архівних Управлінь звернути увагу на необхідність їх збільшення та передбачення в штатах Окрархів 1-ої категорії—посад вчених архівістів, та посади інструкторів-інспекторів для інструктування та догляду за належною постановкою архівної справи в дієвих державних установах та організаціях. Посади інструкторів-інспекторів також треба обов'язково передбачити в штатах 6-ти Окружних Архівних Управлінь 2-ої категорії, розташованих в прикордонній смузі (Тульчин, Могилів-Подільск, Бердичів, Проскурів, Шепетівка та Коростень), згідно постанови Президії ВУЦВК'у з 6 липня 1927 року (Прот. № 10/293, п. 11).

Крім того в штатах всіх Окружних Архівних Управлінь треба передбачити посади завідателів таємно-політичного відділу, де переховуються цілком таємні архівні матеріали радянських установ та різних громадських організацій.

Член Колегії НК РСІ УСРР *Н. Драполюк.*

Ст. Інспектор *Лінніков.*

Критика та бібліографія.

„Архивное Дело“. Выпуск XIII. 1927. Центральный Архив РСФСР. Издательство Центрального Архива РСФСР (Москва) 1927. Стор. 126.

Випуск XIII російського архівного журналу вийшов давно, здається ще в вересні 1927 року, але новий випуск ще не вийшов і таким чином це є остання книжка за минулий рік.

Випуск, що ми подаємо тут його огляд, складено інтересно і різноманітно. Всі статті зачеплюють те чи інше питання в його життєвій цьогоденній постанові.

Вже в редакційній статті чітко й правильно намічено чергові на той час завдання, що стояли і стоять перед архівними органами, як частками загально-державного апарату, співучасниками всебічного господарчого будівництва.

Цікаву і повчаючу історію Архіву Революції та зовнішньої політики XIX і XX в. оповідає т. Максаков, наводячи яскраві факти архівних „нестроєній“ та „зловживань“ з практики Ленінграда й Москви. Докладно розказано, між іншим, історії з крадіжкою архівних матеріалів проф. Л. К. Іллінським, в свій час одміченою на сторінках одного ленінградського критико-бібліографічного журналу „Книга и Революция“ 1920 р. № 1. Інтересні дані подає стаття про комплектування Архіву Революції та зовнішньої політики архівними фондами, що їх в свій час (1917 р.) евакуовано було з Ленінграду до Кирило Білозерського монастиря та фондами так званого „III отделения“ і Департаменту Поліції.

Особливу увагу з різних поглядів звертають на себе дві статті, на яких зупинимось довше.

По-перше — стаття І. Голубцова „Краеведческие поправки к организации архивного дела в РСФСР“ і подруге — Я. Ждановича „Взаимоотношения Центрархива РСФСР с Центрархивами Союзных Республик“.

Централізація архівної справи, яку проголошено було в РСФСР ще знаменитим декретом 1 червня 1918 року і яка лише згодом набула тих розмірів, в яких провадиться зараз, вже кілька років підпадає під обстріл не тільки з боку різних відомств, а й з боку, споріднених з архівними, установ, як бібліотеки, музеї, краєзнавчі організації. Останній виступ на сторінках журналу „Краеведение“ колишнього співробітника Центрархіву І. Л. Маяковського, автора широко відомої книги з історії архівної справи в Росії, становить новий етап в історії цього обстрілу. Стаття І. Л. Маяковського, як і пізніший з'їзд краєзнавців у Москві, виявляють претензії низових науково-громадських організацій не тільки на використання в краєзнавчих цілях місцевого архівного матеріалу, а й на де-яку концентрацію його, на право збирання й переховування архівів та взагалі архівного матеріалу, як першоджерел до місцевої історії. Для краєзнавців-істориків, мовляв, вони потрібні „не для тимчасового або термінового використання, а для повсякчасної безперервної роботи, що вимагає постійних довідок і розшуків за архівним матеріалом“. Таким чином виявляють вони бажання розірвати ЕДАФ, щоб певну частину взяти під свій догляд.

Цей регрес в справі архівного будівництва, поворот назад до кустарництва старих архівних комісій, який буде в наслідок виконання пропозицій тов. Маяковського, викликає серйозні заперечення тов. Голубцова. Така помилкова установка тов. Маяковського не визначає, що стаття не має певних позитивних рис: т. Голубцов підкреслює певні позитивні риси статті І. Л. Маяковського, саме визнання й з боку краєзнавчих організацій ідеї Едафу, а також того, що асигнування по лінії архівного будівництва є недостатні. Це є моменти, на яких можна домовитися з краєзнавцями, але на яких не можна будувати висновків про потребу корінних змін в організації архівного будівництва. Свою відповідь І. Маяковському тов. Голубцов спирає на порівнення думок в його останній статті з основними думками двох попередніх: відповідь на архівній конференції (1921 р.) і 1-му архівному з'їзді РСФРР (1925) про принципове розмежування між архівами, музеями та бібліотеками, знаходячи протиріччя й відход од тієї прямолінійної позиції, на якій тов. Маяковський стояв на 1-му з'їзді.

Питання, яке зачеплено в статті тов. Голубцова, має своє значіння й для УСРР, але немає тієї гостроти, якої воно набирає в РСФРР. Мимо краєзнавчого руху, який міцнішає що року, не можна пройти без уваги. Йому треба приділити певне місце в науковому рухові, але на українському ґрунті це явище не набуло таких більш менш сталих форм як в РСФРР. Центром краєзнавчої роботи на місцях у нас однаково стають, як Окружні архіви, так і Окружні музеї, бібліотеки і наукові товариства. Архівним установам обов'язково треба використати сили і знання окремих діячів краєзнавчого руху, які в архівах знайдуть для своєї роботи потрібні джерела. В тісному співжитті адміністративно-наукових установ, якими являються Окрархи, з науково-громадськими, якими звичайно являються краєзнавчі організації, можна досягти значних наслідків в справі архівного упорядкування, але-ж керувати та відповідати за правильність і плановість роботи по архівній лінії все-таки мусять архівні органи, що їм цю справу доручено. Розпорошувати архівне будівництво не треба. Налагодженість в цій справі будівництва треба постійно підсилювати, але цілком ясно, що треба якось розмежувати роботу, додержуючись в той же час контакту. Краєзнавчі, музейні, бібліотечні і взагалі... наукові установи для місцевого архіву являються тим єдиним фронтом краєзнавчої роботи, яка й немислима, з одного боку, без такої диференціації й, з другого, без утворення спільного місцевого ґрунту для свого зростання й зміцнення.

В статті Я. Ждановича про стосунки Центрархіву РСФРР з Центрархівами союзних республік дається історія цих стосунків після Жовтневої Революції на Україні, Білорусі та по інших Республіках.

Основна думка статті це керівнича роля Центрархіву РСФРР в справі архівного будівництва по союзних республіках, хоч в кінці статті визнається й де який обмін досвіду: так, Центрархів РСФРР просив детальних указівок Укрцентрархіву що-до де-яких спроб організаційного порядку (мережа кореспондентів). Звичайно, не можна не визнати в архівно-будівничому рухові ССРР виключно видатної ролі Центрархіву РСФРР. Перш за все він перший з усіх центрархівів став на шлях повної централізації архівної справи. Досягнення і помилки Центрархіву РСФРР для Союзних Центрархівів були вже прекрасним провідним фактором.

Проте тов. Жданович, який брав близьку участь в архівному будівництві УСРР, все-таки не знає ближче історії де-яких періодів і тому робить низку помилок, довірившись даним, що були в нього під руками і що мають трохи відмінне значіння. В розділі другому цілком неправильно освітлено сторінку з історії архівної справи в Києві. Тут оповідається, що року 1920 Головархів РСФРР відрядив до УСРР свого співробітника, щоб він зазнайомив архівістів УСРР з організаційними принципами роботи Головархіву.

З оповідання тов. Ждановича виходить, що представник РСФРР вибрав Київ з тих міркувань, що в Києві зосереджено найцінніші архівні фонди, а на Україні не знайшов ніякої організації. Мова йде лише про архівний орган в Києві. Виходить далі, під впливом цієї командированої з РСФРР особи тоді-ж в Києві було засновано адміністративний центральний архівний орган. Я наведу з цього місця, як найбільш неправильного, текстуальну цитату. „Представитель Главархива РСФСР, пишет тов. Жданович, избрал для пропаганды архивного строительства г. Киев, во первых, потому, что Киев являлся центром ценнейших архивов, и во вторых, потому, что пребывание высших советских учреждений в г. Харькове полагалось временным. И в этом, быть может, была с его стороны коренная ошибка, отразившаяся в дальнейшем на судьбе архивов Украины. Созданный с большим трудом центральный архивный орган на Украине не в г. Харькове, а в Киеве, по вполне понятным причинам не был утвержден Наркомпросом, как возглавляющее в СССР архивное дело учреждение. Вместо центрального архивного органа в Киеве было оставлено Управление, подчиненное непосредственно Губкопису при Губнаробразе“.

Всі ці твердження взято очевидно із звіту самого командированого і подають цілком неправдиві факти.

Основою цього епізоду була поява в Києві р. 1920 т. С., співробітника і члена колегії Центрархіву РСФРР і Ленінградських архівів, де він працював „по перебросках“ архівів в організаційний період будівництва архівної справи. Тов. С. з'явився в Київському архівному управлінні, шукаючи тимчасової роботи. Досвід т. С. вирішено було використати при концентрації архівів у Києві. За пропозицією самого тов. С. було зорганізовано примітивну артіль переносчиків, яка зробила кілька перебросок за час з лютого місяця 1920 року.

Крім того тов. С. дійсно прочитав дві інформаційні доповіді на засіданнях Архівної Ради. Але в самий факт командировання до УСРР з організаційно-інструкційним завданням можна повірити лише з великими оговорками, а історія з утворенням Центрального адміністративного архівного органу в Києві є очевидно неспростовним фактом.

В заяві, яку було подано тов. С. до архівного управління стоїть „Главное Управление Архивным Делом в Советской России (Главархив) Москва и его Петроградское Отделение делегировало меня на Украину с целью войти в сношения с местными учреждениями, ведающими архивное дело, предложить их вниманию исчерпывающую інформацію обо всем том, что до последнего момента создано в деле архивного строительства (создание „Единого Государственного Архивного Фонда“ и учреждение „Главархива“) в Советской России, в свою очередь обратиться с просьбой к вышеназванным учреждениям и отдельным лицам о получении соответствующих сведений относительно организации и постановки архивного дела на Украине“.

Таким чином мета „делегування“ т. С. на Україну була взаємно інформаційною тільки.

Далі в тій же заяві стоїть: „Попутно с выполнением возложенного на меня поручения, я позволяю себе обратиться к Вам с предложением поделиться личным опытом и знаниями относительно процесса создания центрального архивного фонда и неразрывно связанных с этим охраной документов на местах, их перевозкой и концентрацией в особо назначенных помещениях“.

Виходить, що була й друга мета поїздки—особиста робота на Україні, саме в Києві,—яка в завдання Московського Головархіву вже не входила.

Що до Центрального Архівного органу УСРР то ясно, що в статті тов. Ждановича і очевидно в звіті т. С. сплутано Центральний (Головний) Архів з Центральним (Головним) Управлінням. Організувати Управління навіть і не центральне в кінці Січня, на початку Лютого 1920 року непотрібно було, бо таке існувало в Губерському (тоді навіть лише в міському) масштабі в складі позашкільного відділу Губнаросвіти.

Мова могла йти про Центральний (Головний) архів, як науково-організоване архівосховище, він тоді ще не існував і на це Київ мав претензію і підстави з часу перебування в Києві в 1919 році Наркомосу. Фактичне заснування Центрального (Головного) Архіву, як архівосховища, зв'язано було з одержанням будинку в Софійському подвір'ї, але будинок цей вдалося здобути лише в 1922 році.

Вся історія з організацією і незатвердженням Головарху, як центрального адміністративного органу, не має жадних підстав.

Витяги з інших місць доповіді представника Головархіву РСФРР, які наводить в своїй статті тов. Жданович малюють, може й з перебільшенням дійсно важкий стан київських архівів підчас громадянської війни, де-які спостереження його тхнуть вже надто згущеними фарбами, наприклад: „сплошь и рядом, проходя по улицам, видишь падающую сверху пережатую бумагу—это все, что осталось от архивных дел“,

З інших статей інтересні й корисні дві замітки: про кабінет архівознавства—замітка И. Г., та про спроби боротьби з архівними шкідниками (И. Н. Завалова). Ряд заміток „передача архивных материалов Централархивам УССР и БССР“, Н. Бельчикова „Архив А. С. Пушкина“, В. Истнюка—„Из инспекторских отчетов и корреспонденций с мест“, А. Гиваргизова—„Архивное строительство на Северном Кавказе“, И. Милованова—„Архивное дело в Англии“ розкидано по різних відділах у кінці книги. Вони зупиняють увагу читача на дрібніших практичних питаннях з практики РСФРР та Західної Європи, переходячи під час і в сферу обговорювання принципів питань.

У відділі рецензій знаходимо прихильну рецензію на книжку В. Романовського „Нариси з архівознавства“, видання Укрцентрархіву. причім автор рецензії обіцяє повернутися до детального зазнайомлення зі змістом книжки в ближньому випуску. „Архивного дела“.

В двох рецензіях на „Archivalische Zeitschrift“ (два випуски) та англійський підручник з архівної справи Ch. Johnson'a подано дуже інтересні і змістовні реферати окремих статей першого (рец. Федорової) та переказ змісту другого (рец. Ин. Любименко).

В. Міяковський.

Archejon, czasopismo naukowe, poświęcone sprawom archiwalnum.

Archejon — науковий журнал, присвячений архівним справам Томи I та II.

Варшава 1927.

Польський архівний журнал, заголовок якого ми оце виписали, являє собою першу спробу польських архівістів закласти періодичний журнал в Польщі, де б обговорювалися справи як історії архівів, так і архівної теорії й практики. Два томи цього видання мають різний характер — перший з них присвячено головне справам архівного будівництва і він багато на собі відбиває сучасних проблем польського архівного життя, том другий — має спокійніший, академічний характер, містячи в собі багато цікавих і для історика і для архівіста статтів.

Том перший починається вступними словами колишнього начальника державних архівів Ю. Пачовського та редактора Ст. Пташицького. Останній розповідає й історію початків цього наукового часопису. Для українського, ба навіть і взагалі для радянського архівіста „Archejon“ має не аби який інтерес. По перше, з цього журналу ми дізнаємося про сучасну архівну організацію в Польщі, а по друге і загально архівні питання не раз порушують автори, що вміщують свої праці в „Archejon“, тому не зайвим буде докладніш ознайомити наших читачів з цим новим архівним журналом.

Історію утворення архівного управління в Польщі розповідає гр. Рибарський. Він розказує, що ще під час німецько-австрійської окупації утворено було архівне управління на чолі з доктором Варшауером. Польські архівісти грали під час окупації другорядну роль і, оскільки сил стало, заважали німцям вивозити архівний матеріал з території Польщі до Німеччини. Далі Рибарський говорить про організацію Архівного Управління вже під час утворення самостійної Польської держави. Архівне Управління існує в Польщі при міністерстві „освіти публічної й визнань релігійних“, але ще року 1922 постановлено перенести його до відання прем'єр-міністра, якому властивіше порядкувати архівною справою, бо інші міністерства не дуже охоче допускають втручання до своїх справ міністра освіти. Перенесення цього, проте, не здійснено ще й досі, бо на думку керівників цієї справи, реорганізація архівів повинна відбуватися поруч з переміщенням архівів до великого архівного приміщення. Того приміщення ще не збудовано й досі, а тому ще й досі архівне управління підлягає міністру освіти.

Коли ще тільки організувалося Польське архівне управління, то за головне своє завдання воно поставило зібрати й скупчити в своїх руках історичні архівні матеріали, що перебували не тільки в Польщі, але й по-за її межами. Це завдання поляки найретельніше сповняли, не спиняючися навіть перед організацією потаємного шпигунства. Так до Москви делеговано було гр. Абрамовича, який жив в Ленінграді та Москві з 4—X—1918 р. до 25 січня 1919 року, на прикінці свого перебування, ховаючись від арешту, якому він підлягав за постановою Радянської влади. Це ж саме завдання — скупчити архівні матеріали, які в свій час належали до Речі Посполитої, стояло перед польським Архівним Управлінням і пізніше. Тому архівний журнал дуже багато уваги присвячує працям комісії міжнародових, котрі утворено було під час складання мирових угод з Німеччиною, Австрією та СРСР.

Перший номер „Archejon'a“ докладно в'яснює постановку справи, що до повернення Польщі культурних цінностей. Польські архівісти бажають не тільки залучити (згідно Ризького трактату) польський архівний матеріал, який вже давно вивезено до Польщі, але і архівний матеріал український, оскільки він стосується до земель Західньої Волини й Білоруси. Одна стаття в „Archejon“ так і зветься „Що ми повинні вивезти з Києва“. ¹⁾ Ці ж питання „ревіндикації“ порушують і статті Суходольського „Виконання артикулу XI Ризького трактату“, Барвінського „Переговори з Австрією в справах архівних“, Стояновського „Переговори з Німеччиною в тій же справі“. Поставивши собі такі широкі завдання, польські архівісти не мали часу подбати про архівну організацію в межах самої Польщі. Так і досі давні самостійні Архіви „Головний Архів давніх актів у Варшаві“, „Архів Скарбовий“, „Архів актів давніх“ у Варшаві й інші Архіви — хоч і мають архівний матеріал що до історії давньої Польщі, в основному між собою тісно зв'язаний, до цього часу мають туж саму організацію, що і до війни; скільки можна бачити, з першої книги журналу, існують ті ж самі відомчі архіви й бракує планової організації, як архівів давніх, так і тих, що утворюються в наслідок діяльності урядових установ Польщі.

¹⁾ d-r Białkowski „Co powinniśmy rewindykować z Kijowa“. Arch. t. I.

До архівної реформи в Радянському Союзі журнал ставиться стримано, і поки що не хоче визнати ліквідації давнього архівного „нестроєння“ *).

Відзначимо ще інформаційну замітку про державні Польські Архіви доктора В. Лопацинського — в ній він перелічує всі державні польські архіви і коротко зазначає, які саме архівні матеріали в них переховуються.

З праць архівної теорії цікаво зазначити в першому томі працю Конарського „З питань нової польської архівістики“, де він докладно визначає поняття „фонду“, „колекції“ і вивчає значіння цих термінів в сучасній архівній теорії і практиці. Стаття ґрунтовна й цікава. Цікава також і стаття Мантейфеля про „Спадкування реєстратур і їх впорядкування“. Тут автор розглядає в дискусійному порядку питання про діловодні фонди тих установ, які втілили до своїх фондів архівні матеріали своїх попередників. Питання ці схожі де в чому з тими, що порушив на сторінках „Архівної Справи“ т. В. В. Міяковський „Реконструкція фондів“ („Арх. Справа“ кн. IV).

Що до архівної техніки цікава стаття Семенського „Каталогування архівів по бібліотечному“ — що говорить про опис архіву „Kuratoryi Wilenskiej“. В ній докладно розбирається опис цього архіву, що склав його Ліпський. В цій статті Семенський наводить яскравий приклад опису архіву, складений по темах, коли описувач і впорядчик архіву розклав і описав архів не по фондах діловодних, або як кажуть поляки, не на засаді „провенієнції“ — походження канцелярійного, але розподіливши їх тематично „zteszowo i chronologicznie“ як каже складач опису Ліпський.

З історії давніх архівальних порядків та дипломатики польської, цікаві статті А. Прохаски „Початковий уклад земських актів“ — де автор розбирає інтересні і для українського архівіста питання про організацію й розподіл актових земських книг, подаючи „ординацію“ для Львівського земського суду року 1599-го. Також цікава для українських дослідників і архівістів праця Вольфа „Формула реляції“ в канцелярії Мазовецькій. Перший докладно розбирає дипломатичне значіння слів „Relatio“ в давніх актах середньовічної Польщі, і подає докладний огляд функцій канцелярії. Праця Карвасинської „Найдавніші рахункові книги королівського двору“ — говорить про видані в XV томі „Monumenta mediae aevi“ рахунки королівського двору, котрі є, власне, найдавнішими реєстрами князівськими та найдавнішими „подскарбінськими рахунками“. Ця стаття Корвасинської доповнює XV том Monumenta відомостями про місце переховання книг і їх наукове значіння.

До інформаційних праць належать статті Пшеляковського про акти Сенату князівства Варшавського і королівства Польського, архівний фонд якого розпорошено між кількома установами, а також і Меніцького про архів Ярошинського в Куніві, на Поділлі (в УСРР). Архів цей цілком загинув, хоч мав в собі дуже цікавий матеріал до історії шляхтичів Б. Камінського, що відігравав поважну громадську роль серед Кремінецької шляхти XVIII віку, та Е. Ярошинського, який помер року 1907 і був визначним громадським діячем серед великих землевласників Правобережжя. В цьому ж архіві було багато маєткових документів, реєстрів, ревізських сказок, інвентарів то-що.

Стаття С. Еренкрейца про роз'їжджих архівістів говорить про один момент в історії Польського архівного будівництва. Справа в тім, що в Польщі архівним майном державним розпоряджає держава, але приватні архіви цілком належать своїм власникам. Проте, власники архівних збірок повинні охороняти свої колекції, не мають права їх нищити, вивозити за кордон і т. ин. Закон передбачає кару за ушкодження пам'яток старовини й мистецтва. Коли власник звертається по вказівки до Архівного Управління — воно йому допомагає. Такі постанови зроблено не лише що до архівалій, в цю категорію внесено і музейні речі. Догляд над виконанням засобів охорони доручено „консерваторам“, але і архівісти роз'їжджі мають охороняти архівалії. Автор вивчає взаємовідносини між одними й другими.

Другий том „Archejon'a“ має далеко більше статтів академічного характеру. Є праці до історії архівів давнішого часу. Дуже цінна стаття Кентшинського „Уваги до початків Коронної Метрики XV в.“, подібно і робота А. Прохаски „Поділ актів земських в XVI в.“ дає багато цінних указівок і для українського архівіста. Перша з цих праць належить перу відомого вже дослідника Польської історії й порушує питання про утворення книг коронної метрики. Книги канцелярій біскупських, міські книги походять з початків XIV віку, що до книг метрики, то найстарша збереглася від 1447 року. Автор стежить історію розвитку королівської канцелярії, як документи склалися, яким шляхом вони набували правової сили, хто, коли й як заносив їх до Метрики. Праця Кентшинського — частка великої розвідки під назвою „Історія Польського середньовічного документу“, видрукування якої кож-

1) „Своєрідний революційний розмах Радянської Росії, каже автор, що справді видала декрети про централізування архівної служби, але те, що з цих декретів виконано, не можна лічити за удосконалення давньої служби. Це є тільки зміни, дуже далекосяглі і надто радикальні, але не реорганізація планова, продумана та послідовна“. Archejon I. стор. 7; примітка I.

ний український історик та архівіст чекатиме нетерпляче. Робота Прохаски про розподіл актів земських має першорядне значіння для архівістів українських, бо порушує кардинальні питання з історії давніх архівних порядків, як у Польщі так і на Україні. Стаття являє собою закінчення праці, що друкувалася в першому томі *Archejon* і про яку я вже говорив.

Ширший інтерес для істориків має праця Гандельсмана „Метода архівних розшуків“. Ця стаття являє собою скорочення курсу лекцій, які вчитував автор на архівних курсах у Варшаві в роках 1926—27. Автор стисло формулює вимоги, яким повинен відповідати дослідник, що приступає до праці в архівах. Дослідник повинен добре ознайомитися з друківним матеріалом, а перед тим повинен вивчити літературу питання, добре обмислити свою тему, поставити окремі питання, на які він хоче дістати відповідь і тоді вже звернутися до архівів, маючи на увазі історію установ, що віддали свої фонди до того чи іншого архіву і історію самого Архіву. Загалом кажучи, стаття Гандельсмана має пропедевтичне значіння для новаків-істориків і дає мало що нового, як що порівняти з загально відомими методологічними працями Бернгейма та Ланглуа й Сельобоса.

Цікава праця Домбковського — „Реєстр Галицьких індуцентів“ цеб то канцеляристів, що вносили до актових книг копії актів. Хоч праця інтересна для небагатьох спеціалістів, але вага таких робіт безперечна — такі реєстри допомагають і дослідам археографічним і для генеалога теж не без користи. В цій же роботі розказується і про тодішні канцелярські порядки.

В цьому ж числі уміщено низку інформаційних статтів про польські державні архіви.

Окремо стоїть стаття Мантейфеля про французькі архіви. Про радянські архіви спеціальної статті немає, але уміщено докладний огляд змісту журналу „Архивное дело“ — переказано зміст перших дев'яти томів.

В хроніці подано відомості й програми про архівні курси. Закінчується другий том *Archejon* у реєстром праць з польського архівознавства.

Оглядаючи ці два томи польського архівного журналу, приходимо до висновку, що видання цікаво задумане й уміло виконане. Польський історик безумовно вдовольнить свої потреби, що до архівної інформації: історикові України журнал теж не раз стане у пригоді.

В. Романовський.

Siemieński Józ. Symwolika wydawnicza, projekt ujednostajenia.

**Семенський Ю. Видавнича символіка. Проект встановити єдність.
Варшава, 1927.**

Згадана книга являє собою цікаву спробу подати проект такої системи друкарської передачі різних потрібних у науковому виданню особливостей рукопису, які дають по можливості повну уяву про стан оригіналу, що передається друком. Справа не така проста, як здається на перший погляд. Це надто відомо кожному, хто тільки намагався передати особливості рукопису звичайним типографським способом. До цього часу скрізь в археографії і взагалі по всіх наукових виданнях, друкуючи рукопис і бажаючи передати всі особливості оригіналу, вживали кількох способів. По перше, друкували кліше — фотографічний знімок, який міг найліпше передати начерк, вставки, ортографію оригіналу й таке інше. Цей спосіб найкращий, але на жаль дорогий і тому не завжди приступний. Другий спосіб, це друкування оригіналу різними шрифтами, з умовними зазначеннями особливостей рукопису й примітками. Оцей спосіб вживався в різних модифікаціях, не тільки по різних країнах, але й по різних видавництвах кожної країни і навіть різно, по різних виданнях кожного видавництва зокрема. Вносилося страшенна плутанина, бо одне й теж зазначалося різно. Така плутанина утруднювала читача й дослідника, утруднювала й видавців, бо що раз доводилося вигадувати різні умовні означення особливостей рукопису, що потрібно зазначити друком.

Автор брошури, заголовок якої виписано вгорі, подає досить просту й дотепно розроблену систему умовних означень місць оригіналу, які бажано відзначити друком. Брошура розпадається на дві частини — в першій автор встановлює, що треба зазначати, друкуючи оригінал рукопису за правилами археографії, в другій частині він говорить про те, як треба зазначати друком потрібні місця автентики.

Всі потрібні нотатки гр. Семенський укладає в такі групи:

1. Вади (пропуски) автор визначає літерою А. Ці вади видавець або поповнює, або інколи виправляє, але він мусить докладно зазначити, що поправляє й як. Коли не виправляє, знов повинен зазначити це, бо дослідникові часто потрібно буває знати, що той або інший пропуск стоїть ще в оригіналі, а не є помилкою друкарською. Всі такі пропуски гр. Семенський розподіляє на такі підгрупи:

I. А . а . пропуски, що видавець відновлює друком з власного розуму. Ця підгрупа розподіляється:

- I. А . а 1 . місця в рукопису вирвані, знищені остаточно.
- I. А . а 2 . місця в рукопису, які не вдалося прочитати.
- I. А . а 3 . місця, що автор навмисне пропустив.
- I. А . а 4 . місця пропущені в рукопису з вини писаря-копіїста.
- I. А . а 5 . місця скорочені в оригіналі, або в копії; титла (скорочення) відновлені неправильно.

I. А . в . пропуски, які видавець друкує, не заповнюючи їх.

Підгрупа знов розподіляється відповідно до попередніх підгруп.

А . в 1 . невідновлені місця знищеного тексту.

- I. А . в 2 . " " тексту, що неможна прочитати.
- I. А . в 3 . " " що автор пропустив навмисне.

II група — Помилки. Автор зазначає її літерою В.

Знов таки автор поділяє помилки, що видавець виправив — В . а . Помилки, що автор ствердив I. В . в . і т. інше. Зразок дальнішого розподілу дивись вище.

III групу становлять сумнівні читання тексту і це група I . В с .

Окрему групу становлять особливості ортографії — це розділ С, що має такі групи:

- I. С . Давня ортографія.
- I. С а . незвичка модернізація її.
- I. С в . ортографію збережено і т. д.

Окрім того Семенський зазначає складові частки рукопису, як що їх можна розрізнити; це групи:

- II. А . а . дописки.
- II. А . а 1 " рукою писаря-переписувача.
- II. А . а 2 " " самого автора.
- II. А . в . викреслення.
- II. А . в 1 " рукою переписувача.
- II. А . в 2 " " автора і т. д.

Встановивши такий повний реєстр всього того, що треба зазначати, гр. Семенський переходить до самої символіки — як треба зазначати.

Тут треба сказати, що його система досить проста, не потребує великих заходів для того, щоб кожна друкарня з найменшими витратами завела потрібні для друку знаки. Вся система базується на дужках. Квадратові, круглі та гострокутні — ось, власне, основа системи. Так розділ означень I . А . а . (відновлення слів, що в тексті не читаються) має дужки прямокутні [].

Група I . А а 1 має ці дужки без змін.

Натомість I . А а 2 (текст, що не можна розібрати) має [] цеб-то ті самі дужки тільки з відтягненими нижніми половинками; Група I . А а 3 — має для свого означення ці ж дужки з рисками — [] —; група I . А а 4 має такі ознаки [] ; і так далі.

Розділ В — помилки — вживає для свого вислову дужки круглі ().

Група I В в 1 — коли видавець хоче ствердити, що в тексті іменно стоїть так, як друкується, то ставить S (це б то sic).

Група В . С — сумнівне читання — має означення (?) і т. д.

Вставки до тексту (інтерполяції) умовно означені < > в різних комбінаціях.

Отже бачимо, що не зважаючи на те, що автор зазначає аж 30 випадків, коли треба друкуючи текст передати це графічно типографськими знаками, його 30 символів доволі просто укладаються в комбінацію дужок, знаків запитання та виклику. Але автор справедливо гадає, що де кому може здатися його система надто складною, тому він подає спрощену, скорочену систему, на той випадок, коли видавець хоче зазначити друком не всі 30 пунктів, що на думку гр. Семенського треба позначати, а лише головніші. Для такого спрощеного позначення автор пропонує зводити групи окремих розділів до одного умовного означення.

Закінчує автор свою працю оглядом західньо-європейської літератури цього питання. Як і треба було сподіватися, література невелика, і між окремими авторами згоди в умовних символах жадної немає. Автор давню літературу поминає, а з новіших називає Otto Stählin'a „Editionstechnik“ — A. Meister „Grundzuge der historischen Methode“ — та Havet „Règles pour éditions critiques“.

Підводячи підсумки, треба сказати, що праця Семенського надто цікава й важлива. Система умовних означень доволі проста, і, гадаємо, скоро набуде загального визнання. Зручність читання тексту і економія друкарських знаків тому є запорука. Мимоволі згадуєш працю нашого досвідченого вже археографа Валка, що років 1½ тому запропонував „Правила для издания трудов В. И. Ленина“ — якою складною здається його система графічних означень особливостей рукописного тексту, як що порівняти її з системою Семенського.

В. Романовський

З М І С Т

Стор.

I

Проф. О. Оглоблін — Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби	3
А. Андріяшев — Перший архівар Брацлавського Земського Суду	15
П. Білик — Де-що про архівні фонди Лубенщини	19
П. Федоренко — Чернігівський Краєвий Історичний Архів та його фонди	22

II

В. Нікітін — Попередні підсумки складання Окрархами п'ятирічних планів концентрації архівних матеріалів	37
Ю. Кошарський — Деякі підсумки інструкторської роботи Окрархів за 1927 рік	41
О. В. — Школа хартій	45

III

З архівної техніки

В. Веретенніков — До питання про типи стелажного устаткування для архівосховищ	48
Інжен. І. Малішевський — Пояснювальна записка до проєктів нормальних стелажів	55
С. Беленкіна — Про нумерацію аркушів в справах	61

IV

Хроніка

З діяльності Центрального і Окружних Архівних Управлінь (хроніка) . . .	68
Важливіші постанови та розпорядження в архівній справі	73

V

Критика та бібліографія

В. Міяковський — „Архивное дело“. Выпуск XIII. 1927 г. Центральный Архив РСФСР.	81
В. Романовський — Archejon — науковий журнал, присвячений архівним справам	84
В. Романовський — Семенський Ю. Видавнича символіка	86

ПРИЙМАЮТЬСЯ ЗАМОВЛЕННЯ

НА ВИДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ

що вийшли з друку

АРХІВНА СПРАВА

ЖУРНАЛ:

Книга	I — 176 стор.	1 крб. 25 коп.
"	II — III — 157 "	1 " 75 "
"	IV — 139 "	1 " 25 "
"	V — VI — 118 "	1 " 75 "

РУХ ДЕКАБРИСТІВ НА УКРАЇНІ

Ювілейне видання Укрцентрархіву. Харків, 1926 р., 288 стор.
Ціна 2 крб. 50 коп.

НАРИСИ З АРХІВОЗНАВСТВА

В. О. Романовського. — Підручник в архівній справі
Ціна 1 крб. 20 коп.

ЗБІРНИК УЗАКОНЕНЬ, РОЗПОРЯДЖЕНЬ І ІНСТРУКЦІЙ В АРХІВНІЙ СПРАВІ

Випуск I, 1926 р.	Ціна — 40 коп.
" II, 1928 р.	" 20 "

ЗБІРНИК—ПРИМІРНІ ОПИСИ

Підручник до описування архівних матеріалів. Харків, 1928 р.
64 стор. Ціна 1 крб.

Замовлення приймаються в Центральному Архівному
Управлінні (Харків, вул. Вільної Академії, 6) та в Окруж-
них Архівних Управліннях при ОВК

Ціна 1 крб. 25 к.

24. II. 29. 8137.

НИБУ

